

SAĞLIKLI TOPLUM

Erich Fromm

Özgün adı: *Sane Society*

Payel Yayınevi - Dördüncü basım, Ocak 2006 – 336 Sayfa

ARKA KAPAK

Ünlü düşünür ve ruhbilimci Erich Fromm, bu yapıtında insanın doğal yapısından hareket ederek, bugüne dek insanoğlunun tüm gereksinmelerine yanıt verebilen sağlıklı bir toplum biçimi yaratıp yaratamadığımızı araştırıyor. Günümüz toplumlarında insanlar mutluluk içinde mi yaşamaktadırlar? Kendilerini tümüyle geliştirebilmekte, doğallıklarını hiç yitirmeden bütün isteklerini yerine getirebilmekte, özgürlük içinde sevebilmekte midirler? Yoksa tüm sevmeye yetilerini yitirmiş, doğal gelişmelerini baskı altına almış, içinden çıkılmaz bir huzursuzluğun pençesinde kıvrılarak, paramparça olmuş kişilikleriyle tam bir yabancılaşma içinde mi yaşamaktadırlar? Dr. Fromm, bu soruları enine boyuna irdeleyerek toplumbilimin ve ruhbilimin ışığı altında incelemektedir. Sonunda da insanların her yönüyle gelişebildikleri, mutluluk içinde yaşayabildikleri, kendi ürettikleri nesnelere yabancılaşmadıkları ve doyum içinde birlikte yaşayabildikleri sağlıklı toplumları henüz kuramadığımız sonucuna vararak, bu konuda neler yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yaşamaktan zor bir sanat bulunamaz. Öteki sanatlar ve bilimler için her yerde sayısız öğretmen vardır. Gençler bile bu sanatları ve bilimleri bu yolla edindiklerine, başkalarına öğretebileceklerine inanırlar: ömrünün başından sonuna dek insan, yaşamayı öğrenmeye devam etmelidir; daha da şaşırtıcı olanı, ömrü boyunca insan ölmeyi öğrenmelidir. *SENECA*

BİRİNCİ BÖLÜM SAĞLIKLI MIYIZ?

Nüfusun yüzde 90'ından fazlası okuma-yazma biliyor. Radyomuz, televizyonumuz, sinemamız ve her gün herkesin eline ulaşan gazetelerimiz var. Ama bu iletişim araçları bize eski ve yeni edebiyatın ve müziğin en iyi örneklerini tanıtmak yerine, reklamcılığın da işe katılmasıyla, insanların kafasını hiçbir gerçeklik duygusu taşımayan, en değersiz şeylerle, yarı-kültürlü bir kişinin bile arada sırada seyredip dinlemekten sıkılacağı sadistçe kuruntularla dolduruyor. Genciyle yaşlısıyla herkesin kafası böyle zehirlenirken, aptalca bir iyi niyetle, perdede hiçbir “ahlaksızlık”ın yapılmaması için aşırı bir dikkat gösteriyoruz. Halkın kafasını aydınlatıp değiştirecek fikirlerin ve radyo programlarının hükümetçe düzenlenmesini istemeye kalkarsanız, özgürlük ve idealizm adına öfkeleri, suçlamaları gene üstünüze çekiyorsunuz.

Ortalama çalışma süresini yüz yıl öncekinin yarısına indirdik. Bugün, atalarımızın akıllarından bile geçirmedikleri ölçüde boş zamanımız var. Ama ne yararı oluyor bunun? Yenilerde ele geçirdiğimiz bu boş zamanı ne yapacağımızı bilmiyoruz; kazandığımız zamanı öldürmeye çalışıyor, bir günün daha sona ermesine seviniyoruz.

Gene de birçok ruh hekimi ve ruhbilimci bütün bir toplumun aklının başından gidebileceği fikrini kabul etmek istemez. Bir toplumdaki akıl sağlığı sorununun, kültürün uyumsuzluğa düşmesinden değil de, “uyumsuz” birkaç bireyin bulunmasından doğduğuna inanılır. Bu kitapla, kültürün uyumsuzluğa düşmesi incelenecektir; bireylerin hastalığı değil, *normallığın patolojisi* ve özellikle çağdaş Batı toplumunun hastalığı incelenecektir.

Görüyoruz ki Avrupa'nın en demokrat, en sakin ve en zengin ülkeleriyle, dünyanın en varlıklı ülkesi Birleşik Amerika, akıl dengesizliği konusunda en ağır belirtileri göstermektedir. Batı dünyasının tümüyle toplumsal-ekonomik gelişmeden amaçladığı, maddi bakımdan rahat bir yaşam, servetin oldukça eşit dağılımı, oturmuş bir demokrasi ve sürekli barıştır; oysa bu amaca en çok yaklaşan ülkeler, en tehlikeli akıl dengesizliği belirtilerini göstermektedir!

İKİNCİ BÖLÜM BİR TOPLUM HASTA OLABİLİR Mİ? NORMALLİĞİN PATOLOJİSİ

“Sağlıklı toplum”dan söz etmek, toplumbilimsel görecelikten ayrılan bir önerme ortaya atmak demektir. Böyle bir şey ancak sağlıklı *olmayan* bir toplumun var olabileceğini düşündüğümüzde anlam kazanabilir; bu varsayım da, insanlık için kendi başına geçerli olan genel-geçer akıl sağlığı ölçütleri bulunduğu, bu ölçütlere vurularak her toplumun sağlık durumunun anlaşılabilmesi yorulumu getirir. *Normatif insancılığın* bu yolla varsayılması, birkaç temel önermeye dayandırılmaktadır.

Akıl sağlığının ölçüsü bireyin, belli bir toplumsal düzene uyması değil, insanın varoluşu sorununa doyurucu bir çözüm getiren evrensel, tüm insanlar için geçerli bir yanıt bulmasıdır.

Bir toplumun üyelerinin kafa yapılarında aldatıcı olan şey, benimsedikleri görüşlerin “herkesçe geçerli sayılan” görüşler olmasıdır. Büyük bir saflıkla insanlar, çoğunluğun belli bazı fikirleri ya da duyguları paylaşmasının, o fikir ve duyguların

doğruluğunu kanıtladığına inanırlar. Hiçbir şey bundan daha yanlış olamaz. Bir şeyin herkesçe geçerli sayılmasının, kendi başına akılla ya da ruh sağlığıyla hiçbir ilişkisi yoktur. “*Folie a deux*” (iki kişilik çılgınlık) nasıl rastlanan bir şeyse “*folie d millions*”da (kitlesel çılgınlık) görülebilir. Milyonlarca insanın aynı kötülükleri paylaşması, o kötülükleri erdeme çevirmez; birçok yanlış paylaşması, o yanlışları doğru yapmaz; milyonlarca insanın aynı akıl hastalıklarını paylaşması da, o insanları akılcı sağlıklı duruma getirmez.

Bununla birlikte bireysel ve toplumsal akıl hastalıkları arasında önemli bir ayrım vardır ve bu bakımdan şu iki kavramı birbirinden ayırmak gerekir: *Sakatlık* ve *nevroz*. Özgürlüğe, kendiliğindenliğe erişemeyen, kendini özgün bir biçimde gerçekleştiremeyen kişinin ağır bir sakatlığı var demektir; elbette özgürlüğü ve kendiliğinden olmayı insanın ulaşması gereken nesnel erekler olarak kabul ediyorsak. Herhangi bir toplumun üyelerinden çoğu bu ereğe ulaşamıyorsa o zaman karşımızda *toplumun dokusuna işlemiş* bir sakatlık var demektir. Birey, pek çok kimseyle paylaştığından bunun bir sakatlık olduğunu fark etmez; bu nedenle güvenliği, başkalarından değişik olma, toplumun dışını kalma gibi deneylerle tehlikeye girmiş olmayacaktır. Zenginleşme ve gerçek mutluluk duygularını tadamama gibi kayıpları —*tanıdığı kadarıyla*— öteki insanlara benzemenin getirdiği güvenlik duygusuyla ödünlenecektir. Aslında, onun bu sakatlığı, içinde yaşadığı kültürde bir erdeme dönüştürülmüş, böylece de ona yüceltilmiş bir başarı duygusu veriyor bile olabilir.

Toplumun dokusuna işleyen sakatlık sorununu, Spinoza çok iyi dile getirmiştir. Şöyle der Spinoza: “*İnsanların çoğu büyük bir tutarlılıkla, bir tek ve aynı duyguya yakalanır hep. Kişinin bütün duyguları bir tek nesneyle öylesine doludur ki, aslında yokken bile kişi, o nesnenin var olduğuna inanır. Bu, uyanırken olursa o insana deli denir. Oysa açgözlü insan para ya da ele geçirmek istediklerinden başka bir şeyi, hırslı insan da ünden başka bir şeyi görmezse, böyle insanları deli olarak değil, yalnızca rahatsız edici insanlar olarak görürüz; genellikle de nefret ederiz böyle tiplerden. Oysa gerçekte biz çoğu zaman ‘hastalık’ gözüyle bakmasak da, açgözlülük, hırslılık vb. hep birer delilik türüdür.*”

İçinde yaşadıkları kültür, bu insanların çoğuna *hasta olmaksızın bir sakatlıkla yaşayabilecekleri* bir ortam sağlamaktadır. Bir bakıma her kültür, yarattığı sakatlığın yol açtığı nevroz belirtilerinin açığa çıkmasını önleyen çareleri de gene kendi eliyle hazırlamaktadır.

Toplumun dokusuna işleyen sakatlığı yatıştırmak için verilen uyuşturucu kesildiği anda hastalık bütün belirtileriyle dökülecektir ortaya.

İnsanlığın tarihi, bir tek gerçeği gözden kaçırdığımızı gösteriyor bize: Zorbalarla yönetici klikler, insanları egemenlikleri altına almayı ve sömürmeyi başarıyor ama insanlık dışı tutumlarına karşı gösterilen *tepkileri* engelleyemiyorlar. Bunların yönettikleri insanlar korku, kuşku ve yalnızlık içinde kalıyorlar; dış nedenler olmasa bile kurdukları düzenler bir noktada çöküyor, çünkü korkular, kuşku ve yalnızlık önünde sonunda çoğunluğun verimli ve akıllı bir biçimde çalışmasına engel oluyor. Bütününü uluslar ya da bu ulusların içindeki topluluklar, uzun süre baskı altında tutulabilir, sömürülebilirler, ama gene de *teпки gösterirler*. Ya tepkisizlikle ya da öylesine büyük bir zeka, girişim ve yeti yoksunluğu göstererek tepkide bulunurlar ki, yöneticilerine yararlı olacak biçimde çalışamazlar artık. Ya da öylesine büyük bir nefret ve yıkıcılıkla tepkide bulunurlar ki hem kendilerinin, hem yöneticilerinin, hem de düzenin sonu demek olur bu. Sonra, tepkileri öylesine büyük bir bağımsızlık ve özgürlük özlemi doğurur ki, bu yaratıcı tepkilerle daha iyi bir toplum kurulur. Bu tepkilerden hangisinin gösterileceği çeşitli etkenlere göre değişir. Bunlar, ekonomik ve siyasal etkenler ya da insanların içinde yaşadıkları ruhsal iklim olabilir. Ama gösterilen tepki hangi türden olursa olsun, insanın her türlü koşulda yaşayabileceğini söyleyen önerme yarı yarıya doğru kabul edilebilir ancak; buna, şöyle bir önerme daha eklemek gerekir: Yaradılışa, yani gelişmesi ve sağlığı için gerekli olan temel gereksinimlere aykırı olan koşullar içinde bulunuyorsa insan, tepki göstermeden edemez; ya soysuzlaşarak yok olup gider ya da kendi gereksinimlerine daha uygun olan koşulları yaratır.

İnsanın gereksinimleri, kendi gereksinimleri *sandığı* şeyler değildir; çünkü en hastalıklı amaçlar bile öznel açıdan insanın en çok istediği şeyler olabilir; sağlıklı toplum, insanın incelenmesiyle *nesnel olarak* saptanabilecek gereksinimleri karşılamalıdır. Demek ki ilk görevimiz insan yaradılışının ne olduğunu ve bu yaradılıştan doğan gereksinimleri belirlemek olmalıdır. Daha sonra da toplumun insanlığın evriminde oynadığı rolü, insanlığın değişmesindeki ilerletici etkisiyle birlikte yinelenip duran *insan yaradılışıyla toplum arasındaki çatışmaları* ve bu çatışmaların özellikle çağdaş toplum açısından yarattığı sonuçları incelemeye geçmemiz gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İNSANLIK DURUMU İNSANCIL RUHÇÖZÜMLEMESİNİN ANAHTARI

İnsanlık Durumu

Hayvanın yaşamı, doğanın biyolojik yasalarına uyularak “yaşanır”; hayvan, doğanın bir parçasıdır ve hiçbir zaman onu aşamaz. Hayvanın ahlakla uzaktan yakından ilgili bir vicdanı yoktur; hayvan, kendisinin, kendi varlığının farkında değildir; aklı, duyularımızla algıladığımız dış görünüşlerin derinine inme ve bu yüzeyin ardında yatan özü kavrama yeteneği diye

tanımlarsak, hayvanın aklı da yoktur, bu nedenle, neyin kendisine yararlı olduğunu şöyle bir bilse de, hayvanda hakikat kavramı diye bir şey bulunmaz.

Hayvan doğayı aştığında, yalnızca edilgen bir yaratık olmanın ötesine geçtiğinde, biyoloji diliyle söylersek, en çaresiz hayvan durumuna geldiğinde *insan doğmuştur*. İşte bu noktada hayvan, ayaklarının üzerinde dimdik durarak, kendisini doğadan kurtarmıştır; beyni de en yüksek hayvanda bulunan beyinden daha çok gelişmiştir. İnsanın böylece doğması belki yüz binlerce yıl sürmüştür; ama burada önemli olan doğayı aşan yepyeni bir türün doğması, *yaşamın kendisinin farkına varmasıdır*.

Kendinin-farkında-olma, akıl ve imgelem gücü, hayvan varoluşunu belirleyen “uyumluluk” niteliğini altüst eder. Bu özelliklerin ortaya çıkması insanı, evrenin bir sapık yarattığı, bir hilkat garibesini durumuna getirmiştir. ... Kendisinin farkında olduğundan güçsüzlüğünü ve varoluşundaki sınırlılıkları bilmektedir. Kendi sonunu görebilir: Ölüm. Varoluşundaki şu ikilemden hiçbir zaman kurtaramaz kendini: İstese bile zihnini bir yana atamaz; yaşadığı sürece de bedeninden kurtulamaz — bedeni de zaten ona yaşamayla ister.

İnsana bir lütuf olarak verilen akıl, aynı zamanda onun baş belası olmuştur; aklı insanı, sonsuza dek, çözülmesi olanaksız bir ikilemi çözmeye itecekti. İnsan varlığı bu bakımdan bütün öteki organizmalardan ayrılır; insan sürekli ve kaçınılmaz bir dengesizlik durumu içindedir. İnsan yaşamı, kendi türünün yaşama düzeni yinelenerek “yaşanamaz”; *belli bir insan* yaşmalıdır. İnsan, *canı sıkılabilen*, cennetten kovulduğunu duyabilen tek hayvandır. İnsan, kendi varoluşunu çözülmesi gereken bir sorun olarak gören ve bu sorundan kaçınmayan tek hayvandır. İnsan-öncesi evrenin doğayla uyum durumuna dönemez; doğanın ve kendisinin efendisi oluncaya dek aklını geliştirmeye devam etmek zorundadır.

Oysa insanın doğuşu, soyoluş açısından olduğu gibi, bireyoluş açısından da temelde *olumsuz* bir olaydır. İnsanda doğaya içgüdüleriyle uyuma özelliği yoktur; fiziksel güç de yoktur: doğduğunda hayvanların en çaresizidir insan ve öteki hayvanların hepsinden daha uzun bir süre bakıma gereksinime duyar. Doğayla arasındaki uyumu yitirmesine karşın insana, doğanın dışında yeni bir yaşam sürme araçları sağlanmamıştır. Aklı gelişmemiş durumdadır; ne doğal süreçler konusunda bir bilgisi ne de yitirdiği içgüdülerin yerini alacak gereçleri vardır; küçük topluluklara bölünmüş olarak yaşar; ne kendisini bilir ne de başkalarını.

Kendi varoluşundaki çelişkilere her an yeni çözümler bulma, doğa, öteki insanlar ve kendisiyle gitgide gelişen bütünleşme yolları geliştirme gereksinmesi, insanı harekete geçiren tüm fiziksel güçlerin, onun tüm tutku, duygu ve kaygılarının kaynağıdır.

İnsan'ın Gereksinimleri — Bu Gereksinimlerin İnsan'ın Varoluş Koşullarından Kaynaklanması

İnsanın yaşamı, gerilemeyle ilerleme, hayvanca varoluşa dönmeyle insanca varoluşa ulaşma arasında kaçınılmaz bir seçmeyle belirlenmiştir. Geriye dönmek için girilen her çaba acı vericidir; insanı ister istemez acı çekmeye ve akıl hastalığına, ruhsal ya da zihinsel ölüme (deliliğe) götürür. ... Tüm içgüdüsel gereksinimlerinin eksiksiz doyurulması bile, onun bu *insanlık* sorununu çözmesine yetmez; insanın en yoğun tutku ve gereksinimleri bedeninden doğanlar değil, çok kendine özgü olan varoluş biçiminden doğanlardır.

İnsanın davranışlarını güdüleyen en önemli güçler, onun varoluş koşulundan, “insanlık durumundan doğan güçlerdir.

İnsan, durağan bir biçimde yaşayamaz; çünkü içindeki çatışmalar onu bir denge aramaya, doğayla eskiden arasında bulunan hayvanca uyum yerine yeni bir uyum aramaya sürükler. Hayvanca gereksinimleri karşılandıktan sonra insan, insanca gereksinimlerini doyurmak ister. Neleri yemesi, nelerden kaçınması gerektiğini bedeni söyler ona — oysa hangi gereksinimleri geliştirip doyurması, hangi gereksinimleri bastırıp öldürmesi gerektiğini ona vicdanının söylemesi gerekir.

Açlık ve iştah, insanla birlikte doğan bedensel işlevlerdir — oysa vicdan, yeti olarak bulunmasına karşın, ancak kültürün gelişmesi sırasında ortaya çıkan ilkelere ve başka insanların önderliğine bağlı olarak oluşur.

İnsanın tüm tutkuları ve yönelişleri, varoluş biçimine bir çözüm bulabilme çabası, başka deyişle delilikten kaçınma çabasıdır. Zihinsel yaşam konusunda asıl sorun, neden bazı kişilerin delirdiği değil, nasıl olup da çoğunun delilikten kurtulduğudur. ... İster ilkel dinlere, isterse tanrıya ya da tanrısız dinlere bakalım, bunların hepsinin insanın varoluş sorununa yanıt arama çabaları olduğunu görürüz. En barbar kültürler gibi en incelişmiş kültürlerin de işlevi aynıdır — ayırım, yalnızca bulunan çözüm yolunun daha iyi ya da daha kötü olmasındadır. Kültür düzeninden ayrılıp sapanlar da, o düzene çok iyi uyanlar gibi gene bir çözüm yolu aramaktadırlar. Kültürden ayrılanın bulacağı çözüm yolu, kültürün gösterdiği çözümden daha iyi ya da daha kötü olabilir — ama bu her zaman insan varoluşundan doğan aynı temel soruna yanıt olacak başka bir çözümdür. Bu açıdan bakıldığında tüm kültürler dindardır ve her nevroz özel bir din türüdür; ama burada dinden, insanın varoluş sorununa bir çözüm aramayı anlıyorsak elbette. Gerçekten de, sanatın ve dinin ardında yatan güçler gibi akıl hastalıklarını yaratan güçlerdeki büyük enerji de, engellenen ya da yüceltlen bedensel gereksinimlerin

sonunda odaya çıkan bir enerji olarak anlaşılamaz; bütün bunlar insan olanak doğabilme sorununu çözme yolunda harcanan çabalar. ... Neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir karar verirken de, insanın yaradılışı konusundaki bilgimize ve onun gelişmesini yöneten yasalara dayanmamız gerekir. İnsanın varoluşundan kaynaklanan bu gereksinimler ve tutkular nelerdir?

A — BAĞLILIK KARŞI NARSİZİZM

Öteki canlı varlıklarla bütünleşmek, onlarla ilişkiler kurmak, yerine getirilmesi gereken çok önemli bir zorunluluktur; insanın akıl sağlığı buna bağlıdır. En yakın insan ilişkilerinin tümünü kapsayan her türlü olgunun, sözcüğün en geniş anlamıyla sevgi denen tüm tutkuların altında yatan gereksinim budur.

Böyle bir birliğin aranması ve gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yollar vardır. İnsan dünyayla bir-olma çabası içinde bir kişiye, bir topluluğa, bir kuruma ya da Tanrı'ya sığınabilir. Böylece kendisinden daha büyük bir kişinin ya da nesnenin parçası olarak bireysel varoluşunun kopmuşluğundan kurtulur: Özdeşliğini, sığındığı güçle arasındaki bağlılıkta bulur. Kopmuşluktan kurtulmanın başka bir yolu da, bunun tersi bir yol izlemektir: İnsan, dünyayla bir-olma yolunda dünyaya *hükmetmeyi*, başkalarını kendisinin bir parçası durumuna sokmayı ve bireysel varoluşundan egemenlik yoluyla kurtulmayı da seçebilir. Sığınmada da, egemenlikte de ortak olan öge, bunların her ikisinin de birer ortak-yaşama bağlılığı olmasıdır. Böyle bir bağlılıkta söz konusu iki insanın ikisi de kişilik bütünlüklerini ve özgürlüklerini yitirmişlerdir; birbirlerine dayanarak, birbirlerinin sırtından geçinerek yaşarlar; yakınlık isteklerini doyurabilirler ama özgürlük ve bağımsızlık gerektiren iç sağlamlığı ve kendine-güvenden yoksundurlar. Üstelik ortak-yaşama bağlılıklarında kaçınılmaz olan bilinç üstü ya da bilinçaltı düşmanlık duygusundan kurtulamazlar. Sığınma (mazoşizm) ya da egemenlik (sadizm) tutkusunun gerçekleştirilmesi hiçbir zaman doyum getirmez. Bu tutkuların kendi kendilerini hızlandıran bir devingenliği vardır; ne denli çok olursa olsun, sığınma ya da egemen olma (sahip olma ya da ünlü olma) tutkusu insana bir özdeşlik ya da bütünleşme duygusu vermediğinden her seferinde bunların daha çoğu istenir. Bu tür tutkuların en son aşaması, yenilgidir. Başka türlü de olamaz; çünkü bu tutkular bir-olma duygusu yaratmayı amaçlarken bir yandan da bütünleşme duygusunu ortadan kaldırırlar. Kendisini bu tutkuların birine kaptıran kişi, aslında bütünüyle başkalarına bağımlı kalır; kendi bireysel kişiliğini geliştirmek yerine sığındığı ya da egemenliği altına aldığı kişilere bağlanır kalır.

İnsanın kendisini dünyayla birleştirme ve aynı zamanda bir bütünlük ve bireysellik duygusu kazanma gereksinimlerini doyuracak bir tek tutku vardır yalnızca; bu da *sevgidir*. *Sevgi*, insanın, kendisinin dışında birisi ya da bir şeyle *kendi benliğinin ayrılığını ve bütünlüğünü yitirmeme koşuluyla bir-olmasıdır*. Sevgi, insanın kendi iç etkinliklerini tam olarak dışarı dökebilmesine izin veren bir paylaşma, bir kaynaşma yaşantısıdır. ... Önemli olan nesne değil, sevmenin kendine özgü *niteliğidir*. Sevgi, insan kardeşlerimizle insanca dayanışma yaşantısı, erkekle kadın arasındaki cinsel sevgi, anneyle çocuk arasındaki bağlılık, aynı zamanda bir insan olarak insanın kendisini sevmesidir. Sevgi gizemli bir-olma yaşantısında ortaya çıkar. Sevmeye edimi içinde Herşey'le bir olurum, gene de kendim, eşsiz, ayrı, sınırlı ve ölümlü bir insan olarak kalırım. Gerçekten de işte bu ayrı ve bir-olma arasındaki kutuplaşmadır sevgiyi sürekli doğuran.

Sevgi insanın başka birisiyle, tüm insanlarla ve doğayla bütünlük ve bağımsızlık duygusunu yitirmeden birleşmesidir. Sevgi deneyinde iki insanın hem bir-olması, hem de iki ayrı insan olarak kalması çelişkisi gerçekleşir. Bu anlamda sevgi yalnızca bir tek kişiyle sınırlı kalmaz. O insan dışında başka hiç kimseyi sevmiyorsam, o bir tek insana olan sevgim, beni başka insanlardan uzaklaştırıyor, onlara karşı yabancılaştırıyor, o kişiye karşı binbir değişik biçimde bağlı olabilirim, ama onu sevdiğim söylenemez. “Seni seviyorum” diyebiliyorsam “Sende bütün insanlığı, canlı olan her şeyi seviyorum; sende kendimi de seviyorum.” derim. Bu anlamda kendini sevmeye, bencilliğin karşıtıdır. Bencillik aslında, insanın açlıkla kendisine eğilmesidir ve insanın kendisini gerçekten sevmemesinden doğar, bu eksikliğin yerine geçer. Çelişik görünse de sevgi, beni daha bağımsız kılar; çünkü daha güçlü ve daha mutlu yapar — ama aynı zamanda beni, sevdiğim insanla öylesine birleştirir ki, bireyselliğimi görmez olurum. Sevgi içinde “ben benim”, sen — sevilen sen — bir başka olan sen — canlı olan her şey, siz — yaşantısı içinde olurum. İnsan olmanın, sağlıklı olmanın tek çözümü sevgi yaşantısıdır.

Üretici sevginin belirtileri her zaman şunlar olmuştur: *İlgi, sorumluluk, saygı ve bilgi*. Seviyorsam, ilgi duyarım — başka deyişle, karşımdaki insanın gelişmesi ve mutluluğuyla içten ilgiliyimdir; seyirci kalamam. Sorumluyumdur; başka deyişle, onun isteklerine, açığa vurduğu isteklerine, daha çok da açıklayamadığı ya da açıklamadığı isteklerine karşılık veririm. Ona saygı duyarım; başka deyişle (Bakmak sözcüğünün asıl anlamına uygun olarak) onu olduğu gibi, nesnel açıdan, kendi istek ve korkularına göre çarpıtmadan görürüm. Onu tanırım; varlığının dışından özüne inerim; ona, varlığımın yüzeyinden değil de özünden, çekirdeğinden bağlanırım.

Üretici sevgi, benzer insanlara yöneldiğinde *kardeş sevgisi* olur. ... Kardeş sevgisi bütün insanlara, anne sevgisi çocuğa ve yardım gereksinmesi duyan herkese yönelirken, cinsel sevgi genellikle kaynaşma ve birleşmeyi istediğimiz karşı cinsten birisine yönelir. Cinsel sevgi, ayrılıkla başlar, birleşmeyle sona erer. Anne sevgisi iki kişinin iç içe olduğu bir durumla başlar, ayrılmayla son bulur. Kaynaşma gereksinmesi anne sevgisinde giderilebilseydi bu, çocuğun bağımsız bir varlık olarak ortadan kalkmasına yol açardı; çünkü çocuk anneye bağlı kalmayı değil, annesinden kurtulmayı özler. Cinsel

sevgide kardeş sevgisi bulunmaz da bu sevgi *yalnızca* kaynaşma isteğinden yola çıkarsa, sevgisiz cinsel arzu ya da sadist ve mazoşist “sevgi” biçimlerinde gördüğümüz hasta sevgi çıkar odaya.

Çocuğun başka bir insanı sevmeye başlayarak algılaması ancak sekizle dokuz yaşları arasında olur; H.S. Sullivan’ın deyişiyle bu yaşlarda çocuk, karşısındaki insanın gereksinmelerini de kendisinininkiler ölçüsünde önemli olduğunu sezmeye başlar.

Ağır ruh hastalıklarının hepsinin temelinde narsisizm yatar. Kendi özüne tutulan insanın gözünde bir tek gerçeklik, kendi düşünce süreçlerinin, duygularının ve gereksinmelerinin gerçekliği vardır. Böyle bir insan dış dünyayı *nesnel olarak*, başka deyişle kendi başına, kendi koşulları ve gereksinimleri içinde var olan bir şey olarak algılayamaz ya da kabul edemez. Narsisizmin en aşırı biçimlerine, akıl hastalıklarının hepsinde rastlanır. ... Dış dünyaya karşı ya *hiç* tepkide bulunmaz, ya da bulunursa dış dünyanın gerçekliğine uygun olarak değil, kendi düşünce ve duygu süreçlerine göre tepki gösterir. Narsisizm nesnelliğin, aklın ve sevginin karşıt kutbudur.

İnsanın dış dünyayla hiç ilişki kuramaması, deliliktir. Bu da başka bir gerçeği ortaya çıkarır: Akıl bakımından sağlıklı yaşamının koşulu dış dünyayla herhangi bir biçimde ilişki kurmaktır. Ama bu çeşitli ilişki biçimleri arasında, insanın özgürlük ve bütünlüğünü korumasını, aynı zamanda insan kardeşleriyle birleşmesini sağlayan tek ilişki, üretici ilişki, sevgi ilişkisidir.

B — KENDİNİ AŞMA VE YARATICILIĞA KARŞI YIKICILIK

İnsanlar —erkek olsun, kadın olsun— tohum ekerek, maddi nesneler üreterek, sanat yapıtları yaratarak, fikirler bularak, birbirlerini severek de yaratabilirler. Yaratma eylemi içinde insan, bir yaratık olma durumunu aşar; varoluşundaki edilgenlik ve rastlantısallığın üstüne çıkarak kendisini amaçlılık ve özgürlük alanına yüceltir. İnsanın kendini aşma gereksinmesinin ardında sanat, din ve maddi üretim ölçüsünde sevgi de vardır.

Yaratmak, eylem ve dikkat gerektirir. İnsanın, yarattığı şeye karşı sevgi duymasını gerektirir. Yaratma yetisi yoksa, sevemiyorsa insan, kendini aşma sorununu nasıl çözer? *Bu kendini aşma gereksinmesine verilecek başka bir yanıt daha vardır: Yaşam yaratamam da onu yok edebilirim: Yaşamı ortadan kaldırmakla da, onu aşmış olurum.* Gerçekten de, insanın yaşamı yok edebilmesi, yaşamı yaratabilmesi ölçüsünde inanılmaz bir iştir; çünkü yaşam *mucize*’dir, açıklanamayandır. Yok etme eylemi içinde insan, kendini yaşamın üstüne çıkarmış olur; bir yaratık olarak kendini aşar. Böylece insan için son seçme, kendini aşmaya doğru gittiği sürece yaratmak ya da yok etmek, sevmek ya da nefret etmek arasındaki seçmedir. ... Yıkıcılık, insanın yapısından kaynaklanan, başka herhangi bir tutku ölçüsünde yoğun ve güçlü olabilen ikincil bir yetidir. Ne var ki —savımın temel noktası da budur— yıkıcılık yalnızca yaratıcılığın *almaşığı*’dır. Yaratma ve yok etme, sevgi ve nefret, birbirinden bağımsız olarak var olan iki içgüdü değildir. Her ikisi de aynı kendini aşma içgüdüsüne verilen yanıtlardır; yaratma istemi doyurulamayınca yok etme istemi baş gösterir. Bununla birlikte yaratma gereksinmesinin doyurulması mutluluğa yol açar; yıkıcılıksa acılara, hepsinden çok da yıkıcının kendisinin acı çekmesine neden olur.

C — KÖKLÜLÜK — KARDEŞLİĞE KARŞI KANDAŞLARARASI CİNSEL İLİŞKİ

İnsan, *doğal* köklerini ancak yeni, *insanca* kökler edindiği ölçüde koparabilir ve ancak bunları bulduktan sonradır ki bu dünyada yeniden rahat edebilir. Öyleyse insanda doğal bağları koparmama, doğadan, anneden, kandan ve topraktan koparılmaya karşı savaşıarak direnme yolunda çok derin bir istek bulunması şaşırtıcı mıdır?

Yaşamın ilk yıllarında anneyle çocuk arasında tam bir ayrılık olmaz. Çocuğun tüm bedensel gereksinmelerinin, sıcaklığa ve şefkate karşı duyduğu dirimsel gereksinmelerin doyurulması anneye bağlıdır; anne yalnızca çocuğu doğurmakla kalmaz, ona yaşam vermeye devam eder. ... Anne, besindir; anne sevgidir; anne sıcaklıktır; anne topraktır. Anne tarafından sevilme demek canlı olmak, köklü olmak, yuvada olmak demektir.

Doğmak nasıl rahmin sarıp sarmalayıcı koruyuculuğundan ayrılmak demekse, büyümek de annenin koruyucu yörüngesinden kopmak demektir. ... Her yetişkin, çocuğun gereksinmelerinden birçok bakımdan ayrılan, gene de bu gereksinmelere birçok bakımdan benzeyen yardım, sıcaklık ve korunma gereksinmesi içindedir.

Bireyin yaşamındaki bu hastalıklı olgularla insan ırkının evrimi arasında bir koşutluk vardır. Bunun en açık belirtisi, en ilkel toplumlarda bile rastladığımız evrensel kandaşlar arası cinsel ilişki yasağıdır. Kandaşlar arası cinsel ilişki yasağı, cinsel yönünden dolayı değil, duygusal yönünden dolayı tüm insan gelişmesi için gerekli koşuldur. İnsan, doğmak, ilerlemek için göbek bağıni koparmak, anneye bağlı kalma yolundaki gizli özlemini yenmek zorundadır. Kandaşlar arası cinsel ilişki arzusu, cinsel bakımdan anneye karşı bir çekilme duymaktan değil, sarıp-sarmalayıcı rahim içinde kalma, oraya ya da tüm-besleyici memelere dönme yolundaki derin özlemden alır gücünü.

Bununla birlikte kandaşlar arası cinsel ilişki sorunu, anneye saplantıyla sınırlı kalmaz. Anneye bağıllık, insana köklülük ve bir yere ait olma duygusu veren tüm doğal kan bağıllıklarının yalnızca en ilkel olanıdır. Kan bağıllıkları, bu tür, ilişkiler kurulurken göz önüne alınan dizge ne olursa olsun, kan yakınlığı olan akrabalara dek uzanır. Birey annenin başlangıçta çocuk için yerine getirdiği işlevi aile ve klan, daha sonra da devlet, ulus ve kilise yüklenir. Birey, bunlardan ayrı olarak değil, bunlara yaslanarak, bunların içinde kök salarak ve bunların bir üyesi olarak özdeşlik duygusu edinir. Aynı klandan olmayan kişi, yabancı ve tehlikeli —yalnızca insanın kendi klanında bulunan insanca nitelikleri taşımayan— birisi olarak görülür.

Anne saplantısının aynı zamanda cinsel olduğu durumlarda —bu da rastlanan bir durumdur kuşkusuz— bu, saplantının kökünde cinsel arzusunun yatmasından değil, duygusal saplantının cinsel arzuyu etkileyecek biçimde güçlü olmasındandır. Beklendiğinin tersine, tek başına ele alındığında cinsel arzu, nesneleri açısından şaşılacak derede değişikendir: cinsel arzu, genellikle yeniyetmeyi anneye bağlı kılan değil, ondan *ayrılmasına* yardım eden bir güçtür.

Bachofen babalık rolünü de, gene babalık işlevinin olumlu ve olumsuz yanları üzerinde durarak, aynı derinlik ve genişlikle yorumlamıştır. Bachofen'in fikirlerini açarak, biraz da genişleterek ben erkeğin, çocuk yaratamadığı için (elbette ben burada gebelik ve doğum *deneyinden* söz ediyorum; çocuğun yaratılması için spermanın gerekli olduğu konusundaki salt akılsal bilgidir değil), çocuklarını emzirme ve onlara bakma görevini yüklenmediği için, kadına göre doğadan daha uzak olduğunu söyleyeceğim. Doğa içine daha az kök salmış olduğundan erkek, bir varoluş ve güvenlik temeli olarak doğanın yerine koymak üzere aklını geliştirmek, fikirler, ilkeler ve insan-yapısı şeylerden insan eliyle yaratılan bir dünya kurmak zorunda kalmıştır. Çocuğun babayla olan ilişkisinde, anneye olan bağıllığındaki yoğunluk yoktur; çünkü baba, annenin çocuğa yaşamının ilk yıllarında gösterdiği sarıp-sarmalayıcı, koruyucu, sevgi dolu tulumu hiçbir zaman gösteremez. Tam tersine, ataerkil toplumların tümünde, oğlun babayla olan ilişkisi bir yandan boyun eğme, öte yandan da başkaldırma tutumudur; bu da kendi içinde sürekli bir tüketicilik ögesi taşır. Babaya boyun eğme tutumu, ana saplantısından başka bir tutumdur. Ana saplantısı, doğal bir bağın, doğaya saplantının sürdürülmesidir. Babaya bağıllık, insanın-yaratığı yapay, güce ve yasaya dayanan, bu nedenle de anaya olan bağıllıktan daha az zorlayıcı ve güçlü olan bir bağdır. Ana, doğayı ve koşulsuz sevgiyi temsil ederken baba soyutlamayı, vicdanı, görevi, yasa ve hiyerarşiyi temsil eder. Babanın oğla olan sevgisi, annenin çocuklarına karşı, kendi çocuklarına karşı duyduğu koşulsuz sevgiye benzemez; bu, babanın oğla, beklentilerini en iyi biçimde doyurduğu için en çok sevdiği, babanın mülkünü ve dünyasal işlemlerini bırakabileceği en becerikli oğul olduğu için duyduğu sevgidir.

Buradan, anne sevgisiyle baba sevgisi arasında önemli bir ayrım olduğu sorusu çıkıyor; anneye olan ilişkide, çocuğun yapabileceği, düzenleyip denetleyebileceği pek fazla bir şey yoktur. Anne sevgisi bir bağış gibidir; varsa bir lütuftur — yoksa yaratılamaz. Anneye olan saplantılarından kurtulamamış bireylerin, anne sevgisini çaresizlik ve hastalık durumları yaratarak ya da duygusal bakımdan bebeklik evresine dönerek nevrozlu, büyülü bir biçimde elde etmeye çalışmalarının nedeni budur. Büyülü düşünce şudur: Kendimi çaresiz bir çocuk durumuna sokarsam annem nasıl olsa çıkıp gelecek ve bana bakaacaktır. Oysa babaya olan bağıllık denetlenir. Baba, oğlun büyümesini, sorumluluk yüklenmesini, düşünmesini, yapıcı olmasını ister; ya da/ve kendisine boyun eğmesini, babasına hizmet etmesini, kendisine benzemesini ister. Babanın beklentileri ister gelişmeden yana, isterse boyun eğmeyi istemeden yana olsun, beklenen şeyleri yapmakla oğul babanın sevgisini kazanma, babanın şefkatini üretme olanağını elde eder. Özetlersek: *Ataerkil özellikler topluluğunu oluşturan olumlu yanlar akıl, disiplin, vicdan ve bireyselliktir; olumsuz yanlarsa hiyerarşi, baskı, eşitsizlik, boyun eğmedir.*

Freud, üst ben kavramında, vicdanın gelişmesini yalnızca baba kişiliğine bağlar. Ona göre, rakip babanın hadım etme tehditlerinden korkan erkek çocuk erkek-babayı —daha doğrusu onun buyruklarını ve yasaklamalarını— benimseyerek bunlarla vicdanını oluşturur. Oysa yalnızca bir *babalık vicdanı* değil, aynı zamanda bir *analık vicdanı* da vardır; içimizde. Bize görevimizi yapmamızı söyleyen bir ses vardır; bir de —kendimiz gibi başkalarını da— sevmemizi ve bağışlamamızı söyleyen ses vardır. Bu iki tür vicdanın başlangıçta anne ve baba kişiliklerinden etkilendiği doğrudur; ne var ki olgunlaşma süreci içinde vicdan, başlangıçtaki bu ana ve baba kişiliklerinden gittikçe daha bağımsız olmaya başlar; bir bakıma, sanki *kendi babamız, kendi anamız oluruz artık: aynı zamanda kendi çocuğumuz da oluruz*. İçimizdeki baba bize “bunu yapmalısın”, “şunu yapmamalısın” der. Yanlış bir şey yapmışsak, bizi azarlar; doğru bir şey yapmışsak, över. Ne var ki, içimizdeki baba böyle konuşurken, içimizdeki ana, çok değişik bir dil kullanır. Sanki o bize, “babam seni azarlamakta çok haklı, ama onu pek ciddiye alma, ne yaparsan yap, sen benim çocuğumsun. Ben seni seviyorum ve bağışlıyorum; yaptığın hiçbir şey, senin yaşam ve mutluluk hakkını elinden alamaz” der. Babanın ve ananın sesleri, ayrı dillerle konuşur; aslında birbirlerine karşıt şeyler söyler gibidirler. Oysa görev ilkesiyle sevgi ilkesi, babalık vicdanıyla analık vicdanı arasındaki çelişki insanın varoluşunda yatan bir çelişkidir; bu çelişkinin, her iki yanıyla kabul edilmesi gerekir. Yalnızca görev buyruklarını izleyen bir vicdan, yalnızca sevginin buyruklarını izleyen bir vicdan ölçüsünde çarpıktır. İçimizdeki babayla içimizdeki ananın sesleri, yalnızca insanın kendisine karşı olan tutumuyla değil, tüm insan kardeşlerine karşı edindiği tutumla ilgili şeyler söyler. İnsan, başkalarını baba vicdanıyla yargılayabilir; ama aynı zamanda kendi içinde, tüm kardeş yaratıklar için, canlı olan her şey için, sevgi duyan, tüm taşkınlıkları bağışlayan anasının sesini de duymalıdır.

Çocuk, anneye bağlı kalırken, insanlık da (süre açısından bugüne dek en büyük tarih dilimi olan) çocukluk tarihinde doğaya bağlı kalmıştır. Doğadan çıkmış olsa da, insan için doğal dünya yuva olmak niteliğini sürdürür; insanın kökleri hala doğadadır. İnsan doğaya, bitkiler ve hayvanlar dünyasına dönerek, kendisini bu dünyayla özdeşleştirerek güvenlik bulmaya çalışır. Bu, doğaya tutunma çabası ilkel mitlerin ve dinsel törenlerin çoğunda açıkça görülebilir. Put olarak ağaçlara ve hayvanlara tapan insan, doğanın özelleştirilmiş biçimlerine tapmaktadır; bunlar, koruyucu, yüklü güçlerdir; bunlara tapmak, doğaya tapmak demektir. Birey bunlarla ilişki kurarak, doğanın bir parçası olarak, özdeşlik ve ait olma duygusuna kavuşur. Aynı şey, insanın üstünde yaşadığı *toprak* için de geçerlidir. Tribünün bütünlüğünü sağlayan yalnızca ortak kan bağı değil, aynı zamanda ortak topraktır; kanla toprağın böylece birleşmesi, birey için gerekli gerçek yuvayı oluşturur ve onun yönsemeleri için bir ortam yaratan tribüye güç katar.

Tanrılar da buna ayak uydurarak değişime uğradılar. Kendisini büyük ölçüde doğayla özdeşleştirdiği sürece, insanın tanrıları doğanın bir parçası olarak kaldı. Bir sanatçı olarak becerilerini geliştirdikçe insan, taş, tahta, ya da altından pullar yapmaya başladı kendisine. Daha da ileri bir düzeye doğru evrimleşip, kendi gücüne olan güveni arttıkça, tanrıları insan biçiminde görmeye başladı. Başlarda —bu tarımsal bir evreye denk düşer gibidir— Tanrı insana tüm koruyucu ve tüm-besleyici ‘Yüce Ana’ biçiminde görünür. Zamanla insan, akıl, ilkeler ve yasaları gösteren babaya-benzer tanrılara tapmaya başladı. Doğadaki kökenlerden ve sevgi dolu anaya bağlılıktan bu son kesin kopuş, büyük akılcı ve ataerkil dinlerin ortaya çıkmasıyla olmuş gibidir. Bu, Mısır’da, İÖ on dördüncü yüzyılda İknaton’un dinsel devrimiyle, Filistin’de aynı sıralarda Musevi dininin biçimlenmesiyle, Hindistan ve Yunanistan’da, kısa bir süre sonra Kuzeyli istilacıların gelmesiyle oldu. Bu yeni fikri anlatmak için pek çok dinsel tören ortaya çıktı. Hayvanların kurban edilmesiyle de, insanın içindeki hayvan, Tanrı’ya kurban edilmektedir. Kutsal kitap da, hayvanın kanının içilmesini (“kan onun yaşamı” olduğundan) yasaklayan tabuyla, insanla hayvan arasına kesin bir ayırım çizgisi koymuş oldu. Tanrı kavramında —tüm yaşamın birleştirici ilkesini gösteren, görünmez ve sınırsız olan Tanrı’da— doğal, sınırlı, değişken dünyanın, nesneler dünyasının karşıt kutbu yaratılmış oluyordu. Tanrı’ya benzer olarak yaratılan insan, Tanrı’nın niteliklerini taşır; doğadan kopar, bütün bütün doğmaya, bütün bütün uyanık olmaya çabalar. Bu süreç ilk bin yılın ortalarında, Çin’de Konfüçyüs ve Lao-tse’yle, Hindistan’da Buda’yla, Yunanistan’da Yunan aydınlanmasının düşünürleriyle, Filistin’de kutsal kitabın peygamberleriyle daha ileri bir aşamaya ulaşmıştır; daha sonra da, Roma İmparatorluğu’nda Hristiyanlık ve Stoacılıkla, Meksika’da Quetzalcoatl’la, beşyüz yıl sonra da Afrika’da Muhammed’le yeni bir doruğa ulaşmıştır.

İçinde yaşadığımız Batı kültürü, iki temel üzerine kurulmuştur: Yahudi ve Yunan kültürleri. Temelleri Tevrat’ta belirlenmiş olan Yahudi geleneğine bakarsak bunun, toplumda rahip ve kralın, göklerde de baba-nitelikli bir Tanrı’nın gücü üstüne kurulmuş oldukça arı bir ataerkillik kültürü oluşturduğunu görürüz. Bununla birlikte, bu aşırı ataerkil biçime karşın, toprağa ve anaya-bağlı (yeryüzüne bağlı) dinlerde, varlığını sürdüren eski anaerkil öğeleri hala görebiliyoruz: bunlar, İÖ ikinci bin yıl içinde akılcı, ataerkil dinlerce yenilgiye uğratılmışlardır. ... Tevrat, baştan sona dinsel güce dayanan bir devletin hiyerarşisinin ve çok sıkı bir ataerkil aile düzeninin kurulmasıyla, ataerkil ilkenin çeşitli biçimlerde uzun uzun anlatılmasından oluşur. Tevrat’ta anlatıldığı biçimiyle aile yapısında, her zaman *sevgili oğul* kişiliğini görüyoruz. ... Babanın sevgili oğlu, böylelikle de onun mirasını bırakabileceği kişi olabilmek için verdikleri savaşta erkek kardeşler birbirlerine düşman kesilirler; eşitlik de böylece hiyerarşiye dönüşür.

Tevrat’taki ataerkil görüşün doruk noktasını, asıl merkezini elbette Tanrı kavramı oluşturur. Tanrı, olguların çok katlılığının ardında yatan birleştirici ilkeyi temsil eder. İnsan, Tanrı’ya benzer yaratılmıştır; bu nedenle tüm insanlar —hepsinde ortak olan ruhsal nitelikler, akıl ve kardeş sevgisi duyabilme yetileri bakımından— eşittirler.

Erken Hristiyanlıkta bu ruh, Tevrat’ın pek çok yerinde dile getirildiğini gördüğümüz sevginin vurgulanması yüzünden değil, dinin doğaüstü özelliğinin vurgulanması bakımından daha da geliştirilmiştir. Peygamberler, nasıl, bilincin gereklerine yetemediği için kendi devletlerinin varoluşundan kuşkulandıysa, ilk dönemdeki Hristiyanlar da, sevgi ve adalet ilkelerinin çiğnenmesinden dolayı Roma İmparatorluğunun ahlaksal bakımdan yasal olup olmadığının kanıtlanmasını istemişlerdir.

Musevi-Hristiyan geleneği *ahlaksal* yanı vurgularken, Yunan düşüncesi bu yaratıcı anlatımını, ataerkil ruhun *zihinsel* yanında bulmuştur. Filistin’de olduğu gibi Yunanistan’da da, hem toplumsal hem de dinsel yanlarıyla, daha önceki anaerkil yapıdan başarıyla çıkmış bir ataerkil dünya buluyoruz. Nasıl Havva, bir kadından doğmayıp da Adem’in kaburgasından yaratılmışsa, Athene de bir kadının çocuğu değildir; Zeus’un başından çıkmıştır. Bachofen’in de gösterdiği gibi, daha eskiden var olan bir anaerkil dünyanın kalıntıları, ataerkil Olimpos dünyasında ikinci derecede olan tanrıça kişiliklerinde de görülebilir. Yunanlılar Batı dünyasının zihinsel gelişimi için gerekli temeli atmışlardır. Onlar, bilimsel düşüncenin “ilk ilkelerini” belirlediler; bilime temel olmak üzere “kuramı” ilk kuran, daha önce hiçbir kültürde görülmemiş biçimde dizgesel bir felsefeyi ilk geliştiren onlar oldular. Yunanlılar, Yunan Kentinde edindikleri deneye dayanarak bir devlet ve toplum kuramı yarattılar; daha sonra da bu kuram kocaman, birleşik bir imparatorluk olarak Roma’da sürdürüldü.

Roma İmparatorluğu’nun ilerici bir toplumsal ve siyasal evrimi sürdürememesi yüzünden, gelişme dördüncü yüzyıl dolaylarında durakladı; ama bu duraklamadan önce, yeni bir gerici kurum, Katolik Kilisesi kurulmuştu. Erken Hristiyanlık,

var olan devletin ahlaksal bakımdan yasal olup olmadığından kuşkulanan yoksul ve sahipsiz insanların devrimci bir ruhsal hareketi, ceza ve ölümü Tanrı'nın tanıkları olarak kabul eden bir azınlığın inanırken, bu inanç inanılmaz ölçüde kısa bir sürede değişerek Roma Devleti'nin resmi dini olup çıktı. Roma İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı yavaş yavaş, Avrupa'da bin yıl sürecek bir feodal düzen içinde donup kalırken, Katolik dininin toplumsal yapısı değişmeye başlamıştı. Laik güçlerin sevgi ve haktanırlık ilkelerini zedelemesinden kuşkulanan ve bunu eleştiren peygamberce tutum da önemini yitiriyordu. Bu yeni tutum, bir kurum olarak kilisenin gücünün ayırım gözetmeksizin desteklenmesini gerektiriyordu. Kitlelere öylesine büyük bir ruhsal doyum sağlanmıştı ki, onlar bağımlılıklarına ve yoksunluklarına boyun eğiyor, toplumsal durumlarının düzelmesi için hemen hemen hiç çaba göstermiyorlardı.

Tevrat'ın Musevi Tanrısı, çok kesin bir biçimde ataerkil bir tanrıdır. Katolikliğin gelişmesinde tüm-seven ve tüm-bağışlayan ana fikri, yeniden geri getirilmiştir. Katolik Kilisesinin kendisi —her şeyi kucaklayan ana— ve Bakire Ana, bağışlama ve sevgi demek olan ana ruhunu geri getirirken, Tanrı, babayı, hiyerarşi ilkesinde, insanın yakından, başkaldırmadan boyun eğmesi gereken yetkeyi temsil eder. Kuşkusuz, babalık ve analık öğelerinin bu karışımı, insanların kafalarında kiliseye büyük çekicilik ve etkileme gücü kazandıran başlıca etkenlerden biridir. Ataerkil yetkililerce ezilen kitleler, kendilerini yatıştırıp onlara aracılık edecek sevgili bir anaya sığınabiliyorlardı böylece.

Hristiyanlığın toplumsal rol ve işlevindeki değişim, ruhundaki derin değişikliklerle ilgilidir. Kilise bir hiyerarşi örgütüne dönüşmüştür. Eskiden önemli olan, İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişi, yeni bir sevgi ve haktanırlık düzeni kurulmasıyken, ilk gelişi —insanın içsel günahkarlığından kurtuluşunu müjdeleyen havarilerin sözleri— önem kazanmaya başlamıştır. Bununla ilişkili olarak, ikinci bir değişiklik daha olmuştur. Başlangıçtaki İsa kavramı, Tanrı'nın insan İsa'yı oğulluğa kabul ettiğini, başka deyişle acı çeken ve yoksul birisinin tanrı olduğunu söyleyen, evlat edinilmiş İsa dogmasında görülür. Bu dogmada, yoksul ve ezilmiş insanların umut ve özlemleri, dinsel bir anlatıma kavuşmuştur. Hristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak ilan edilmesinden sonra, Tanrı'yla İsa'nın özdeş oldukları, aynı özü taşıdıkları, Tanrı'nın yalnızca bir insanın bedeninde kendini gösterdiğini söyleyen dogma da resmen kabul edildi. Bu yeni görüşte insanın Tanrı katına yüceltilmesini öneren devrimci fikir yerine, insanın katına inen ve böylece onu çürümüşlüğünden kurtarmak isteyen Tanrı'nın sevgi dolu edimi benimsenmiştir.

Protestanlık ve Kalvenistlik, Tevrat'ın salt ataerkil ruhuna dönmüş, dinsel görüşten analık öğesini kaldırmışlardır. İnsan artık, Kilisenin ve Bakire'nin analık sevgisiyle sarılıp sarmalanmaktadır; yapayalnızdır ve merhameti, ancak tam bir boyun eğme edimiyle elde edilebilen sert ve katı bir Tanrı karşısındadır. Tanrı'nın isteğiyle onaylanan prensler ve Devlet, tüm-güçlü bir duruma gelmişlerdir. Feodal bağlardan kurtulma, gittikçe artan bir yalıtılma ve güçsüzlük duygusuna yol açmıştır; ama aynı zamanda, babalık ilkesinin olumlu yanı, akılcı düşüncenin ve bireyciliğin yeniden doğuşunda kendini gösterdi.

On altıncı yüzyıldan bu yana, özellikle Protestan ülkelerde ataerkil ruhun yeniden doğuşu, ataerkilliğin hem *olumlu* hem de *olumsuz* yanlarını gösterir. Olumsuz yan kendini, devlete ve geçici güçlere, insanın yaptığı yasaların ve dünyasal hiyerarşilerin gittikçe artan önemine yepyeni bir biçimde boyun eğmesinde gösterdi. Olumlu yansa, gittikçe büyüyen akılcılık ve nesnellik ruhunda, bireysel ve toplumsal bilincin gelişmesinde ortaya çıktı. Günümüzde bilimin serpilmesi, insan ırkının şimdiye dek ürettiği ussal düşüncenin en etkileyici belirtilerinden biridir. Oysa *anaerkil nitelikler topluluğu*, olumlu ve olumsuz yanlarıyla çağdaş Batı sahnesinden hiç de çekilmiş değildir. Bu nitelikler topluluğun olumlu yanı, insanların eşitliği, yaşamın kutsallığı, tüm insanların doğanın meyvelerini paylaşmaya hakları olduğu fikri, doğal yasa, insancılık, aydınlanma düşüncesi ve demokratik toplumculuğun amaçlarında dile getirildi. Bu fikirlerin hepsinde ortak olan, tüm insanların Toprak Ana'nın çocukları olduğu, onun tarafından beslenmeye hakkı olduğu görüşüydü. İnsanlar, herhangi bir özel duruma ulaşarak, bu hakkı elde ettiklerini kanıtlamaksızın mutluluğu tatmalıydılar. Tüm insanların kardeşliği, onların aynı annenin hiçbir ayırım gözetmeksizin sevgi ve mutluluğa hak kazanan oğulları olduğu anlamına gelir. Bu görüşe göre, anneye olan kandaşlar arası cinsel ilişki bağlantısı ortadan kaldırılmıştır. Sanayi üretiminde ortaya çıktığı biçimiyle doğayı denetime alarak, insan kendisini kan ve toprak bağılıklarına saplanıp kalmaktan kurtarır; doğayı insanlaştırır ve kendisini doğallaştırır.

Ne var ki anaerkil nitelikler topluluğunun olumlu yanlarının gelişmesiyle Avrupa'da bu niteliklerin olumsuz yanlarına —kan ve toprak saplantısına— dönüşün sürüp gittiğini ya da daha kötüleştiğini görüyoruz. İnsan —ortaçağ topluluğunun geleneksel bağlarından kurtulmuş ama şimdi kendisini yalıtılmış bir atoma dönüştüren yeni özgürlükten de korkmakta olan insan— yepyeni bir kan ve toprak putlaştırmasına sığındı; bunun en açık belirtileri de milliyetçilik ve ırkçılıktadır. Hem ataerkil hem de anaerkil ruhun olumlu yanlarının karışması olan ilerici gelişmenin yanı sıra, her iki ilkenin olumsuz yanları da geliyordu: Irk ya da ulusun putlaştırılmasıyla karışmış olarak Devlete tapma. Faşistlik, Nazilik ve Stalincilik işte bu Devlet ve klana tapmanın en keskin belirtileri, her iki ilkenin de “Führer” kişiliğinde somutlaştırılmasıdır.

Başlangıçta ilerici hareket olan milliyetçilik, feodalizmle monarşi arasındaki bağların yerini aldı. Günümüzde sıradan insan, özdeşlik duygusunu, “insanoğlu” olmasından çok, bir ulusa ait olmasından alır. O kişinin nesnelliği, başka deyişle akı, bu

saplantıyla çarpıtılmış durumdadır. “Yabancı”yı kendi soyunun üyelerine göre değişik bir ölçüte vurarak değerlendirir. Yabancıya karşı kendi duyguları da aynı biçimde çarpılmıştır. Kan ve toprak bağıyla ona “yakın” olmayanlara (bu da ortak dil, töreler, yiyecekler, şarkılar vb.yle dışa vurulur) kuşkuyla bakar; bu gibi kişiler karşısında, paranoyak kuruntular en küçük kıskırtmada dışarı dökülür. Bu kandaşlar arası cinsel ilişki saplantısı yalnızca bireyin yabancıyla ilişkisini zehirlemekle kalmaz; kendi topluluğunun üyeleri ve kendisiyle arasındaki ilişkileri de zedeler. *Kan ve toprak bağlarından kendisini kurtaramamış kişi, henüz bir insan olarak tam doğmuş sayılmaz; sevgi ve akıl yetisi sakat durumdadır; kendisini de, insan kardeşlerini onların —ve kendisinin— insan gerçekliği içinde algılayamaz.*

Milliyetçilik, bizim kandaşlar arası cinsel ilişkimiz, bizim puta tapmamız, bizim çılgınlığımızdır. “Yurtseverlik” de bunun tapınmasıdır. “Yurtseverlik”le insanın, kendi ulusunu insanlığın üstünde görme, kendi doğruluk ve haktanırlık ilkelerini üstün sayma tutumunu anlatmak istediğini belirtmeye gerek yok; bununla, insanın —hiçbir zaman öteki uluslara egemen olmasını değil— kendi ulusuna karşı duyduğu sevgi dolu ilgiyi ve kendi ulusunun maddi rahatlığı ölçüsünde manevi zenginliği ile de ilgilenmesini anlatmak istiyorum. *Öteki insanların hepsini dışarıda bırakarak bir tek kişiye karşı duyulan sevgi nasıl sevgi değilse, insanlığa karşı duyulan sevginin bir parçası olmayan vatan sevgisi de sevgi değil, puta tapmadır.*

Milliyetçilik duygularının putlara benzeme niteliği, klan simgelerinin çiğnenmesine karşı gösterilen tepkiden de anlaşılabilir, dinsel ya da ahlaksal simgelerin çiğnenmesine gösterilen tepkiden çok başka bir tepkidir bu.

Bir kişi Tanrı’dan aşağılayıcı bir dille söz etse bile, bu, o tek *suça*, ülkesinin simgelerini çiğnemesi demek olan sövgüye karşı gösterilen aynı nefret duygusunu uyandırmaz. Ulusal simgelerin çiğnenmesine karşı gösterilen bu tepkiyi, ülkesine saygı duymayan kişinin, insanlar arası dayanışma ve toplum duygusundan yoksun olduğunu söyleyerek haklı göstermek kolaydır; oysa bu durum, savaş isteyen, ya da suçsuz insanların öldürülmesini isteyen, ya da kendi çıkarları için başkalarını sömüren insan için de geçerli değil midir? Kuşkusuz insanın kendi ülkesine ilgi duymaması bunda adı geçen diğer edimler gibi, toplumsal sorumluluk ve insanca dayanışmadan da yoksun olduğunu gösterir; oysa bayrağın çiğnenmesine karşı gösterilen tepki, bütün öteki açılardan toplumsal sorumluluğun yadsınmasına karşı gösterilen tepkiden temelde farklıdır. O tek nesne “kutsalıdır”; klana tapmanın simgesidir; ötekilerse öyle değildir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyılda yer alan büyük Avrupa devrimleri, “bir şeyden kurtulup özgür olmayı”, “bir şey yapmak için özgür olmaya” dönüştüremeyince, milliyetçilik ve Devlete tapma, kandaşlar arası cinsel ilişki saplantısına geri dönüşü gösteren simgeler oldu. İnsan, sevgisini ve aklını bugüne dek yaptığının ötesinde geliştirmeyi başarabilirse, insanca dayanışma ve haktanırlık üzerine kurulmuş bir dünya yaratabilirse, köklerini evrensel kardeşlik deneyinde bulabilirse, ancak o zaman yeni, insanca bir köklülük kazanacak, ancak o zaman dünyasını gerçekten insana yaraşır bir yurda dönüştürebilecektir.

D — ÖZDEŞLİK DUYGUSU — BİREYSELLİĞE KARŞI SÜRÜYE KATILMA

İnsan, “ben” diyebilen, ayrı bir bütün olarak kendinin farkında olabilen bir hayvan olarak tanımlanabilir. Doğanın içinde olduğundan ve onu aşamadığından hayvan, kendisinin farkında değildir; özdeşlik duygusuna gereksinme duymaz. Doğadan koparılmış, akıl ve imgelem gücüyle donatılmış olan insansa kendi gözüyle kendisini kavrama, “Ben benim” diyebilme ve bunu duyabilme gereksinmesi içindedir. *Yaşamayıp yaşadığından*, doğayla başlangıçtaki birliğini yitirdiğinden, kararlar almak zorunda olduğundan, kendisinin ve komşusunun değişik kişiler olarak farkında olduğundan, insan, kendisini edimlerinin öznesi olarak algılayabilmek ister. İnsanın bağıllık, köklülük ve aşkıncılık gibi özdeşlik duyma gereksinmesi de, öylesine dirimsel ve gereklidir ki, insan bu gereksinmeyi herhangi bir biçimde karşılayamazsa, akıl bakımından sağlıklı kalamaz. İnsanın özdeşlik duygusu, kendisini anne ve doğaya bağlayan “birincil bağıllıklar”dan kurtulma süreci içinde gelişir. Kendisini hala annesiyle bir duyan evlat, henüz ne “Ben” diyebilir, ne de böyle bir gereksinme duyar. Ancak dış dünyayı kendisinden ayrı ve başka bir şey olarak algıladığı zamandır ki, apayrı bir varlık olarak kendisinin farkına varır; en son öğrendiği sözcüklerden biri de kendisinden söz ederken kullandığı “Ben” sözcüğü olur.

İnsan ırkının gelişmesinde, insanın ayrı bir ben olarak kendisinin farkında olma derecesi, klanından kurtulma derecesine, bireyselleşme sürecinin gelişme derecesine bağlıdır. İlkel bir klanın üyesi, özdeşlik duygusunu “Ben bizim” formülüyle anlatabilir; henüz kendisini, kendi mutluluğundan ayrı bir “birey” olarak algılayamaz. Ortaçağ dünyasında birey, feodal hiyerarşi içindeki toplumsal rolüyle özdeşleşiyordu. Köylü rastlantıyla köylü olmuş birisi, efendi de rastlantıyla efendi olmuş birisi değildi. Bir köylü ya da bir efendiye o; yerinin değiştirilemez olması duygusu, o kişinin özdeşlik duygusunun da bir parçasıydı. Feodal düzen yıkılınca, bu özdeşlik duygusu sarsıldı ve o tehlikeli “ben kimim?” —ya da daha doğrusu, “Ben ben olduğumu nereden biliyorum?”— sorusu çıktı ortaya. Bu, Descartes’ın düşünsel bir biçimde sorduğu sorunun ta kendisidir. Descartes, bu özdeşlik arayışını, “Kuşkulaniyorum — öyleyse düşünüyorum, düşünüyorum — öyleyse varım” diyerek yanıtladı.

Batı kültürünün gelişmesi, bireyselliğin tam olarak yaşanmasına temel olacak şeyleri yaratma yönünde oldu. Bu kültür, bireyi siyasal ve ekonomik bakımdan özgürleştirerek, kendi adına düşünebilmesini sağlayarak, onu yetkeci baskılardan kurtararak, onun kendisini kendi güçlerinin merkezi ve etken öznesi “Ben” olarak algılamasını ve kendisini böyle

duymasını sağlayabileceğini umuyordu. Ne var ki bu yeni “Ben” deneyine, ancak küçük bir azınlık ulaşabildi. Çoğunluk için bireysellik, aslında, bireysel bir özdeşlik duygusuna erişememe başarısızlığını saklamak için başvuru olan bir perdeden başka bir şey değildir.

Gerçekten de, bireysel bir özdeşlik duygusunun yerine geçebilecek pek çok şey aranıp bulunmuştur. Ulus, din, sınıf ve uğraş bir özdeşlik duygusu yaratmaya yardım ederler.

Başkalarından farklı olmadığımı, onlara benzediğimi ve onlar tarafından “normal bir insan” olarak kabul edildiğimi görür, kendimi “Ben” olarak duyabilirim. ... Başlangıçtaki, bireysellik-öncesi klan özdeşliği yerine yeni bir sürü özdeşliği geçmiştir; burada özdeşlik duygusu kalabalığa karşı duyulan kuşku götürmez bir ait olma duygusuna dayanır. Bu birlikte-olma ve tutumunun çoğu zaman, olduğu gibi gözükmeyip de bireysellik yanılması arkasına gizlenmesi, gerçekleri değiştiremez.

Özdeşlik duyma gereksinmesi, insan varoluşunun koşullarından doğar ve en yoğun yönelişlerin kaynağıdır. ‘Ben’ duygusu olmaksızın akıl bakımından sağlıklı olamayacağıma göre, bu duyguyu kazanabilmek için hemen hemen her şeyi yapmaya sürüklenebilirim. Toplumda bir yer elde etme ve topluma uyma gibi yoğun tutkuların ardında bu gereksinme yatar; bu gereksinme bazen bedensel varlığı sürdürme gereksinmesine bile ağır basar. Sürüden birisi olabilmek, topluma uymak, yalancı da olsa böyle bir özdeşlik duygusuna kavuşmak için insanların yaşamlarını tehlikeye atmaya, sevgilerinden vazgeçmeye, özgürlüklerini bırakmaya, kendi düşüncelerini feda etmeye hazır olduklarını açıkça görmüyor muyuz?

E — YÖNELECEK VE KENDİNİ ADAYACAK BİR ÇERÇEVEYE DUYULAN GEREKSİNME — AKLA KARŞI AKILDİŞİLİK

İnsanın uyum çerçevesi bütünüyle yanılmalı olsa bile, kendisine anlamlı gelen bir tablo tamamlanmış olduğu için, bu onun gereksinmesini karşılar. İnsan ister bir totem-hayvanın gücüne, isterse yağmur tanrısına, ya da kendi ırkının üstünlüğüne ve geleceğine inansın, bir uyum çerçevesine duyduğu özlemi karşılamış olur. Açıkça bellidir ki, insanın kafasında yarattığı bu dünya tablosu, aklının ve bilgisini gelişme düzeyine bağlıdır. ... İnsan, nesnelliğini ne ölçüde geliştirirse, gerçeklikle ne ölçüde ilişki kurabilirse, ne denli olgunlaşırsa, içinde rahat edebileceği insancıl bir dünya yaratmaya o denli yaklaşmış olur. *Akl, insanın dünyayı düşünme yoluyla kavrama yetisidir oysa zeka, düşünme yardımıyla dünyayı kullanma yeteneğidir. Akıl, insanın doğruyu bulma aracıdır; zekaysa dünyayı daha başarılı bir biçimde kullanabilme aracıdır; akıl, temelde insancıldır; zekaysa insanın hayvan yanına aittir.*

Akl, gelişmesi için uygulanması gereken bir yetidir; parçalara bölünemez. ... İnsan, yaşamın bir kesiminde yanılma içinde yaşıyorsa, akıl yetisi sınırlı ve zedelenmiş, bu nedenle de yaşamın tüm öteki kesimleriyle ilişkisi açısından aklı kısıtlanmış durumda kalır. Bu bakımdan akıl, sevgiye benzer. Sevgi nasıl tüm nesneleri içine alan bir yönelmeye, akıl da insanın karşılaştığı dünyayı bütünüyle kucaklaması gereken bir insan yetisidir.

Bir eylem ne denli akıldışı ya da ahlakdışı olursa olsun, insanda onu akla uydurmak için bastırılamaz bir istek oluşur; başka deyişle, kendisine ve başkalarına bu eylemin akla, sağduyuya ya da hiç değilse töresel ahlaka uyacak biçimde yapıldığını kanıtlama isteği doğar. İnsan, akıldışı davranmakta pek güçlük çekmez; ama bu davranışına akla uygun bir dürtüye göre yapılmış görünümü vermeden edemez.

Doğal nesnelerin ya da ataların, insanın anlam arayışına yanıt olduğu, animizm ya da totemcilik gibi ilkel dizgeler vardır. Budizm gibi Tanrıca-olmayan dizgeler vardır; ilk ortaya çıktıkları biçimde Tanrı kavramı bulunmamasına karşın, bunlara çoğunlukla din denir. Stoacılık gibi salt düşünsel olan dizgeler vardır; insanın anlam arayışına Tanrı kavramı çerçevesi içinde yanıt veren tek tanrılı din dizgeleri vardır.

Ama kapsamları ne olursa olsun bunların hepsi, yalnızca insanın bir düşünce dizgesine duyduğu gereksinmeyi doyurmakla kalmazlar, aynı zamanda onun varoluşuna ve dünyadaki yerine anlam katan bir kendini-adama nesnesi oluştururlar. Yanıtlardan hangilerinin insanın anlam arayışına daha iyi, hangilerinin daha kötü çözüm oluşturduğuna ancak çeşitli dinleri çözümleyerek karar verebiliriz; buradaki ‘daha iyi’ ya da ‘daha kötü’ betimlemeleri her zaman insanın yapısı ve gelişmesi açısından belirlenebilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AKIL SAĞLIĞI VE TOPLUM

İnsanın hayvanlarla ortak olan —acıma, susama, uyku ve cinsel doyum gereksinmesi— gibi gereksinmeleri, bedenin iç yapısından kaynaklandıklarından, önemlidirler; doyurulmadıkları zaman her şeyin önüne geçebilirler. (Elbette bu, cinsellikten çok yiyecek ve uyku gereksinmesi için geçerlidir; cinsel gereksinme doyurulmadığı zaman hiç değilse bedensel nedenler açısından, öteki gereksinmelerin gücüne hiçbir zaman ulaşamaz.) Ama bu gereksinmelerin bütünüyle doyurulmuş olması bile akıl sağlığının korunması için yeterli koşul değildir. Bunlar, insana özgü ve insanlık durumunun koşullarından

kaynaklanan şu gereksinme ve tutkuların doyurulmasına bağlıdır: Bağlılık, kendini aşma, köklülük gereksinmesi, özdeşlik duygusu gereksinmesi, bir yönelme ve kendini adama çerçevesine duyulan gereksinme. İnsanın büyük tutkuları, güçlü olma tutkusu, gururu, doğruyu arayışı, sevgi ve kardeşliğe olan tutkusu, yaratıcılığı olduğu kadar yıkıcılığı, insanı eyleme geçiren her türlü güçlü isteği, Freud'un varsayımında ortaya attığı gibi, libidosunun çeşitli aşamalarından değil, bu kendine özgü insan kaynağından çıkar.

İnsanın ölmemesi için nasıl bedensel gereksinmelerinin doyurulması gerekiyorsa, deli olmaması için de insan varoluşunun kendine özgü koşullarından doğan temel ruhsal gereksinmelerin doyurulması gerekir. ... İnsan kendisiyle başkaları arasında ilişki kurmalıdır; ama bunu, birlikte-yaşama biçiminde ya da yabancılaşmış bir biçimde yaparsa, bağımsızlığını ve bütünlüğünü yitirir; zayıf kalır, acı çeker, düşmanlık duyar ya da duyumsamazlık içinde kalır; ancak başkalarıyla sevgi yoluyla ilişki kurduğu zaman kendini onlarla birlikte duyar, aynı zamanda bütünlüğünü korur. Kendisiyle doğa arasında ancak üretici iş yapma yoluyla, doğayla bir olarak, ama gene de onun içinde kendisini yitirmeden ilişki kurabilir. Kökleri kandaşlar arası cinsel ilişki yoluyla doğaya, anneye ve klana bağlı kaldığı sürece, insanın bireyselliğini ve aklını geliştirmesi engellenir; insan, doğanın çaresiz kurbanı olarak kalır, ama gene de kendini onunla hiçbir zaman bir duyamaz. Ancak aklını ve sevgisini geliştirdiği, doğal ve toplumsal dünyayı insanca algıladığı zaman kendini rahat, yadırgamaz, güvenli duyarak kendi yaşamına sahip çıkar. İnsana açık olan iki kendini aşma biçiminden yıkıcılığın acı çekmeye, yaratıcılığın ise mutluluğa yol açtığını belirtmeye gerek yok. Gruba dayanan özdeşlik yaşantısının tüm biçimleri güçsüzlükleri yüzünden insanı bağımlı, bu nedenle de zayıf kılarken, yalnızca kendi güçlerini algılamasına dayanan bir özdeşlik duygusunun insanı güçlü kılabileceğini görmek kolaydır. Sonuç olarak insan, gerçekliği kavradığı ölçüde bu dünyayı kendi dünyası kılabilir; yanılsamalar içinde yaşıyorsa, bu yanılsamaları zorunlu kılan koşulları hiçbir zaman değiştiremeyecektir.

Akıl sağlığı, insanın sevme ve yaratma yetisiyle, klana ve toprağa olan kandaşlar arası cinsel ilişki bağlarından kurtulmasıyla, insanın kendisini kendi güçlerinin öznesi ve uygulayıcısı olarak algılamasına dayanan bir özdeşlik duygusuyla, içimizdeki ve dışımızdaki gerçekliğin kavranmasıyla, başka deyişle nesnellik ve aklın geliştirilmesiyle belirlenir.

Bireyin sağlıklı olup olmaması öncelikle bireysel bir sorun değildir; toplumun yapısına bağlıdır. Sağlıklı bir toplum, insanın öteki insanları sevme yetisini, yaratıcı bir biçimde çalışma, aklını ve nesnellliğini geliştirme, kendi üretici güçlerini tanımasına dayanan bir benlik duygusu elde etme yetisini artırır. Sağlıksız bir toplumsa, karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik duyguları yaratan, insanı başkalarının kullanacağı ve sömüreceği bir araca dönüştüren, başkalarına boyun eğmediği ya da otomatlaşmadığı sürece onu benlik duygusundan yoksun bırakan bir toplumdur. Toplum, bu iki işlevi birden yürütebilir; insanın sağlıklı gelişimini hızlandırdığı gibi onu önleyebilir de; aslında toplumların çoğu, bunların her ikisini de yaparlar; burada sorun, yalnızca toplumun olumlu ve olumsuz etkilerinin ne ölçüde ve hangi yönlerde uygulandığıdır.

İnsandaki cinsel isteğin amacı tam cinsel özgürlüktür; başka deyişle çekici bulduğu tüm kadınlara hiçbir kısıtlama olmaksızın ulaşabilme olanağıdır. “İnsan, deneyleriyle cinsel (organlara bağlı) sevginin kendisine en büyük doyumunu sağladığını anladı; öyle ki bu tür sevgi, sonunda insan için tüm mutluluklarının ilk örneği oldu.” Öyle anlaşıyor ki, böylece insan, “mutluluğunu cinsel ilişkilerde aramayı sürdürmeye, cinsel organlara bağlı erotizmi, yaşamının ağırlık merkezi yapmaya itildi”.

Doğal cinsel isteğin öteki amacı da, yapısı gereği babayla çatışmaya ve ona karşı düşmanlığa yol açan ve anneye karşı duyulan kandaşlar arası cinsel ilişki isteğidir. Freud, cinselliğin bu yönünün ne büyük bir önem taşıdığını, kandaşlar arası cinsel ilişkiyi yasaklamanın, “belki de insanın erotik yaşamında çağlar boyunca aldığı en derin yara olduğunu” vurgulayarak dile getirmiştir.

İlkel insan, saldırganlığını dışa vurabilir, cinsel tepilerinin doyurulmasında çok az sınırlamayla karşılaşır. “Aslına bakılırsa ilkel insan... içgüdülerinin kısıtlanması diye bir şey bilmez... uygar insansa, belli ölçüde bir güvenlik karşılığında, mutluluk olanaklarının bir kısmından vazgeçmiştir.”

Freud'a göre, insan saldırganlığının iki kaynağı vardır: Bunlardan biri doğuştan gelen yıkıcılık isteği (ölüm içgüdüğü), diğeri de uygarlığın getirdiği kısıtlamalarla, içgüdüsel isteklerin engellenmesidir. ... Freud'a göre sevgi, özünde cinsel istek olduğundan, Freud, sevgi ve toplumsal bütünlük arasında bir çelişki bulunduğunu varsaymak zorunda kalır. Sevgi ona göre, yapısı gereği bencil ve topluma karşıdır; insan doğasından kaynaklanan duygular da dayanışma duygusu ve kardeş sevgisi değil, öncelikle amacı-engellenmiş cinsel isteklerdir.

Kendi insan kavramından, insanın doğuştan getirdiği cinsel istek ve yıkıcılık kavramından yola çıkan Freud ister istemez, uygarlıkla akıl sağlığı ve mutluluk arasında zorunlu bir çelişki bulunduğunu görüşüne gelip dayanacaktır. İlkel insan temel içgüdüleri engellenmediği için sağlıklı ve mutludur; ama kültürün lütuflarından da yoksundur. Uygar insan daha güvenlidir,

sanat ve bilimin nimetlerinden yararlanır; ancak uygarlığın zorla getirdiği kısıtlamalarla içgüdülerinin sürekli engellenmesi nedeniyle nevrozlu olmaktan kurtulamaz.

Freud için toplumsal yaşam ve uygarlık, onun anladığı biçimde insan doğasının gereksinimleriyle temelde çatışmaktadır ve insan, içgüdüünün kısıtlanmamış doyumuna dayanan mutlulukla, içgüdüsel engellenmesine dayanan, bu nedenle de nevroza ve diğer bütün akıl hastalıklarına yol açan güvenlik ve kültürel başarılar arasında trajik bir seçme yapmakla karşı karşıyadır. Freud’a göre uygarlık, içgüdüsel engellenmelerin ürünü, bu yüzden de akıl hastalıklarının nedenidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM ANAMALCI TOPLUMDA İNSAN

Toplumsal Kişilik

Bu kavramla, *aynı kültür içindeki insanları birbirinden ayıran bireysel niteliklerin tersine aynı kültürün birçok üyesince paylaşılan kişilik yapısını* anlatmak istiyoruz.

Her toplum, belli sayıda nesnel *koşulların* gerekli kıldığı bazı yollarla yapılaşmıştır ve bu yollara göre işler. ... Toplumun üyeleri ve/ya da toplumdaki çeşitli sınıflar, toplumsal gruplar, toplumsal dizgenin gerektirdiği anlamda işlevde bulunacak biçimde davranmak zorundadırlar. Toplumsal kişiliğin işlevi, toplumdaki üyelerin enerjilerini, o toplumun düzenini izleyip izlememek yolunda bilinçli bir karara götürecek biçimde yönlendirmek değildir; tersine onlara *davranmak zorunda oldukları biçimde davranmayı istetmek* ve onları aynı zamanda kültürün gereklerine göre davranmaktan doyum alacak biçimde yönlendirmektir. Başka deyişle toplumsal kişiliğin işlevi, *belli bir toplumdaki insan enerjisini o toplumun sürekli işleyebilmesi amacıyla kalıplamak ve yönlendirmektir*.

Birey ve toplum öncelikle yaşamlarını sürdürme görevini göz önüne alırlar ve ancak *yaşam* güvence altına alındıktan sonradır ki, diğer zorunlu gereksinmelerinin karşılanmasına geçebilirler. Yaşamı sürdürme görevi, insanın üretmek zorunda olduğunu, başka deyişle canlı kalabilmek için gerekli olan en az yiyecek ve korunağı, en ilkel üretim için gereken gereçleri güvence altına alması gerektiğini gösterir. Üretim yöntemi de, belli bir toplumda geçerli olan toplumsal ilişkileri belirler. Ayrıca yaşama biçimini ve yaşamın uygulanışını da saptar. Bununla birlikte, dinsel, siyasal ve düşünsel fikirler salt yansıtılmış ikincil dizgeler değildir. Bu fikirler, toplumsal kişilikten kaynaklansa da, toplumsal kişiliği belirleyici, dizgeleştirici ve düzenleyici bir rol oynarlar.

Toplumsal süreci ancak, insan gerçekliğini, onun fiziksel özelliklerini olduğu ölçüde ruhsal özelliklerini de tanımakla işe başladığımız zaman ve insan doğasıyla, onun içinde yaşadığı ve canlı kalabilmek için denetimi altına almak zorunda kaldığı dış koşullar arasındaki etkileşimi incelediğimiz zaman anlayabiliriz.

Toplumun ve kültürün nesnel koşulları değişmez kaldığı sürece, toplumsal kişiliğin düzenleyici işlevi ağır basar. Dış koşullar geleneksel toplumsal kişiliğe artık hiç uymayacak bir biçimde değiştiğinde, bu kişiliği düzenleyici öge olmaktan çıkarıp çözülmeye yol açan bir ögeye, toplumsal harç olmak yerine, bir bakıma dinamite dönüştüren bir *aksama* ortaya çıkar.

Toplumsal kişiliğin kendine özgü *kapsamalarını* doğuran etkenlerle, toplumsal kişiliği üreten *yöntemler* arasında bir ayrım gözetmemiz gerekir. Toplumun yapısıyla toplumsal yapıda bireyin işlevi, toplumsal kişiliğin kapsamını belirleyici etkenler olarak düşünülebilir. Öte yandan ailenin de, *toplumun ruhsal temsilcisi*, toplumun gerektirdiklerini gelişen çocuğa iletme işlevini yüklenmiş bir kurum olduğu düşünülebilir. Aile bu işlevi iki yolla gerçekleştirir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, ana-baba kişiliğinin, büyüyen çocuğun kişilik oluşumuna etkisidir. Çoğu ana-babanın kişiliği toplumsal kişiliğin bir dışavurumu olduğundan, ana-baba bu yolla toplumsal olarak istenen bir kişilik yapısının temel özelliklerini çocuğa iletirler. Ana-babanın huzursuzluğu ya da düşmanlığı ölçüsünde, sevgisi ve mutluluğu da çocuğa iletir. Ana-babanın kişiliğinden başka, bir kültürde yerleşmiş olan çocuk eğitme yöntemleri de, çocuğun kişiliğini toplumsal olarak istenen bir yönde biçimlendirme işlevini görür. ... Çocuk eğitme yöntemleri ancak bir *iletme* mekanizması olarak anlam taşır; bu yöntemleri doğru olarak yorumlayabilmek için önce herhangi bir kültürde ne tür kişiliklerin istenilir ve gerekli olduğunu anlamak gerekir.

Öyleyse, çağdaş Batılı insan kişiliğini oluşturan ve bu insanın akıl sağlığında bozukluklara yol açan toplumsal-ekonomik koşullar sorunu, sanayi çağında anamalcı üretim biçimine, “edinmecî toplum”a özgü öğelerin anlaşılmasını gerektirir.

Anamalcılığın Yapısı

A— ONYEDİNCİ VE ONSEKİZİNCİ YÜZYIL ANAMALCILIĞI

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllardan beri Batıda egemen olan dizge, anamalcılıktır. Bu dizgede yer alan büyük değişikliklere karşın, tüm tarih boyunca bugüne dek süregelen olan belli özellikler de bulunmaktadır; bu ortak özelliklere dayanarak bütün bu dönem boyunca var olan ekonomik dizge için anamalcılık kavramını kullanmak yerinde olacaktır.

Bu ortak özellikler kısaca şunlardır: 1— Siyasal ve yasal açıdan özgür insanların varoluşu; 2— Özgür insanların (işçilerin ve çalışanların) emeklerini sözleşmeyle emek pazarında anamal sahibine satmaları; 3— Ücretleri belirleyen ve toplumsal ürün alışverişini düzenleyen bir mekanizma olarak bir mal pazarının bulunması; 4— Her bireyin kendisine kazanç sağlamak amacıyla davranması; gene de pek çok insanın yarışmacı tutumunun sonucunda herkes için en büyük çıkarın sağlanması ilkesi.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıldan söz ederken, anamalcılığın bu ilk dönemini nitelendiren iki özelliğe değinmek gerekir. Bunların on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki gelişmelerle karşılaştırıldığında, önceki yüzyıllarda teknik ve sanayinin başlangıç aşamasında bulunması; ikincisiye aynı zamanda ortaçağ kültürünün uygulamaları ve *fikirlerinin* bu dönemin ekonomik uygulamalarında önemli etkisini hala sürdürmekte olmasıdır.

O dönemde insanların ellerinden işlerini alma tehlikesi getirdiği ölçüde, yeni makinelerden kuşkulandıkları çok iyi bilinmektedir. ... Toplum içindeki herhangi bir gruba zarar veren hiçbir ekonomik ilerleme sağlıklı sayılmıyordu; bu görüşün, geleneksel toplumsal dengenin korunması gerektiği, bu dengede belirecek herhangi bir bozukluğun zararlı olacağı inancı açısından gelenekçi düşüncelerle çok yakından bağıntılı olduğunu belirtmeye gerek yok.

B— ONDOKUZUNCU YÜZYIL ANAMALCILIĞI

On sekizinci yüzyılın gelenekçilik tutumu on dokuzuncu yüzyılda önceleri yavaş yavaş, daha sonra ise hızla değişti. Yaşayan insan, arzuları ve dertleriyle, dizge içindeki önemli yerini giderek yitirmeye, bu yeri iş ve üretim almaya başladı. İnsan artık ekonomik alanda “her şeyin ölçüsü” olmaktan çıktı. On dokuzuncu yüzyıl anamalcılığının en belirgin ögesi, her şeyden önce işçinin acımasızca sömürülmesiydi. Yüz binlerce işçinin açlık içinde yaşamasının, doğal ya da toplumsal bir yasa olduğuna inanılıyordu. Anamal sahibinin kiraladığı emeği, kar amacıyla en üst düzeyde sömürmesi, ahlaksal açıdan doğru bir davranış olarak kabul ediliyordu. Anamal sahibi ile işçileri arasında insanca dayanışma diye bir şey yoktu. Ekonomide yabancı orman yasası egemendi. Önceki yüzyıllarda geçerli olan tüm kısıtlayıcı fikirler geride kalmıştı. Alıcıyı çekmek için her şey yapılıyor, rakiplere karşı daha düşük fiyatla mal satılmaya çalışılıyordu. Eşit durumdaki kişilere karşı yürütülen yarışma savaşımı, işçinin sömürülmesi ölçüsünde amansız ve kısıtlamasızdı. Buhar makinesinin kullanılmasıyla işbölümü arttı; bu nedenle de girişimlerin çapı büyüdü. Anamalcılığın benimsediği her bireyin kendi kazancı peşinde koşması, bunu yaparken de herkesin mutluluğuna katkıda bulunması ilkesi, insan davranışının yol gösterici ilkesi olup çıktı.

Çağdaş pazar, kendi kendine düzenlenen bir dağıtım mekanizmasıdır; bu mekanizma, toplumsal ürünün, amaçlanan ya da alışılmış bir plana göre bölünmesini gereksiz kılar; böylelikle toplumda güce başvurma gereksinimi ortadan kaldırılmış olur. Gücün kendini açık seçik ortaya koymaması kuşkusuz, gerçekteki değil, görünüşteki durumdur. Emek pazarında kendisine önerilen ücreti kabul eden işçi zorba pazar koşullarını da kabul etmiş demektir. Yoksa yaşamını sürdürebilmesi olanaksızdır. Görüldüğü gibi bireyin “özgürlüğü”, geniş ölçüde bir yanılsamadır. Birey, kendini belli anlaşmalara girmeye zorlayan bir *dış* güç bulunmadığının farkındadır; bu yüzden, gerçekte özgür olmasa da özgür olduğuna inanır. Ama buna karşın anamalcılığın pazar mekanizmasıyla dağıtım yöntemi sınıflı bir toplumda bugüne dek bulunan tüm yöntemlerden daha iyidir çünkü bu yöntem, anamalcı demokrasiyi belirleyen bir özellik olan bireyin göreceli siyasal özgürlüğü için bir temel oluşturur.

Birçok insan, iş ve kişilik pazarında emeklerini ya da hizmetlerini satmaya çalıştığından, pazarın ekonomik işleyişi, mallarını satmak isteyen birçok bireyin *yarışmasına* dayanır. Ekonomideki bu yarışma zorunluluğu, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, insanlarda kişilik açısından, giderek büyüyen yarışmacı bir tutuma yol açtı. İnsanı, rakibini geçme arzusu yönetir oldu; böylece insanın feodal çağdaki tutumu, bireylerin toplumsal düzende, yetinmeleri gereken geleneksel birer yerleri olduğu inancı, tümüyle tersine çevrilmiş oldu. Ortaçağ dizgesindeki toplumsal dengeliğe karşıt olarak herkesin en iyi yeri kapmaya çalıştığı, ama bu yerlere ancak birkaç kişinin seçilebildiği, görülmemiş bir toplumsal devingenlik gelişti. Başarı için verilen bu çılgınca yarışta, insanca dayanışmanın toplumsal ve ahlaksal kuralları yıkıldı; yaşamın önemi öncelikle yarışmada birinci gelmekle belirlenir oldu.

Anamalcı üretim biçimini oluşturan ikinci etken, bu dizgede tüm ekonomik etkinliklerin amacının *kar* olmasıdır. İşte anamalcılığın bu “kar güdüsü” çevresinde, bilerek ya da bilmeyerek büyük bir kargaşa yaratılmıştır. ... Ama burada asıl önemli olan şey, üretimin karlılığı değildir. Sorunu yaratan şey bizi üretime götüren güdünün, toplumsal yararlık ve çalışma sürecinden doyum almak değil, yatırımdan kar elde etmek olmasıdır. Ürünün tüketiciye yararlı olup olmaması, anamalcıyı, bireyi hiç ilgilendirmez.

Geleneksel insanlar arası dayanışma ilkesinin bozulması yeni sömürü biçimlerine yol açtı. Feodal toplumda, derebeyinin egemenliği altındaki insanlardan hizmet ve mal istemek için Tanrısal bir hakka sahip olduğu varsayılıyordu. Ne var ki

derebeyi aynı zamanda, törelerle bağlıydı ve hizmetindekilerden sorumlu olmak, onları korumak, onlara en az düzeyde olsa da — alışılmış bir yaşama düzeyi sağlamak zorundaydı. Feodal sömürü, karşılıklı insan yükümlülükleri dizgesi içinde yer almış, bu yüzden de belli kısıtlamalarla yönetilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda gelişen sömürü, temelden bir ayrılık gösterir. İşçi, daha doğrusu işçinin emeği, pazardaki herhangi bir maldan hiç de farklı olmayan ve anamalcı tarafından satın alınan bir maldır; bu emek, alıcı tarafından sonuna dek kullanılır. Pazarda uygun bir fiyat verilerek satın alındığından, bu emek anamalcı yönünden ücretlerin ödenmesi dışında hiçbir karşılıklı ilişki zorunluluğu ya da hiçbir yükümlülük getirmiyordu. Yüz binlerce işçi işsiz ve yarı aç durumdaysa, bu onların kötü talihi, yeteneksizlikleri ya da yalnızca değiştirilemeyen toplumsal ve doğal bir yasaydı. Sömürü artık kişisel sömürü olmaktan çıkmış, neredeyse bilinmeyen birisinin yaptığı sömürüye dönüşmüştü. Bir insanı boğaz tokluğuna çalışmaya mahkum eden şey, herhangi bir bireyin istek ya da hırsından çok, pazar yasasıydı. Hiç kimse sorumlu ya da suçlu olmadığı gibi, hiç kimse de bu koşulları değiştiremezdi. Toplumun değişmez yasasıydı bu; ya da öyle görünüyordu.

On dokuzuncu yüzyılda alışılan bu tür sömürü, yirminci yüzyılda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte on dokuzuncu yüzyıl anamalcılığı gibi yirminci yüzyıl anamalcılığının da tüm sınıflı toplumlarda bulunan şu ilkeye dayandığını gözden kaçırmamamız gerekir: *İnsanın insanı kullanması*.

Temel *kullanma* kavramının, insanlara iyi ya da kötü davranma konusuyla hiçbir ilişkisi yoktur; tam tersine bu, bir insanın ötekine, kendisinin değil de işverenin çıkarları için hizmet etmesi anlamına gelir. İnsanın insanı kullanması kavramının, bir insanın başkasını ya da kendini kullanıp kullanmaması sorunuyla da ilişkisi yoktur. Şu gerçek değişmez: Bir insan, yaşayan bir insan varlığı, kendi başına bir amaç olmaktan çıkarak başka birinin, kendisinin, ya da kişisel olmayan bir devin, ekonomi çarkının, ekonomik çıkarların aracı olur.

Hiç kimsenin diğeri üzerinde baskı uygulamadığı bir toplumda her birey, işlevini işbirliği ve karşılıklı ilişki temeline dayanarak yürütür. Karşılıklı işbirliği, sevgi, dostluk ya da doğal bağlara dayanan bir ilişki olmadıkça, hiç kimse başka birisini yönetemez. Aslında, bu olguyu günümüz toplumunda birçok durumlarda görürüz: Aile yaşamlarında kan ve kocanın normal işbirliği, eski ataerkil toplum biçimlerinde olduğu gibi, artık kocanın karısını yönetme gücüyle değil, işbirliği ve karşılıklı ilişki ilkesine göre saptanmaktadır. Aynı şey birbirlerine belirli hizmetlerde bulundukları ve birbirleriyle işbirliği kurdukları ölçüde iki insan arasındaki arkadaşlık ilişkisi için de geçerlidir. Bu tür ilişkilerde, kişilerden hiçbiri ötekine *buyurmayı* aklından bile geçirmez; o kişiden yardım beklenmesinin tek nedeni, karşılıklı sevgi, dostluk ve/ya da yalnızca insanca dayanışma duygularına dayanır. Başka bir kişinin yardımı, bir insan olarak onun sevgisini, dostluğunu ve yakınlığını kazanmak için gösterilen etkin çabayla sağlanır. İşverenle çalıştırdığı kişi arasındaki ilişkide bu durum yoktur. İşveren, işçinin hizmetlerini satın almıştır; ona davranışı ne denli insanca olursa olsun, gene de ona *buyurmaktadır*; bu ilişki, karşılıklı eşit bir ilişki değildir; tersine birisinin, ötekini günün şu kadar saatinde belli bir çalışma süresi için satın almasına dayanır.

İnsanın insanı kullanması, anamalcı dizgenin temelinde yatan *değerler dizgesinin* dışavurumudur. ... Anamal ve emek arasındaki çatışma, iki sınıf arasındaki çatışmaya, bunların toplumsal üründen daha büyük bir pay almak için verdikleri savaşıma ağır basar. Bu çatışma iki değer ilkesi arasındaki çelişkidir *Nesneler dünyası ve bunların birikimiyle yaşam dünyası ve bu dünyanın verimliliği arasındaki çatışma*.

Çok daha karmaşık olmasına karşın, sömürü ve kullanma sorunuyla yakından ilgili olan bir sorun da, on dokuzuncu yüzyıl insanında *yetke* (authority) sorunudur. Nüfusun bir bölümünün öteki grup tarafından yönetildiği bir toplumsal düzenin, özellikle yönetenler azınlıktaysa, şiddetli bir *yetke* anlayışına, erkeklerin kadınlara üstün olduğu ve onları denetim altında tuttuğu güçlü ataerkil bir toplumda gelişen bir anlayışa dayanması gerekir.

Eğilim genellikle nefret duygularını bastırmak, ara sıra da bunun yerine kör bir hayranlık duygusuna kapılmak yönünde olacaktır. Bunun iki işlevi vardır: (1) Acı verici ve sakıncalı nefret duygularını yok etmek ve (2) Aşağılama duygusunu azaltmak. Beni yöneten kişi çok kusursuz ve mükemmelse, ona boyun eğmekten utanmamam gerekir. O benden daha güçlü, akıllı, iyi vb. olduğuna göre ben, onunla eşit olamam. Sonuç olarak, ketleyici yetke türünde, nefret, yetkeye karşı akıldışı bir abartma ve hayranlık ögesi giderek *artacaktır*. Akılcı yetke türündeysse duygusal bağların gücü, yetke altındaki kişinin güçlenmesi ve böylece yetkeye daha çok benzemesiyle doğru orantılı olarak giderek *azalacaktır*.

Düzeltim ve Yenidendoğuş'tan (Reformation ve Renaissance'tan) bu yana insan, eylemlerinde ve değer yargılarında bir yol gösterici olarak kendi aklına güvenmeye başlamıştı. Kendine ait inançlara sahip olmaktan kıvanç duyuyordu; yargılarının oluşturulmasını ve inançlarının doğrulanmasını sağlayan bilim adamları, düşünürler ve tarihçilerin yetkesine saygı duyuyordu. Gerçekte yalan, doğruyla yanlış arasında verilecek olan karar en önemli karardı. Nitekim hem ahlaksal, hem de anlaksal vicdan (intellectual conscience) on dokuzuncu yüzyıl insanının kişilik yapısında en yüce yeri alıyordu.

İnsan, on dokuzuncu yüzyılda her şeyi yönetmeye başladığını, doğal güçlerin egemenliğinden kendini kurtardığını ve tarihte ilk kez bu güçlerin efendisi durumuna geldiğini anlamaya başladı. İnsanlık, boş ortaçağ inançlarının zincirlerinden

kendini kurtarmış, giderek 1814 ve 1914 arasındaki yüzyılda, tarihin gelmiş geçmiş en barışçıl dönemlerinden birisini yaratmayı başarmıştı. Yalnızca aklın yasalarına uyan; yalnızca kendi aldığı karardan izleyen bir birey olarak duymuştu kendisini.

Sömürücü ve istifçi tutum, insanların acı çekmesine, insan onuruna saygı gösterilmemesine yol açtı. Bu eğilim ayrıca Avrupa'nın, Afrika'yı, Asya'yı ve kendi işçi sınıfını acımasızca ve insanca değerlere aldırmaksızın sömürmesine neden oldu. On dokuzuncu yüzyılda hastalık yaratan başka bir olgu, akıldışı yetkenin rolü ve bu yetkeye boyun eğme gereksinmesi de, toplumun yasakladığı düşünce ve duygular üzerinde baskıya yol açtı. Bunun en açık belirtisi, cinselliğin, bedende doğal olan her şeyin, hareketlerin, giyimin, mimari biçiminin vb. bastırılmasıydı. Bu bastırma, Freud'un da düşündüğü gibi, çeşitli nevrozlu hastalıklarda ortaya çıktı.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl başlarında, toplumsal hastalığı iyileştirmeye çalışan düzeltim hareketleri bu temel belirtiden kaynaklandı. Anarşizm'den Marksizm'e dek tüm toplumsalcılık türleri, sömürüyü kaldırmının, çalışan insanları bağımsız, özgür ve saygın insanlara dönüştürmenin gerekliliği üzerinde duruyordu; bunlar, ekonomik ezilmenin ortadan kaldırılması ve çalışan insanın anamalcıların egemenliğinden kurtulmasıyla özgürleştiğinde, on dokuzuncu yüzyıldaki olumlu başarıların eksiksiz olarak gerçekleşeceğine, bu arada tüm kötülüklerin yok olup gideceğine inanıyorlardı.

On dokuzuncu yüzyıl ölçütlerinden yola çıkarsak, daha sağlıklı bir toplum için gerekli görülen hemen hemen her şeye ulaşmış olduğumuzu görürüz; gerçekten de, bugün bile bir önceki yüzyıla göre düşünmekte olan birçok kişi gelişmeyi sürdürdüğümüz inancındadır. Bunun sonucu olarak bu kişiler, daha çok ilerlemeye karşı tek tehlikenin yetkeci toplumdan geleceğine inanmaktadırlar. ... Aslında, Adlai Stevenson'un özlü bir biçimde söylediği gibi, *"Biz artık köle olmak tehlikesi içinde değil, robot olma tehlikesi içindeyiz."* Yıldırıncı hiçbir açık yetke olmamasına karşın, şimdi bizi yöneten şey topluma uymamızı isteyen anonim yetkenin yarattığı korkudur. Hiçbir kişiye boyun eğmiyoruz; yetkeyle çatışmıyoruz, ama kendi inancımız da yok; bireyselliğimiz ve benlik duygumuz da hemen hemen yok olmuş durumda.

C— YİRMİNCİ YÜZYIL TOPLUMU

1) Toplumsal ve Ekonomik Değişimler

On dokuzuncu yüzyıl anamalcılığından çağdaş anamalcılığa geçişte başka bir temel değişiklik de, iç pazarın öneminin artmış olmasıdır. Tümüyle ekonomik mekanizmamız, kitle üretimi ve kitle tüketimi ilkesine dayanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda genel eğilim para biriktirmek, hemen ödenemeyecek harcamalara girişmemekken, çağdaş dizge, bunun tam tersini ister. Herkes, hem de alacakları için yeterince para biriktirmeden alabildiğince çok şey almak ister; reklamlarla ve tüm öteki ruhsal baskı yöntemleriyle daha çok tüketme gereksinmesi, çok güçlü bir biçimde yaratılır. Bu gelişme, işçi sınıfının ekonomik ve toplumsal durumunun düzelmesiyle birlikte olmuştur. Özellikle Birleşik Amerika'da, aynı zamanda tüm Avrupa'da da işçi sınıfı tüm ekonomik düzenin gittikçe artan üretimini paylaşmıştır. İşçinin aylığı ve toplumsal hakları, onun, insana yüzyıl önce inanılmaz gelen bir düzeyde tüketimde bulunmasına olanak vermektedir. İşçinin toplumsal ve ekonomik gücü de aynı ölçüde artmıştır; bu artış yalnızca onun aylığını ve toplumsal haklarını değil, fabrikadaki insanlık rolünü ve toplumsal yerini de etkilemiştir.

Yirminci yüzyıl anamalcılığındaki en önemli ögelere bir kez daha göz atalım: Feodal özelliklerin yok olması; sanayi üretiminde devrimci bir artış; anamalin gittikçe daha çok yoğunlaşması; işin ve yöneticinin büyümesi; sayılarla ve insanlarla oynayan kişilerin artması; sahipliğin yönetimden kopması; işçi sınıfının ekonomik ve siyasal bakımdan yükselmesi; fabrika ve işyerinde yeni çalışma yöntemlerinin uygulanması. Şimdi de bu değişimleri biraz daha başka bir açıdan tanımlayalım. Feodal etkinliklerin ortadan kalkması, akıldışı yetkenin ortadan kalkması demektir. Kimse, doğumu, Tanrı'nın istenci ya da doğa yasası nedeniyle komşusundan daha üstün sayılamaz. Herkes eşit ve özgürdür. Doğal bir hak nedeniyle kimse sömürülemez ya da buyruk altında tutulamaz. Bir kişi, başka birisinin buyruğu altındaysa bu, buyuran kişinin buyurulanın emeğini ya da hizmetlerini emek pazarında satın almış olmasındandır; buyurabilmesi ikisinin de özgür ve eşit olması, bu nedenle de sözleşmeli bir ilişkiye girişebilmeleri nedeniyledir. Ne var ki —akıldışı yetkeyle birlikte— akılcı yetke de etkisini yitirmiştir. İlişkileri pazar ve sözleşme belirliyorsa, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmeye gerek yoktur artık. Bilinmesi gereken tek şey, işlemin *hakça* yapıldığı —alışverişin *hakça* olduğu, her şeyin "yolunda gittiği"— her şeyin yolunda yürüdüğüdür.

İnsanlar birlikte çalışırlar. Binlercesi sanayi fabrikalarına ve işyerlerine akarlar —arabalarla, metrolarla, otobüslerle, trenlerle gelirler— uzmanların ölçüp biçtiği bir ritme göre, uzmanların bulup çıkardığı yöntemlerle, hep birlikte çalışırlar; gerektiğinden daha hızlı değil, gerektiğinden daha yavaş da değil, ama birbirlerine uyararak; her biri bütünün bir parçasıdır. Akşamları ters yönde akarlar; aynı gazeteyi okur, aynı radyoyu dinler, aynı filmleri seyrederek; bunlar basamağın en üstündekilerle en altındakiler için, akıllılarla aptallar için, okumuşlarla okumamışlar için hep aynıdır. Hiç soru sormadan, uygun adım, üretim, tüketim, birlikte eğlenme. Onların yaşamlarındaki ritim budur.

Yirminci yüzyıl anamalcılığı, büyük topluluklar içinde rahatça işbirliği yapabilecek insanlar ister daha çok, daha çok tüketmek isteyen, kalıplaşmış, kolayca etkilenmeye açık ve önceden belirlenebilecek insanlar ister.

Kendini özgür ve bağımsız duyan, herhangi bir yetkeye, ilkeye ya da vicdana boyun eğmediğini sanan —gene de kendisine buyurulmasını isteyen, kendisinden bekleneni yapmaya, sürtüşme yaratmadan toplumsal çarka uymaya hazır— insanlar ister.

2) Kişiliksel Değişimler

a. Nicelendirme, Soyutlaştırma

Anamalcı üretimin gittikçe daha çok soyutlaştırmayla sonuçlanan başka bir yönü de işbölümünün gittikçe artmasıdır. ... Tüm üretimle ilişkide olan tek kişi, üreticidir; ama onun gözünde de ürün, özü, değiştirme değerinde yatan bir soyutlamadır, oysa, ürünün kendisi için somut olarak var olduğu üretim üzerinde bir bütün olarak söz sahibi değildir.

Kuşku yok ki, nicelendirme ve soyutlaştırma olmadan çağdaş kitle üretimi düşünülemezdi. Ama ekonomik etkinliklerin insanın başlıca uğraşı olduğu bir toplumda, bu nicelendirme ve soyutlaştırma ekonomik üretim alanının ötesine geçmiş ve insanın nesnelere, insanlara ve kendisine karşı tutumuna dek uzanmıştır.

Çağdaş insanda soyutlaştırma sürecini anlayabilmek için, önce genel olarak soyutlaştırmanın belirsiz işlevini ele almak gerekir. Soyutlaştırmanın kendi başına çağdaş bir olgu olmadığı ortadadır. Aslında, soyutlaştırma yapabilme yolunda yeteneğin gittikçe gelişmesi, insan ırkının kültürel gelişmesini belirleyen bir niteliklerdir. ... Bir “insan” dediğimizde, somutluğu ve biricikliğiyle şu ya da bu kişiden değil, tüm bireysel kişileri kapsayan insan cinsinden söz ediyorum. Başka deyişle bir soyutlama yapıyorum. Düşünsel ya da bilimsel düşüncenin gelişmesi, bu türden soyutlamalar yapma yeteneğinin gittikçe gelişmesine dayanır; bu yeteneği geliştirmekten vazgeçmek, yeniden en ilkel düşünce çimine dönmek demektir.

Bununla birlikte, insanın bir nesneyle ilişki kurmasının iki yolu vardır. Ya o nesneyle, tüm somutluğu içinde bir ilişki kurarız; o zaman nesne, tüm özgül nitelikleriyle ortaya çıkar ve onunla özdeş başka hiçbir nesne bulunmaz. Ya da insan o nesneyle soyut bir biçimde, başka deyişle, o nesnenin yalnızca, aynı cinsten olan tüm öteki nesnelerle ortak olan niteliklerini göz önüne alarak, bu nedenle de bazı niteliklerini vurgulayıp bazılarını görmezlikten gelerek ilişki kurabilir. Bir nesneyle tam ve üretici bir biçimde ilişki kurmak demek, onu aynı zamanda hem eşsizliğini, hem genelliğini, hem somutluğunu hem soyutluğunu algılayarak, birçok kutuplaşma içinde kavramak demektir.

Çağdaş Batı kültüründe bu kutuplaşma, nesnelerin ve insanların nerdeyse her şeyi dışarıda bırakan soyut niteliklerle belirlenmesine, insanın o nesnelerle, somutlukları ve eşsizlikleri içinde ilişki kuramamasına dönüşmüştür. Gerekli ve yararlı olduğu zaman soyut kavramlar oluşturmak yerine, her şey, bu arada insanın kendisi de, soyutlaştırılmaktadır. İnsanlar ve nesneler, kendi kişiliğimizin gerçekliği içinde, ilişki kurabileceğimiz somut gerçeklikler yerine, değişik nitelikleri değil soyutlamaları, değişik nicelikleri gösteren hortlaklar olup çıkmaktadır.

“Üç milyon dolarlık köprü”den söz ederken insan, her şeyden önce o köprüünün yararlılığı ya da güzelliğiyle, başka deyişle onun somut nitelikleriyle ilgili değildir; baskın niteliği bir nicelik, parayla ifade edilen, değiştirme değeri olan bir mal olarak söz etmektedir ondan. Elbette bu, o insanın köprüünün yararlılığı ya da güzelliğiyle ilgilenmediği anlamına gelmez: ama şu anlama gelir ki, o nesnenin algılanmasında somut (yararlılık) değeri soyut (değiştirme) değerine göre ikinci derecede kalmaktadır.

b. Yabancılaşma

Yabancılaşma dediğimizde, kişinin kendisini bir yabancı gibi duyduğu deneyim biçimini anlatmak istiyoruz. Bu durumda diyebiliriz ki insan, kendisine yabancı birisi olmuştur. Kendisini, dünyasının merkezi, edimlerinin yaratıcısı olarak görmez, tersine, edimleri ve bu edimlerin sonuçları, onun boyun eğdiği, hatta taptığı efendileri olmuştur. Yabancılaşmış insan, başka herhangi bir kişiden koptuğu gibi, kendisinden de kopmuştur.

Marx’ın yorumuyla yabancılaşma şudur “İnsanın kendi eylemleri, onun tarafından yönetilmek yerine, onun üstünde, ona karşı işleyen yabancı bir güç olup çıkar.”

“Yabancılaşma” sözcüğünün bu genel anlamda kullanılması yenidir; oysa yabancılaşma kavramı çok daha eskidir, bu Tevrat’taki peygamberlerin *puta tapma* dedikleri şeydir. İlk önce “puta tapma”nın anlamını göz önüne alırsak “yabancılaşmayı” daha iyi kavrayabiliriz.

Tek tanrılı din peygamberlerinin çok tanrılı dinleri puta tapıcılık diyerek yadsımlarının tek nedeni, onların bir yerine birçok tanrıya tapmaları değildir. Tek tanrılı dinlerle çok tanrılı dinler arasındaki temel ayrım, yalnızca tanrıların *sayısında* değil, kendine yabancılaşma gerçeğinde yatar. İnsan, enerjisini, sanatsal yeteneklerini bir put yapmak için harcar; sonra da kendi insanca çabasının sonucundan başka bir şey olmayan bu puta tapar. İnsanın yaşam güçleri bir “nesne”ye aktarılmıştır; bu nesne, artık bir put olduğundan, insanın kendi yaratıcı çabalarının sonunda ortaya çıkmış bir şey değil de sanki ondan kopuk, onun üstünde, ona karşı olan, insanın tapıp boyun eğdiği bir şey olarak algılanır.

Bunun tersine, tek tanrılı dinin ilkesi, insanın sınırsız olduğu, insanda bütünün yerine konacak tikel bir nitelik bulunmadığıdır. Tek tanrıcı din görüşünde Tanrı, kavranamaz, tanımlanamaz; Tanrı bir nesne değildir. Tanrı'nın benzeri olarak yaratılmışsa insan, sınırsız nitelikler taşır. Puta tapmada insan, kendi içindeki tikel bir niteliğin yansıtılmış biçimi önünde eğilir, ona boyun eğer. Kendisini canlı, sevgi ve düşünce eylemleri yayan bir merkez olarak görmez. Tanrıları nasıl nesneyse, kendisi de, komşusu da nesnedir.

Tek tanrılı dinler de büyük ölçüde gerileyerek puta tapıcılığa dönüşmüştür. İnsan, sevmeye ve düşünme gücünü Tanrı'ya yansıtır, bunları kendi güçleri olarak görmez artık. Sonra da kendisinin ona yansıttığı şeylerden bazılarını geri vermesi için Tanrı'ya yalvarır. Protestanlığın ve Kalvenistliğin başlarında, aranan dinsel tutum şuydu: İnsan kendini boş ve yoksun *duymalıdır*, Tanrı'nın bağışlayıcılığına *güvenmelidir*; başka deyişle, kendisinin Tanrı'ya yüklediği niteliklerden bazılarının Tanrı'nın kendisine geri verebileceğine *inanmalıdır*.

Boyun eğerek tapınma eylemleri bu anlamda birer yabancılaşma, birer puta tapma eylemidir. Çoğu zaman sevgi denen şey, bu puta tapıcı yabancılaşma olgusundan başka bir şey değildir; buradaki tek değişiklik, bu yolla Tanrı'ya ya da puta değil de bir insana tapılmasıdır. Bu türden bir boyun eğici ilişki içinde “seven” insan, kendi sevgisini, gücünü, düşüncelerini bütünüyle karşındakine yansıtır; sevdiği kişiyi üstün bir varlık olarak görür ona bütünüyle boyun eğmede, tapmada bulur doyumu. Bu tutum, o insanın yalnızca sevdiği insanı kendi gerçekliği içinde algılayamaması değil, aynı zamanda *kendisini* de tüm gerçekliğiyle, yaratıcı insan güçleri taşıyan birisi olarak algılayamaması demektir. Tıpkı dinsel puta tapmada olduğu gibi, bu insan da tüm zenginliklerini karşındakine yansıtmıştır. Bunları kendi zenginlikleri olarak değil de kendisinden kopmuş, başka birisine yüklenmiş değerler olarak görür. Bu değerlerle, ancak o insana boyun eğerek ya da kendisi o kişi tarafından yutulur bütünlenebilir. Aynı olgu, bir siyasal öndere ya da devlete taparcasına boyun eğmede de görülebilir. Önder de, devlet de aslında yönetilenlerin onayıyla önder ya da devlet olmuşlardır. Ne var ki önder ya da devlet, bireyin tüm güçlerini, bazılarını boyun eğme ve tapma yoluyla geri almayı umarak, kendilerine yansıtıp onlara tapmaya başlamasıyla putlaşır.

Rousseau'nun devlet kuramında, çağdaş totaliterci dizgede olduğu gibi, bireyden kendi haklarından vazgeçmesi, bu hakları tek yürütücü olan devlete bırakması beklenir. Faşizmde, Stalincilik de bütünüyle yabancılaşmış birey, bir putun mihrabı önünde tapınır; bu putun hangi sözcükle adlandırıldığı hiç de önemli değildir. Devlet, sınıf ya da başka bir şey olabilir.

Put a tapma ya da yabancılaşma, insanın yalnızca başkalarıyla ilişkilerinde değil, akıldışı tutkuların eline düştüğü zaman kendi kendisiyle olan ilişkisinde de söz konusudur. Büyük ölçüde güçlülük tutkusuyula güdülen kişi, artık kendini insan olmanın zenginliği, sınırsızlığı içinde algılayamaz; tersine, kendi içinden gelen dış amaçlara yansıtılmış ve onu “tutsak” etmiş tek bir yönelişin kölesi olur. Yalnızca para tutkusunun peşinde koşan kişi bu yönelişin denetimine girmiştir; para o kişinin taptığı puttur; kendi içinde her şeyden soyutlayarak para açlığı biçiminde dışarıya yansıttığı puttur. Bu anlamda nevrozlu kişi, yabancılaşmış bir kişidir. Edimleri kendisinin değildir; *kendi* istediği şeyi yaptığı yanılsaması içindeyken. kendinden kopmuştur; ona karşı işlenen güçlerin etkisiyle hareket eder; başka insanlar nasıl ona yabancıysa o da kendi kendine yabancıdır. Başkalarını ve kendisini gerçekte oldukları gibi değil de bilinçaltı güçlerin etkisiyle çarpıtılmış bir biçimde algılar. Deli insan *bütünüyle yabancılaşmış* kişidir; kendisini hiçbir biçimde kendi yaşantısının merkezi olarak algılayamaz; benlik duygusunu yitirmiştir.

Bu olguların —puta tapmanın, Tanrı'ya putmuşçasına tapmanın, bir kişiyi taparcasına sevmenin, devlete ya da bir siyasal öndere tapmanın, akıldışı tutkuların dışlaştırılmış biçimlerine tapmanın— tümünde ortak olan şey, yabancılaşma sürecidir. *Bu durumların hepsinde insan, kendini kendi güçlerinin, kendi zenginliğinin etkin yaratıcısı olarak değil de, dışındaki güçlere bağımlı, canlı özünü bu güçlere yansıtmış, yoksunlaşmış bir “nesne” olarak algılar.*

Çağdaş toplumdaki durumuyla yabancılaşma hemen hemen her yeri kaplamıştır; insanın işiyle, tükettiği şeylerle, devletle, başkalarıyla ve kendisiyle olan ilişkilerini belirler. İnsan ilk kez, bütünüyle insan elinden çıkma nesnelerden oluşan bir dünya yaratmıştır; yarattığı teknik çarkı yönetsin diye karmaşık bir toplumsal çark kurmuştur.

Yönetici sorunu yabancılaşmış kültürde en önemli olgulardan birisini, *bürokratlaşmayı* ortaya çıkarır. Hem büyük işlerin, hem hükümetin yönetimi bürokratlarca yürütülür. Bürokratlar nesnelerin ve *insanların* yönetilmesinde uzmanlaşmış kişilerdir. Yönetilecek çarkın büyüklüğü ve bunun sonucunda doğan soyutlaştırmadan dolayı, bürokratların insanlarla ilişkisi tam bir yabancılaşma içindedir. Bu insanlar, yönetilecek insanlar, bürokratların sevgi ya da nefret duymadan davrandıkları kişilerdir; işiyle ilgili etkinliklerde, yönetici-bürokrat insanlara karşı hiçbir şey duymamalıdır; insanları sayı ya da nesne gibi kullanmalıdır. ... Bürokratlar, yönetimleri al- Ş tında tüketilen tonlarca kağıt gibi gereklidirler. Güçsüzlük duygusu içinde, bürokratların taşıdığı büyük önemi sezen insanlar onlara Tanrı'ya taparcasına saygı gösterirler. Bürokratlar olmasa her şeyin dağılıp gideceğini ve kendilerinin açlıktan öleceğini sanırlar. Ortaçağlarda nasıl krallar Tanrı'nın istediği bir düzenin yürütücüleri sayılıyorsa, çağdaş anamalcılıkta da —bütünün ayakta kalması için gerekli olduklarından— bürokratların yeri onlarınki kadar kutsaldır.

Marx, “*Bürokrat, dünyayla ilişkilerinde işinin nesnesi olmaktan öteye geçemeyen kişidir.*” diyerek bürokratin çok yönlü bir tanımını yapmıştır.

Büyük işletme sahibinin “kendi” mülküne karşı tutumu ... neredeyse tam bir yabancılaşma tutumudur. Sahipliği, üzerindeki para miktarı değişip duran bir kağıt parçasıyla belirlenmiştir; kuruluşa karşı hiçbir sorumluluğu, onunla hiçbir somut ilişkisi yoktur. Bu yabancılaşma tutumu, Berle ve Meansin hisse sahibinin kuruluşa karşı takındığı tutum için verdikleri aşağıdaki tanımda açıkça dile getirilmiştir.

“(1) Sahiplik tutumu, etkin temsilcilikten edilgen temsilciliğe dönüşmüştür. Sahibin yönetebildiği ve sorumluluğu yüklediği gerçek fiziksel mülk yerine, şimdi sahibin elinde kuruluşla ilgili bir dizi hakkı ve beklentiye gösteren bir kağıt parçası bulunmaktadır. Oysa çıkarları açısından ilgilendiği kuruluşun ve maddi mülkün —üretim araçlarının— üzerinde hemen hemen hiç denetimi kalmamıştır. Bunun yanı sıra hisse sahibi, kuruluşla ya da onun maddi mülküyle ilgili hiçbir sorumluluk da taşımamaktadır. ... (2) Önceleri, sahiplikte birlikte var olan manevi değerler de ortadan kalkmıştır. ... (3) Bireyin zenginliğinin değeri artık, yavaş yavaş, bütünüyle kendisinin, kendi çabalarının dışındaki güçlere bağlı olmaya başlıyor. Tersine bu zenginliğin değeri, bir yandan kuruluşun başında bulunan bireylerin —bildiğimiz sahibin üzerinde hiçbir denetim uygulayamadığı bireylerin— etkinlikleriyle, öte yandan da duyarlı ve çoğu zaman oynak pazarda bulunan başka bireylerin eylemleriyle belirleniyor. ... (4) Bireyin zenginliğinin değeri, sürekli inip çıkmakla kalmıyor —bu hemen hemen tüm zenginlikler için söylenebilir— bir de sürekli değer-biçme sürecinden geçiriliyor. Birey, mülküne biçilen değer bir açıdan ötekine değişmesini izleyebiliyor; bu da hem onun gelirini harcıyışını hem de o gelirden aldığı keyfi büyük ölçüde etkiliyor. (5) Bireysel zenginlik, örgütlü pazarlar yoluyla son derece değiştirilebilir bir duruma gelmiştir. Birey-sahip bu zenginliği ani bir kararla değişik zenginlik biçimlerine dönüştürebilir. Üstelik, pazar mekanizması iyi işlemekteyse, zorlamalı satışların getirebileceği ciddi kayıplara uğramadan da yapabilir bunu. (6) Zenginlik, sahibi tarafından doğrudan kullanılabilir biçimini gittikçe daha çok yitirmektedir. ... “(7) Son olarak da, ortaklık dizgesinde, sınai servet, sahibinin elinde salt bir sahiplik simgesi olarak kalır; oysa bu arada geçmişte, sahipliğin bütünüyle parçası olan güç, sorumluluk ve mal, denetimi ellerinde tutan ayrı bir gruba devredilmektedir.”

Hisse sahibinin yabancılaşma durumunda önemli başka bir yan da, onun kendi kuruluşu üzerindeki denetimiyle ilgilidir. Yasalara göre, kuruluşu hisse sahipleri denetler; başka deyişle tıpkı demokraside halkın kendi temsilcilerini seçmesi gibi, onlar da yöneticileri seçerler. Oysa gerçekte, denetimde çok az payları vardır; bunun nedeni de payının son derece küçük olmasından dolayı, bireylerin toplantılara gelme ve her şeye etkin olarak katılma isteği duymamasıdır.

“*Tüketim*” süreci de üretim süreci ölçüsünde yabancılaşmıştır. Her şeyden önce nesneleri parayla alırız; almışımızdır, doğal sayarız bunu. Gerçekteyse bu, nesneleri elde etmenin çok garip bir yoludur. Para emeği ve çabayı çok soyut bir biçimde gösterir. Bu emek ya da çaba her zaman *benim* emeğim, *benim* çabam olmayabilir. Çünkü parayı mirasla, dolandırıcılıkla, şans oyunu ya da başka yollarla elde etmiş olabilirim. *Kendi* çabamla kazanmış olsam bile (çabamın, başkalarını kullanmadan bana para kazandırmayacağını bir an unutsak da) o parayı ustalıklarımı ve yeteneklerimi kullanarak, belli bir çaba göstererek elde etmişimdir. Oysa harcanırken para, emeğin soyut bir biçimine dönüşür, böylece herhangi bir şeyle değiştirilebilir olur. Param olduğu sürece bir şeyi elde etmek için çaba göstermem, girişimde bulunmam gerekmez. ... Yalnızca paramın bulunması, bana istediğimi alma, aldığımı istediğim gibi kullanma hakkını verir. Nesneleri elde etmenin *insanca* yoluysa, elde etmek istediğim nesneye nitelik açısından eşdeğerde bir çaba harcamamı gerektirir. Yiyecek ve giyecek edinme gereksinmesi, yalnızca yaşamımızı sürdürme isteğinden başka bir şeye dayanmamalıdır; kitap, resim edinme isteğimiz de, onları anlamaya çalışmamızdan, onları kullanabilme yeteneğimizden doğmalıdır.

Elde etme ve tüketme sürecinde paranın yabancılaştırıcı etkisini Marx şu sözcüklerle çok güzel anlatmıştır: “Para ... gerçekte insanca ve doğal olan güçleri salt soyut fikirlere, bu yüzden kötülüklerle dönüştürür; öte yandan gerçek kötülükleri ve düşleri, yalnızca bireyin imgeleminde yaşayan güçleri de gerçek güçlere dönüştürür. ... Dürüstlüğü kötülüğe, kötülüğü erdeme, köleyi efendiye, efendiyi köleye, bilgisizliği akıllılığa, akıllılığı bilgisizliğe dönüştürür. ... Kendisine yüreklilik satın alabilen kişi, korkak bile olsa, yürekli olup çıkar... *İnsanı* insan olarak, onun dünyayla ilişkisini de insanca bir ilişki olarak düşünün; o zaman sevgiye karşı sevgi, güvene karşı güven, vb. bulursunuz. Sanatın tadına varmak istiyorsanız sanattan anlayacak biçimde eğitilmiş olmanız gerekir; başkalarını etkilemek istiyorsanız, gerçekten canlılık aşılacağı, sürükleyip götürücü bir etki yaratabilmelisiniz onların üstünde. İnsanlarla, doğayla aranızdaki ilişkilerden her biri, istencinizle saptadığınız amaca uygun *gerçek*, *bireysel* yaşamınızın belli bir dışavurumu olmalıdır. Sevgi uyandırmadan seviyorsanız, başka deyişle sevginiz o durumuyla sevgi yaratamıyorsa, seven bir insan olarak *canlılığınızın dışa vurmasıyla* kendinizi *sevilen bir insan* yapamıyorsanız, sevginiz *güçsüzdür*, bir talihsizliktir.”

Birçok nesneyi ele alırsak, kullanma eyleminden söz bile edilemez. Salt *sahip olmak* için elde ederiz bunları. Yararsız nesneleri biriktirmekte doyum buluruz. Kırılacak diye hiç kullanılmayan pahalı yemek takımı, ya da kristal vazo, kullanılmayan bir sürü odası bulunan konaklar, gereksiz arabalar, uşaklar, orta sınıf ailelerin evlerindeki çirkin biblolar gibi, kullanılmaktan çok sahip olunmakla övünülen şeylerdir. Bununla birlikte mülk edinmek için mülk edinmek on dokuzuncu yüzyılda daha yaygındı; günümüzde insanlar doyum, elde-tutulan nesnelerden çok, kullanılan-nesnelere sahip

olmakta buluyorlar. Ne var ki bu, kullanılan-nesnelerden alınan zevkte, üstünlüğün getirdiği doyumun çok baskın olduğunu gözlerden silmez. Araba, buzdolabı, televizyon gerçek işlevleri dışında gösteriş için de kullanılır. Sahiplerinin toplum içindeki üstün yerlerini belirler.

Edindiğimiz bu nesneleri nasıl kullanırız? Önce yiyeceklerle içeceklerle başlayalım. Zenginlik, seçkinlik kuruntularımıza uygun düşüyor diye besleyici olmayan, tatsız —bembeyaz, “taptaze”— francalayı yeriz. Aslında “yediğimiz” bir kuruntudur; yediğimiz nesnenin gerçekliğiyle ilişkimizi yitirmişizdir. Damağımız, bedenimiz, aslında kendilerini ilgilendiren yeme eyleminin dışında bırakılmıştır. Markalardır içtiğimiz. Bir şişe Coca Cola içerken, Coca Cola reklamındaki cana yakın kızla, oğlanın resmini içeriz. “Hayatın gerçek tadı”nı içeriz; Amerikalıların o büyük tiryakiliğini içeriz; bu seçmede damağımızın yeri en sonda gelir. Tüm gerçekliği reklam kampanyasıyla yaratılan yalancı bir imgeden oluşan “sağlığa yararlı” sabun ya da diş macunu gibi tüketim maddelerine gelince, durum daha da kötüleşir.

Ben yalnızca burada söz konusu olan ilkeyi vurgulamak istiyorum; tüketim eylemi, içinde duygularımızın, bedensel gereksinmelerimizin, güzellik anlayışımızın —başka deyişle somut, duyan, kavrayan, yargılayan insanlar olarak bizlerin— yer aldığı somut bir insan eylemi olmalıdır. Tüketim eylemi anlamlı, insanca, üretici bir deneyim olmalıdır. Bizim kültürümüzde bu hiç de böyle değildir. Tüketim, yapay olarak yaratılmış kuruntuların doyurulması, somut, gerçek benliğimizden yabancılaşmış bir kuruntu gösterisidir.

Tüketim nesnelerinden yabancılaşmanın, söz etmeden geçemeyeceğimiz bir yanı daha vardır. Yapılan ve kökenleri hakkında hiçbir şey bilmediğimiz nesnelerle çevrilmişizdir. ... Ekmeğin nasıl pişirildiğini, kumaşın nasıl dokunduğunu, masanın nasıl yapıldığını, camın nasıl elde edildiğini bilmeyiz. Nesnelerle herhangi bir somut ilişki kurmadan, ürettiğimiz gibi tüketiriz onları; nesnelerden oluşan bir dünyada yaşarız; onlarla tek ilişkimiz de onları nasıl kullanacağımızı, nasıl tüketeceğimizi bilmektir. ... Önceleri daha çok ve daha iyi nesneler tüketme fikri insanlara daha mutlu, daha doyumlular bir yaşam sağlamayı amaçlıyordu. Tüketim, in sam bir amaca, mutluluğa götüren bir araçtı. Şimdiyse başlı başına bir amaç olup çıkmıştır. Gereksinmelerimizin durmaksızın çoğalması bizi gittikçe artan bir çabaya zorlar. Bu da bizi gereksinmelerimize, bizi anlam eriştirecek kurumlara, insanlara bağımlı kılar.

Orta sınıfın eski özelliklerinden biri olan mala mülke bağlılık büyük değişikliğe uğramıştır. Eski tutumda insanla mülkü arasında bir anlamda malına sevgiyle sahip olma durumu vardı. Bu sevgi bağı kendiliğinden geliyordu; insan kıvanç duyardı mülkünden; iyi bakardı ona; sonunda artık kullanılamayacak duruma geldiğinde malından ayrılmak acı verirdi insana. Bugün bu tür mülk bağlılığından çok az şey kalmıştır geriye. Şimdiyse insan aldığı nesnenin yeniliğine tutkundur; daha yenisi çıktığı zaman da eskisini bırakıvermeye hazırdır.

Aynı değişikliği kişilik-belirleyici nitelikler açısından dile getirirsek, 19. yüzyılda baskın nitelik olan *biriktiricilik* yönelimiyle ilgili olarak yukarıda söylenenlere dönebiliriz. 20. yüzyıl ortasında biriktirici yönelim, yerini yutucu yönelime bırakmıştır; bugünkü eğilimde amaç, almak “yutmak”, her zaman yeni bir şeyler beklemek, hiç kapanmayan bir ağızla yaşamaktır sanki. 19. yüzyılda biriktirici yönelim nasıl sömürücü yönelimle birleşmişse yutucu yönelim de bugün pazarlama yönelimiyle karışmıştır.

Tüketim konusunda böyle yabancılaşmış olmamız yalnızca tüketim maddelerini nasıl elde edeceğimizi değil, bundan da öte, boş zamanlarımızı nasıl değerlendireceğimizi de belirler. ... Edilgen, yabancılaşmış bir tüketici ... top oyunlarını, filmleri, gazetelerle dergileri, kitapları, konuşmaları, doğa görünümünü, eğlence toplantılarını da, satın aldığı malları tükettiği o yabancılaşmış soyutlaştırılmış yolla “tüketir”. Hiçbir şeye etkin bir biçimde katılmaz; “bulabildiğini” yutmak, alabileceği kadar çok zevk, kültür, her ne olursa tatmak ister. Aslında “kendi” boş zamanının tadını çıkaracak özgürlüğü yoktur; satın aldığı mallar gibi, onun boş zaman tüketimini de sanayi belirler. Beğenileriyle oynanmaktadır; gerçekten görmek ve duymak istemez; koşullandırıldığı şeyleri görmek ve işitmek ister. Eğlence de öteki sanayiler gibi bir sanayidir; alıcıya elbise, ayakkabı aldırır gibi eğlence aldırılır. Eğlencenin değeri insanca ölçütlerle ölçülebilecek bir şey değildir; onun değerini pazardaki başarısı belirler.

İnsan yalnızca yaptığı işten, tükettiği nesnelerden, zevklerden değil aynı zamanda toplumunu ve o toplumda yaşayan herkesin yaşamını belirleyen *toplumsal güçlerden* de yabancılaşır.

Bizi yöneten güçler karşısındaki çaresizliğimiz, pişmanlık yaratan üzücü kazalar olarak kötülenseler bile, bugüne değin önü alınamayan toplumsal yıkımlarda, ekonomik çöküntüler ve savaşlarda daha çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar: Bu toplumsal olgular, gerçekte olduklarından bambaşka görülür; insanların yarattığı, ama istemeden, bilmeden yarattığı yıkımlar olarak değil de doğal yıkımlarımız gibi görülür.

Bu toplumsal güçlerin bir nedene bağlanmaması, anamalcı üretim biçiminin yapısından gelmektedir.

Anamalcı üretim biçiminin siyasal özgürlük getirdiği, oysa merkezden yönetilen her türlü toplumsal dizgenin siyasal bir hiyerarşiye ve sonunda diktatörlüğe yol açacağı doğrudur. “Özgür girişim”le siyasal hiyerarşi dışında başka bir seçeneğin bulunup bulunmadığını burada tartışmayalım. Ama denetlemediğimiz, denetlemek bile istemediğimiz yasaların yönetiminde olmanın, yabancılaştırmanın en büyük belirtilerinden biri olduğunu burada söylemeden geçemeyiz. Ekonomik ve toplumsal düzenlemelerimizin yaratıcıları *bizleriz*: oysa sorumluluktan, bile bile, isteye isteye kaçıyor, “geleceğin” ne getireceğini —duruma göre— umutla ya da kaygıyla bekliyoruz. Bizi yöneten yasaları, öz edimlerimiz oluşturur; oysa bu yasalar bizim üstümüzdedir, biz o yasaların tutsağıyızdır. Dev boyutlu devlet ve ekonomik dizge insanın denetiminde değildir artık. Bu iki dev alıp başını gitmiştir; bu güçlerin önderleri de ipini koparmış bir atın üstündeki insana benzerler; artık atı yönetemeseler de üstünde kalabildikleri için kıvanç içindedirler.

Günümüz insanının *öteki insanlarla ilişkisi* nedir? İki soyutlama, birbirini kullanan iki canlı makine arasındaki ilişkidir bu. İşveren çalıştırdıklarını, satıcı alıcılarını kullanmaktadır. Herkes herkese göre bir maldır. Şimdi olmasa bile ilerde yararlanılabilecek birisi olduğundan, ona karşı belli bir yakınlık göstermek gerekir.

Çağdaş toplum, (“birey” sözcüğünün Yunancası olan) “atomlar”dan, birbirine yabancılaştırmış, gene de bencil çıkarlarla, birbirini kullanma gereksinimiyle birbirinden kopamayan küçük parçacıklardan oluşuyor. Oysa insan bölüşmeye, yardımlaşmaya, kendini bir toplumun üyesi olarak görmeye büyük gereksinime duyan toplumsal bir varlıktır. ... Birey olarak özel yaşamımızın dışında, bir de “yurttaş” olarak toplumsal yaşamımız vardır. Bu yaşamda devlet, toplumsal varlığımızın somut belirtisidir; yurttaş olarak bizden toplumsal sorumluluk ve görev anlayışı göstermemiz beklenir. Aslında çoğu zaman gösteririz de bunu. Vergi öderiz, oy veririz, yasalara uyarız ve savaş çıktığında canımızı vermeye koşarız. Kişisel varlığımızla kamusal varlığımız arasındaki ayrılığı gösteren çok açık bir örnek mi istiyorsunuz? Başka birisinin gereksinimleri için 100 dolar harcamayacak adam, savaşta ikisi de aynı üniformayı giydiklerinde, o kişi için canını vermekten çekinmez. Üniforma toplumsal yanımızın —sivil giysi bencil yanımızın— nesnelleşmiş biçimleridir.

Toplumla siyasal devlet arasındaki bu bölünme, bütün toplumsal duygularımızın devlete yansıtılmasına yol açmış, böylece de devlet bir put, kişiden üstün, ona buyuran bir güç olmuştur. İnsan yabancılaştırmış güçler olarak taptığı, kendi toplumsal duygularının somutlaşmış biçimi olan devlete boyun eğer; birey olarak, özel yaşamında, bu ayrılığın sonunda ister istemez ortaya çıkan toplumdan-kopmuşluk ve yalnızlık duygusundan acı çeker. Devlete tapma, insanın toplumsal güçlerini yeniden kendinde toplamasıyla, toplumsal duygularına yalnızca kişisel varlığına *eklenmiş* bir şey olmaktan çıkarak kişisel ve toplumsal varlıklarını birleştiren ve kaynaştıran bir toplum yaratmasıyla ortadan kalkacaktır ancak.

Kendini ancak şöyle algılayabilir insan: Sevgi, korku, inanç ve kuşku duyabilen bir birey olarak değil de, toplumsal düzen içinde belli bir işlevi yerine getiren, gerçek yaradılışından yabancılaştırmış bir soyutlama olarak. Değerlilik duygusu başarısına, kendini pahalıya satıp satmadığına, işe başladığı zamankine göre daha iyi bir durumda olup olmadığına, işinde başarı kazanıp kazanmadığına bağlıdır. Bedeni, kafası ve ruhu anamallarıdır onun; yaşamdaki görevi de bunları kazançlı bir biçimde işletmek, kendisinden kar sağlamak. Dost severlik, incelik, iyi yüreklilik gibi insan özellikleri mala, “kişilik paketi”nin kişilik pazarında daha yüksek fiyata satılacak parçalarına dönüştürülür. Birey *kendini* karlı bir biçimde işletemezse, *başarısız* olduğunu düşünür; işletilebilirse *başarılıdır*. Daha açık söylersek, bireyin kendi değerini algılayışı her zaman kendi dışındaki etkenlere, pazarın güvenilmez, değişip duran yargılarına bağlıdır; bu yargılar bireyin değerini de malların değeri gibi belirler; kullanım değeri yüksek olsa da pazarda karla satılamayan tüm mallar gibi birey de değişim değeri açısından değersiz sayılır.

Satılığa çıkarılmış yabancılaştırmış kişilikte, ilkel kültürlerin çoğunda bile insanların en belirleyici özelliği olan onur duygusu büyük ölçüde yok edilmiştir. İnsan bütünüyle benlik duygusunu, biricik, ikilenemez bir varlık olarak kendisini iyice yitirmiştir. Benlik duygusu, *kendimi*, *benim* yaşantılarımın, *benim* düşüncelerimin, *benim* duygularımın, *benim* kararlarımın, *benim* yargılarımla, *benim* edimlerimin öznesi olarak algılamamdan doğar. Bu, ancak yaşantılarımın benim olması, yabancılaştırmamış olması koşuluyla sağlanabilir. *Nesnelere* benlik yoktur; nesnelleşmiş insanlarda da benlik diye bir şey olamaz.

İnsanlığın en ilkel tarihlerinde bile gerçekliğin özüne sanatsal yaratıcılık yoluyla ulaşma çabasını görüyoruz. İlkel insan, araçlarının ve silahlarının yalnızca uygulama işleviyle yetinmez; yarara dönük işlevlerini aşarak onları süslemeye, güzelleştirmeye çalışır. Sanat dışında, sıralı-işler çemberini kırıp, yaşamın en önemli gerçeklikleriyle karşı karşıya kalmanın anlamlı yolu genellikle “ayin” olarak adlandırılır. Burada ayini yalnızca dar, dinsel anlamıyla değil, daha geniş anlamda, örneğin Yunan tiyatrosunda oynandığı biçimde ele alıyorum. Yunan tiyatrosunun işlevi neydi? İnsan varlığının temel sorunları, sanatsal bir biçimde ve tiyatro yoluyla sahnede sergileniyordu; oyuna katılan seyirci —çağımızdaki tüketici seyirciden çok başka olsa da— günlük sıralı-işler çemberinden çekilip alınıyor, bir insan olarak kendisiyle, varlığının kökenleriyle yüz yüze getiriliyordu. Ayakları yere değen seyirci bu süreç içinde güç kazanıyor, kendine geliyordu. İster Yunan tiyatrosunu, ortaçağdaki dinsel oyunları, bir Kızılderili dansını, istersek Hintlilerin, Yahudilerin, Hristiyanların dinsel törenlerini düşünelim; insan varlığının temel sorunlarını canlandırmanın değişik yollarını inceliyoruz demektir. Felsefede ve din bilimde *düşünülmek* bu sorunlar ayinlerde *oynanarak* *çözülür*.

Büyük bir kentte bir yangın çıktığında ya da bir araba kazası olduğunda, yığınla insan toplanıp seyreder. Milyonlarca insan her gün cinayet haberleriyle, polis öyküleriyle kendilerinden geçer. İki ana teması cinayet ve tutku olan filmlere dinsel görevlerimişçesine oluk oluk gider insanlar. Tüm bu ilgi ve kendinden geçme yalnızca duygusallığın, beğenisizliğin belirtisi olarak görülemez; tersine insan varlığının, yaşam ve ölümün, suç ve cezanın, insanla doğa arasındaki kıyasıya savaşın temel olgularının canlandırılmasına duyulan derin özlemin dışı vurulmasıdır bu. Ne var ki Yunan tiyatrosunda yüksek bir sanatsal ve fizikötesi düzeyde ele alınmasına karşın, çağdaş “tiyatromuz” ve ayinlerimiz yavandır, yüzeyseldir. Hiçbir duygusal arınma duygusu yaratmaz. Yarışmalı sporlarla, suçluluk ve tutkuyla böylesine büyülenmek, sıralı-işler çemberinden kurtulma gereksinimini gösterir. Oysa bu gereksinimin doyurulma biçimine bakarsak, bulunan çözüme çözüm bile denilemeyeceğini görürüz.

Tümüyle yaşam süreci, anamalin karlı bir yatırımda kullanılmasına benzer bir biçimde yaşanır; burada yatırılan anamal, yaşamım ve kişiliğimdir. ... Kişi bir konsere ya da tiyatroya gittiğinde, kendisine üstü kapalı ya da açık olarak “bu eğlencenin ödediği paraya değip değmediğini” sorar. Bu soru birazcık anlam taşısa da, böyle bir sorunun anlamı yoktur aslında; çünkü bu denklemde birbiriyle ölçülemeyecek iki şey bir araya getirilmiştir bir konser dinlemenin zevki hiçbir biçimde parayla ifade edilemez; konser dinlemek bir mal satın almak olmadığı gibi, konser de bir mal değildir. Kişi zevk için yolculuk yaptığı, bir konferansa gittiği, evinde bir toplantı düzenlediği, ya da para harcamayı gerektiren pek çok etkinlikten birine girdiği zaman da aynı şey geçerlidir. O etkinlik, kendi içinde üretken bir yaşama edimidir ve kendisi için harcanan paranın miktarıyla ölçülemez. Yaşam edimlerini nicelendirilebilir bir şey açısından ölçme gereksinmesi, bir şeyin “zaman vermeye değer” olup olmamasının sorulması eğiliminde de ortaya çıkar. Bir delikanlının bir kızla baş başa geçirdiği bir akşam, dostlara yapılan ziyaret, para harcamanın işe karıştığı ya da karışmadığı daha pek çok eylem, o etkinliğin harcanan paraya ya da zamana değer olup olmadığı sorusunu getirir akla. Bu durumların her birinde insan, girdiği etkinliğin karlı bir enerji yatırımı olduğunu gösterecek bir denklemle o etkinliği haklı gösterme gereksinmesi duyar. Beden temizliği ve sağlık bile aynı amaca hizmet eder; her sabah yürüyüş yapan kişi, bunu haklı gösterilmesi gerekmeyen zevkli bir etkinlik olarak görmek yerine, sağlığına yaptığı iyi bir yatırım olarak görmeye başlar.

Çağdaş insanın kafasında, yeni bir soru, “yaşamın yaşanmaya değer” olup olmadığı sorusu doğmuştur; buna bağlı olarak da insan yaşamının “başarılı” ya da “başarısız” olduğu duygusu belirmiştir. Bu fikir, yaşamın kar getirmesi gereken bir girişim olduğu görüşüne dayanır. Başarısızlık, kayıpların kazançlardan daha büyük olduğu bir iş girişiminin iflasına benzetilir. Bu görüş saçmadır. ... Yaşam eşsiz bir armağan ve göze alınması gereken bir serüvendir; başka hiçbir şeyin ölçüsüne vurulamaz; yaşamın yaşanmaya “değer” olup olmadığı sorusuna da hiçbir anlamlı yanıt verilemez; çünkü bu sorunun anlamı yoktur.

Yaşamın bir girişim olarak yorumlanması, pek çok kuşkulu soruyu birlikte getiren şu tipik çağdaş olguya temel olmuş gibidir: Çağdaş Batı toplumunda *intiharların çoğalması*.

Durkheim intihar üzerine yazdığı klasik yapıtta nedenin “anomie” diye adlandırdığı bir olgudan kaynaklandığını yazmıştır. Bu terimle Durkheim, tüm geleneksel toplumsal bağların yıkılmasını, gerçek topluluk örgütlerinin hepsinin devlete göre ikinci derecede kalmasını ve gerçek toplumsal yaşamın tümüyle ortadan kalkmasını anlatmak istiyordu. Durkheim, çağdaş siyasal devlette yaşayanların “örgütlenmemiş değersiz bireyler yığını” olduğuna inanıyordu. Durkheim’ın açıklaması, bu kitapta öne sürülen varsayımlarla aynı yöndedir. Bundan başka bence yabancılaşmış yaşama biçiminin doğurduğu can sıkıntısıyla yaşamın tek düzeligi de buna eklenmesi gereken bir etkidir. ... İntiharların çoğu, “yaşamın başarısız geçtiği”, “yaşamın artık sürdürülmeye değer olmadığı” duygusundan kaynaklanır; kayıplar kazançlara ağır bastığı ve artık kayıpları yerine koyma umudu kalmadığı zaman, insanlar da tıpkı bir işadının iflas ettiğini açıklaması gibi intihar ederler.

1 — Bilinmeyen Yetke — Topluma Uyuma

Yirminci yüzyılın ortasında yetkenin niteliği değişmiştir; açık yetke değil, *bilinmeyen, görünmeyen, yabancılaşmış yetkedir* bu artık: Bizden “kimse” bir istekte bulunmaz; ne bir insan, ne bir fikir, ne de bir ahlak yasası. Gene de hepimiz, çok yoğun yetkeci bir toplumdaki insanlar ölçüsünde ya da onlardan daha çok uyarız yetkeye. Gerçekten de “o’nun dışında yetke yoktur. Nedir bu “o” denen? Kar, ekonomik zorunluluklar, pazar, sağduyu, kamuoyu, “insanın yaptıkları, düşündükleri, duyduklarıdır. Bilinmeyen yetkenin yasaları, pazarın yasaları gibi görünmez — ve aynı ölçüde dokunulmazdır. Görünmeyen’e kim saldıracaktır? Kim başkaldıracaktır Hiçkimse’ye karşı?

Açık yetkenin ortadan kalktığı artık, yaşamın tüm alanlarında görülmektedir. Ana-babalar da buyruk vermezler; çocuğun belki “şu şeyi yapmak” isteyeceği önerisinde bulunabilirler. Kendilerinin bağlandığı ilkeler ve kişiler bulunmadığından, çocuklarına topluma uyuma yasasının gereklerine göre yol göstermeye çalışır ve çoğu zaman, daha yaşlı olmaları ve “en son şeyler”le daha az ilişkide bulunmalarından dolayı, hangi tutumun yeğlendiğini çocuklarından öğrenirler. Aynı şey iş yaşamında ve sanayide de geçerlidir, buyruk vermez, “öneride” bulunursunuz; buyurmaz ama dil dökerek kandırır ya da manevra yaparsınız.

Açık yetke var olduğu sürece —akıldışı yetkeye karşı— başkaldırma olanağı da vardı. İnsanın vicdanından gelen buyruklara karşı giriştiği çatışmada, akıldışı yetkeye karşı savaşında kişilik —özellikle de benlik duygusu— geliyordu. Kuşkulandığım, karşı koyduğum, başkaldırdığım için kendimi “Ben” olarak algılıyordum. Boyun eğip yenilgiyi tatsam da, kendimi “Ben” olarak algılıyordum — Ben, yenilgiye uğrayan ben. Oysa boyun eğdiğimin ya da başkaldırdığının farkında değilsem, belirsiz bir yetke tarafından yönetiliyorsa, benlik duygusunu yitirim, ‘birisi’ ya da ‘o’nun bir parçası olup çıkarım.

Belirsiz yetkenin işlemlerini sağlayan mekanizma topluma *uyma*’dır. Herkesin yaptığını yapmam gerekir; bu nedenle de topluma uymam gerekir; değişik olmamam, “sivrilmemem” gerekir, toplumsal dokuda yer alacak değişikliklere göre değişmeye hazır ve istekli olmam gerekir. Doğru ya da yanlış davranıp davranmadığımı değil, uyumlu olup olmadığımı, “garip”, değişik olup olmadığımı sormam gerekir. Bende değişmeden kalan tek şey, işte bu değişmeye hazırlıklı olma niteliğidir. Bir parçası olduğum, ama gene de boyun eğdiğim bu sürüden başka kimsenin egemenliği yoktur üzerimde.

Kabul edilebilir olmak, gerçekte başka kimseden farklı olmamak demektir. Kendini başkalarından değişik görmek aşağılık duygusuna yol açar; bu değişikliğin iyi yönde mi, kötü yönde mi olduğuya hiç sorulmaz.

Yabancılaşmış kişinin kendi başına kalabilmesi neredeyse olanaksızdır, çünkü onun için kendi başına kalmak demek, hiçliği yaşamının bozgunu içine düşmek demektir.

Ayrım gözetmeksizin insanlarla kaynaşma ve bireyselliğin bulunması durumu *girişkenlik*’le adlandırılır.

Toplumsal “uyumluluk”un başka bir yönü de, kişisel gizlilik diye bir şeyin hiç bulunmaması ve insanın, “sorunları”nı, ayrım gözetmeksizin herkesle tartışmasıdır. ... Zaman geçtikçe, bu kendini-açığa vurma yetisi de artıyor; aile yaşamının en gizli ayrıntıları konusunda bile ortak avluyu paylaşanlar, birbirlerine şaşırtıcı bir biçimde açılıyorlar.

Erdemli olmak demek topluma uyum sağlamak ve ötekilere benzemek demektir. Erdemsizlik de, değişik olmaktır. Bu durum, ruh hekimliği terimleriyle çoğu zaman şöyle açıklanır: “Erdemli” olmak, sağlıklı olmak, “kötü” olmak da nevrozlu olmak demektir. “Ortak avlunun gözleminden kimse kaçıp kurtulamaz.” Gönül serüvenlerinin az görülmesi, ahlaksal nedenlerden ya da evliliklerin çok doyurucu olmasından değil, bundandır. Gönül serüvenleri, kişisel gizlilik yolunda girilen güçsüz girişimlerdir.

II — Engellenmeme İlkesi

Belirsiz yetke ve topluma otomat gibi uyma, büyük ölçüde makinelere hemen alışmayı, düzenli kitlesel davranışlara yatkın olmayı, zorlama olmadan ortak beğeni geliştirmeyi ve boyun eğmeyi gerektiren üretim biçimimizin sonunda doğmuştur.

Arzuların fazla geciktirilmeden doyurulması ilkesi, özellikle Dünya Savaşı’nın bitmesinden bu yana cinsel davranışları da belirler olmuştur. Gerekli akla-uydurmalar, kaba bir biçimde yanlış yorumlanmış Freudçuluğa başvurularak bulunuyordu: Nevroz, “bastırılmış cinsel yönelişlerin sonunda ortaya çıkıyordu; engellemeler “yaralanmalar”a yol açıyordu ve ne denli az şeyi bastırırsanız o denli sağlıklı oluyordunuz. Giderek engellenmeye uğramasınlar diye, çocuklarına istedikleri her şeyi verme telaşına düşen ana-babalar, bir “kompleks”e kapılıyorlardı.

Nesnelere duyulan açlığın ve isteklerin gecikmeden doyurulması, Max Scheler ve Bergson gibi dikkatli gözlemciler tarafından çağdaş insanı belirleyen nitelikler olarak vurgulanmıştır.

Eğlenmek, büyük ölçüde tüketmenin, “yutmanın” getirdiği doyumdan oluşur; nesneler, görüntüler, yiyecekler, içkiler, sigaralar, insanlar, konferanslar, kitaplar, fikirler — bunların hepsi tüketilir, yutulur. Dünya, açlığımızı doyuracak kocaman bir nesnedir, kocaman bir elmadır, kocaman bir şişedir, kocaman bir memedir; biz memedeki çocuklar gibiyizdir; hep bekleriz, hep umarız — ve durmadan umut kırıklığına uğrarız. Annemizin memesine takılır kalırsak, memeden hiç ayrılmazsak, azman bebekler olarak yaşarsak, alıcılık yönelimini aşip onun ötesine geçemezsek, nasıl olur da kurtulabiliriz umut kırıklığına düşmekten?

III — Özgür Çağrışım ve Özgür Konuşma

Özgür çağrışım ilkesini Freud bulmuştu. Uzman bir dinleyicinin yanında, düşünceleriniz üzerindeki denetimi kaldırarak uyumadan, delirmeden, sarhoş olmadan ya da ipnotize edilmeden bilinçaltı duygu ve düşüncelerinizi öğrenebilirsiniz. Ruh çözümleyici sizin söylediklerinizin ardında yatanları anlar; düşüncelerinizi, alışılmış düşünce denetiminin getirdiği sınırlandırmalardan kurtardığınız için, ruh çözümleyici sizi kendinizden daha iyi anlayabilecek durumdadır. Ne var ki Özgür çağrışım da, özgürlük ve mutluluk gibi çok geçmeden yozlaşmıştır. Her şeyden önce ortodoks ruh çözümleme işleminin içinde yozlaşmıştır. Her zaman olmasa da, çoğu zaman böyledir bu. Hapsolmuş düşüncelerin anlamlı bir biçimde dışa vurulmasına yardımcı olmak yerine bu tutum anlamsız bir gevezeliğe dönüşmüştür. ... Açıkça bellidir ki bu etki, Freud’un Özgür çağrışımı bilinçaltısını anlamaya giden bir ilke olarak yaratırken düşündüğü tedavi yöntemi değildir. Bu,

daha çok anlayışlı bir dinleyicinin önünde insanın içini dökerek gerilimlerinden kurtulmasıdır. Düşüncelerimiz, içimizde sakladığımız zaman bizi rahatsız edebilir — oysa bu rahatsızlıktan yararlı bir şey de çıkabilir; düşünüp taşınır, ölçüp tartar, bir şeyler sezersiniz; bu bocalamanın sonunda doğacak yepyeni bir düşünceye ulaşabilirsiniz — oysa bunları hemen söze döker, bir bakıma düşünce ve duygularınızın birikip bir basınç oluşturmaya izin vermezseniz, yararlı bir sonuca varamazsınız. Ket vurulmayan tüketimde de aynı şey olur. Nesnelerin hiç durmadan girip çıktığı bir dizge oluşturunuz — bu dizgenin içinde de hiçbir şey yoktur, ne gerilim, ne sindirim, ne de benlik. Freud’un özgür çağrışımı, görünenlerin altında, sizin içinizde neler olup bittiğini, sizin *gerçekte kim olduğunuzu anlamaya* yöneliktir; anlayışlı bir dinleyiciyle konuşmaktan oluşan çağdaş yöntemse, bunun tam tersi, ama açıkça söylenmeyen bir amaca yöneliktir. Çağdaş tutumun işlevi, insana kim olduğunu (eğer belleğini daha yitirmemişse) *unutturmak*, onun tüm gerilimlerini, bu gerilimlerle birlikte tüm benlik duygusunu ortadan kaldırmaktır.

Gerçekten de ruhbilim ve ruh hekimliği süreçlerinin işlevleri temelden değişikliğe uğramaktadır. Delfi’deki Kahin’in “Kendini Tanı!” sözünden Freud’un ruh çözümleme tedavisine dek, ruhbilim işlevi ben’i bulmak, bireyi anlamak, “insanı özgür kılan hakikat”i bulmak olmuştur. Bugünse ruh hekimliği, ruhbilim ve ruh çözümlemesi, insanın kullanılmasına araç olma tehlikesi içine girmiştir. Bu alandaki uzman kişiler çıkıp size “normal” kişinin nasıl birisi olduğunu, bu normale sizde ne gibi bir bozukluk bulunduğunu söylerler; sonra da sizin uyum sağlamanıza, mutlu ve normal olmanıza yardımcı olacak yöntemi gösterirler. ... Ruh hekimleri, ruhbilimciler ve ruh çözümleyiciler arasında bunun dışında kalan pek çok kişi vardır kuşkusuz; ama bu uğraşların insanların gelişmesi için büyük bir tehlike oluşturduğu, uygulayıcılarını yepyeni bir eğlence, tüketim ve bensizlik dininin rahiplerine, insanı koşullama uzmanlarına dönüştürmekte olduğu gittikçe daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

IV—Akıl, Vicdan, Din

Akıldan söz ederken, insana özgü ne gibi bir yetiden söz ettiğimiz konusunda bir açıklığa varmalıyız. Daha önce de söylediğim gibi, önce zekayla akıl arasında bir ayrım gözetmeliyiz. Zekayı ben, yararcı bir sonuca ulaşmak amacıyla kavramlarla oynayabilme yetisini anlatmak için kullanıyorum. Şempanze—uzunlukları teker teker yetmediğinden, muza ulaşmak için iki sopayı birbirine ekleyerek— zekasını kullanmaktadır. Biz de işlerimizi yaparken, bir şeyin nasıl yapıldığını “bulmaya çalışırken”, aynı şeyi yaparız. Bu anlamda *zeka*, her şeyi olduğu gibi kabul etmek, onların kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla birtakım yollar bulmaktır; zekanın dirimsel varlığını korumaya hizmet ettiği kabul edilir. Oysa akıl, anlamaya yöneliktir, görünenlerin arkasında ne olduğunu bulup çıkarmaya, bizi çevreleyen gerçekliğin ruhunu, özünü kavramaya çalışır. Aklın da bir işlevi vardır; ama bu işlev, bedensel varlığı sürdürmekten çok zihinsel ve ruhsal varlığı sürdürmektir. Bununla birlikte, bireysel ve toplumsal yaşamda, her şeyi önceden kestirebilmek için (önceden kestirebilme yetisinin çoğu zaman görünüşte olup bilenlerin arkasında işleyen, görünmez güçleri görebilmeye bağlı olduğunu düşünürsek) akıl gereklidir; her şeyi önceden bilebilmek de bazen bedensel varlığı sürdürmek için gerekli olabilir.

Kuşkulanıyorum, diyordu Descartes, öyleyse düşünüyorum; düşünüyorum, öyleyse varım. Bunun tersi de doğrudur. Ben ancak Ben olduğum zaman, bireyselliğimi O’nun içinde yitirmemişsem, düşünebilirim; başka deyişle, ancak o zaman aklımı kullanabilirim.

Herkes işin tamamını değil de ya bir kesimini yaptığından, her şeyin boyutları ve insanların örgütlenmesi bir bütün olarak kavranamayacak ölçüde büyük olduğundan, hiçbir şey bütünlüğü içinde algılanamaz. Bu nedenle, olguların ardında yatan, onları yöneten yasalar görülemez. Zeka, makinede olsun, devlette olsun, büyük birimin bir kesimini doğru dürüst yönetmeye yeter. Oysa akıl, ancak gözlemlenebilir ve yönetilebilir birimlere yöneldiğinde gelişir. Kulaklarımız ve gözlerimiz nasıl belli niceliksel dalga boyu sınırları içinde iş görebiliyorsa, aklımız da, bir bütün olarak, topyekun işleriyle gözlemlenebilen şeylerle bağımlıdır. Değişik söylersek belli bir büyüklüğün ötesinde, doğru algılama yeteneği ister istemez yitirilir onun yerini soyutlama alır; soyutlama işe karışınca da gerçeklik duygusu zayıflar. Bu sorunu ilk fark eden Aristoteles olmuştur; Aristoteles bugün kasaba diyebileceğimiz büyüklüğü aşan kentlerin, yaşanamayacak yerler olduğu düşüncesindeydi.

Yabancılaşmış insanda düşüncenin niteliğine bakarsak, onda zekanın nasıl geliştiğini, aklın nasıl yozlaştığını görmek şaşırtır bizi. Bu insan, içinde bulunduğu gerçekliği çok doğal bir şeymiş gibi kabul eder; onu yemek, onu tüketmek, ona dokunmak, onu kullanmak ister. Bu gerçekliğin arkasında ne bulunduğunu, her şeyin neden böyle olduğunu, işlerin nereye gittiğini sormaz bile. Anlam, yenebilir, sezgi de tüketilebilir bir şey değildir, geleceğe gelince, *bizden sonra tufan!* On dokuzuncu yüzyıldan günümüze dek, eğer akılsızlık dediğimizde zekanın karşıtını değil de, aklımızın karşıtını anlatmak istiyorsak, akılsızlık gözle görülecek ölçüde artmıştır. Herkesin günlük gazeteleri görev gibi, düzenli okumasına karşın, siyasal olayların anlamının kavranmasında insanı gerçekten korkutacak bir eksiklik vardır, çünkü zekamız bizi, aklımızın denetleyemeyeceği silahlar üretmeye götürmektedir. Gerçekten de her şeyi nasıl-yapacağımızı biliriz, ama o şeyi neden-yapacağımızı da, ne-için-yapacağımızı da bilmeyiz. Zeka bölümü iyi ve yüksek pek çok kişi vardır aramızda; ama zeka testlerimiz yalnızca belleme yeteneğini, düşüncelerle çabucak oynama yeteneğini ölçer — akıl yürütme yeteneğini değil. Bütün bunlar, aramızda insan ırkının tarihinde görülen en derin, en diri düşünme yeteneğine sahip,

olağanüstü akıllı kişilerin bulunmasına karşın gene de doğrudur. Ne var ki bu akıllı insanlar, yaygın olan sürü düşüncesinden ayrı düşünmektedirler, —olağanüstü başarıları nedeniyle doğal bilimlerde kendilerine büyük bir gereksinme duyulsa bile— bunlara kuşkuyla bakılır.

Yeni otomatik beyinler, burada zekayla anlatmaya çalıştığımız şeye çok iyi örnektir gerçekten. Bunlar, kendilerine verilen bilgiyi kullanırlar; karşılaştırır, ayıklar ve sonunda insan zekasının bulabileceğinden daha çabuk ya da daha yanlışsız sonuçlara ulaşırlar. Bununla birlikte, bütün bunlar için gerekli koşul, bilginin kendilerine önceden verilmiş olmasıdır. Elektrikli beynin başaramayacağı şey, yaratıcı bir biçimde düşünebilmek, gözlemlenen gerçeklerin özüne inerek bir sezgi geliştirebilmek, kendisine verilen bilginin ötesine geçebilmektir. Makine zekayı aynıyla yineleyebilse ya da onu geçebilse bile, aklın yaptıklarını yapamaz.

En azından, Yunan-Yahudi-Hristiyan anlayışına göre *Etik*, akıldan ayrılamaz. Ahlaksal davranış, akla dayanarak değer yargıları verebilme yetisine bağlıdır; iyiyle kötüyü ayırmak ve bu karara göre davranabilmek demektir. Aklın kullanılabilmesi, benin bulunabilmesini öngörür, ahlaksal yargılar ve eğilimler de aynı şeyi gerektirir. Bundan başka, ister tek tanrılı dinlerde, isterse dünyasal insancılıkta olsun, ahlak, kurumların ve nesnelerin herhangi bir insan bireyinden üstün olmadığı ilkesine dayanır; yaşamın amacının insanın sevgi ve akıl yeteneklerini ortaya çıkarmak olduğu, başka her türlü insan etkinliğinin bu amaca hizmet etmesi gerektiği ilkesine dayanır. ... Kişi topluma ne ölçüde uyuyorsa, vicdanının sesini o denli duyar; vicdanının sesine de o ölçüde az kulak verir. Vicdan, insan kendisini bir nesne, bir mal olarak değil de, bir insan olarak algıladığı sürece vardır ancak. Pazarda alınıp satılan *nesneler*'e gelince, başka bu yalancı ahlaksal kural geçerlidir burada: *Dürüstlük* kuralı. Önemli olan bu nesnelerin dürüst bir fiyatla alınıp satılmasıdır; pazarlığa hiçbir biçimde zorlama girmemelidir; pazarın ahlaksal ilkesi, iyilik ya da kötülük değil, dürüstlüktür ve pazarlayıcı kişinin yaşamını yöneten ahlaksal ilke de budur.

Bu dürüstlük ilkesi, kuşkusuz, belli bir ahlaksal davranış getirir. Yalan söylemez, kandırmaz ya da zorlamaya başvuramazsınız —karşınızdaki kişiye olanak bile tanırınız— elbette dürüstlük kuralına uyarak davranıyorsanız. Oysa komşunuzu sevmeniz, onu kendinizle bir tutmanız, yaşamınızı manevi güçlerinizi geliştirmeye adanmanız, dürüstlük ahlakının bir parçasını oluşturmaz. Bir çıkmazda buluruz bunda kendimizi: Uyguladığımız dürüstlük ahlakıdır, savunduğumuzsa Hristiyanlık ahlakı.

Ahlak konusunda söylenenlerin çoğu *din* konusunda da söylenebilir. Elbette, yabancılaşmış insanlar arasında dinin işlevinden söz ederken, her şey din'den ne anladığımıza bağlıdır. En geniş anlamıyla kültürden söz ediyorsak, dinden bir yönelme dizgesini ve bir kendini adama nesnesini anlıyorsak, o zaman, herkes dindardır; kimse böyle bir dizgeye bağlanmadan ve aklını kaçırmadan yaşayamaz. Öyleyse, bizim kültürümüz de tüm öbür kültürler ölçüsünde dindardır. Tanrılarımız makineler ve verimlilik fikridir; yaşamımızın anlamını ilerlemekte, zorla ileriye doğru atılmakta, olabildiğince yükseğe ulaşmakta buluruz. Ama din dediğimizde, tektanrıcılığı anlıyorsak, o zaman dinimiz vitrinlerdeki mallardan biridir; başka bir şey değildir. Tektanrıcılık yabancılaşmayla, dürüstlük ahlakımızla bağdaştırılamaz. Tektanrıcılık insanın gelişmesini, kurtuluşunu yaşamın en yüce amacı, başka hiçbir amacı ardına takamayacak tek amacı olarak kabul eder. Tanrı tanımlanamaz, betimlenemez olduğuna, insan da Tanrı suretinde yaratıldığına göre, *insan* da betimlenemez — bu da insanın, bir *nesne* olmadığı ve olamayacağı anlamına gelir. Tektanrıcılıkla puta tapıcılık arasındaki çatışma, üretken ve yabancılaşmış yaşam arasındaki çatışmanın ta kendisidir. İçinde yaşadığımız kültür, insanlık tarihinin belki de bütünüyle laikleşmiş ilk kültürüdür. İnsan varoluşunun temel sorunlarının farkında olma ve bunlarla uğraşma endişesini bir yana itmişizdir. Yaşamın anlamıyla, bu sorunun çözümüyle uğraşmayız; yaşamımızı başarılı bir yatırıma dönüştürmekten ve bu işi büyük sarsıntılar olmadan sonuna dek yürütmekten başka bir amacımız olmadığı inancıyla başlarız işe. Çoğunluk Tanrı'ya inanır; Tanrı'nın var olduğunu kabul eder. Geri kalanlar, inanmayanlar, Tanrı'nın bulunmadığını kabul ederler. Hangi yol tutulursa tutulsun, Tanrı öylece kabul edilmiş olur. İnanç da, inançsızlık da uykusuz gecelere, ciddi endişelere yol açmaz. Aslında bizim kültürümüzde bir insanın Tanrı'ya inanıp inanmaması, ruhbilimsel açıdan da bakılsa, gerçekten dinsel bir açıdan da bakılsa, pek büyük bir ayırım yaratmaz. Her iki durumda da insan, aldırıyor demektir — Tanrı'ya da, kendi varoluş sorununa verilecek yanıtı da. Nasıl kardeş sevgisinin yerini, kişiye bağlı olmayan dürüstlük ilkesi almışsa, Tanrı da uzaklardaki bir Evren Ortaklığı'nın Genel Müdürü'ne dönüşmüştür; O'nun orada olduğunu, her şeyi O'nun yönettiğini (belki O olmadan da her şeyin yürüyeceğini) bilirsiniz; O'nu hiç görmezsiniz, ama "kendi payınıza düşeni yaparken", O'nun önderliğini kabul etmişsinizdir.

Çağdaş insanın yabancılaşmasının, tektanrıcılıkla bağdaştırılamayacak bir şey olduğunu göz önüne alırsak, rahip, papaz ve hahamların çağdaş anamalcılığa yöneltilen eleştirilerin mızrak başlarını oluşturmalarını beklememiz gerekir. ... Bunların çoğu Tanrı üstüne büyük sözler etmek, böylece onun adını —birden çok anlamda— boşuna kullanıp durmak yerine, önce puta tapıcılığı tanımlayıp sonra çağdaş puta tapıcılığına karşı savaşımadıkları sürece, bu tür dinin sonunda yozlaşarak açık bir puta tapıcılığı dönüşeceğini anlamaz görünüyorlar.

V—İş

İnsan, başkalarını sömürmüyorsa, yaşamak için çalışmak zorundadır. ... Çalışma aynı zamanda insanı doğanın

tutsaklığından kurtaran, onu toplumsal ve bağımsız bir varlık kılan bir şeydir. *Çalışma süreci içinde, kendi dışındaki doğaya biçim verir, onu değiştirirken, insan kendisini de biçimlendirir, değiştirir.* İnsan doğayı denetimine alarak ondan kurtulur; işbirliğine yatkınlığını, akıl yürütme gücünü ve güzellik duygusunu geliştirir. Kendisini doğadan, doğayla kendisi arasındaki ilkel birlikten koparır; ne var ki aynı zamanda onun efendisi ve kurucusu olarak yeniden bütünleşir onunla, insanın işi ne denli gelişirse, bireyselliği de o denli gelişir.

Çalışarak zenginleşme olanağı arttıkça, iş de zenginlik ve başarıya giden yolun tek aracı olup çıktı. İş, Max Weber'in sözleriyle, "İçedönük bir çilecilik" dizgesinin başlıca etkeni, insanın yalnızlık ve kopmuşluk duygusunun yanıtı oldu.

Bununla birlikte, bu anlamda iş, ancak üst ve orta sınıflar için, biraz sermaye biriktirip başkalarının emeğinden yararlanabilenler için, söz konusuydu. Yalnızca bedensel güçlerini satabilecek durumda olan büyük çoğunluk için iş, zorunlu çalışmadan başka bir şey değildir.

Sanayi işçisi, etkin bir öge olarak makinenin efendisi olmaktan çok, onun bir parçası olmak durumundadır. Makine, bir zamanlar salt beden gücüyle yapılan işi yapmak üzere onun hizmetinde olacakken, kendisinin efendisi olup çıkmıştır. Makinenin insan gücünün yerine geçmesi gerekirken, insan makinenin yerine konmuştur. *Sanayi işçisinin çalışması, henüz makinelerle yapılamayan eylemleri yerine getirmek olarak tanımlanabilir.*

İş, bir para kazanma yoludur; kendi başına anlamlı bir insan etkinliği değildir.

Yabancılaşmış ve doyum getirmekle hiçbir ilişkisi kalmamış olan iş, sonuçta iki tepki yaratır: Bunlardan biri tam bir *tembellik* ideali benimsemek, ikincisi de işe, işle ilgili her şeye ve herkese karşı büyük ama çoğu zaman bilinçaltı bir *düşmanlık* beslemektir.

VI — Demokrasi

İşin yabancılaşması gibi, çağdaş demokraside seçmenin isteğinin dışavurumu da yabancılaşmıştır. *Demokrasinin ilkesi, tüm insanların kaderlerini bir yönetici ya da küçük bir grubun değil, kendilerinin çizmesi ve herkesi ilgilendiren kararları ortaklaşa almalarıdır.* Böylece, parlamentoda ülkeyi yönetecek yasaları kararlaştıracak temsilcileri seçerek her vatandaş toplumu yönetme işinde kendine düşen sorumluluğu yerine getirmiş olacaktır. Güçlerin paylaştırılması ilkesine göre, olağanüstü bir düzen yaratılmış, böylece yargı dizgesinin bütünlüğü ve dokunulmazlığı korunmuş, yasama ve yürütme işlevleri birbirine göre dengelenmiştir. İdeal olarak her vatandaşın kararların alınmasında aynı ölçüde sorumlu ve söz sahibi olması amaçlanmıştır.

Bugün demokrasi sorunu, oy hakkının kısıtlanması sorunu değil, bu hakkın nasıl kullanılacağı sorunudur.

Özgür seçimlerle güdümlü seçimler arasında büyük ve önemli bir ayrım bulunduğu gerçekten doğrudur; ne var ki bu ayrımı gözden kaçırmayalım derken, özgür seçimlerin de her zaman "halkın isteğini" dile getirmediğini akıldan çıkarmamak gerekir.

"Normal olarak, önemli siyasal sorunlar, sıradan vatandaşın ruhsal ekonomisi içinde, henüz zevkli uğraş düzeyine bile ulaşmamış boş zaman doldurma konuları, sorumsuz söyleşi konuları arasında yer alır. Bu sorunlar öylesine uzak şeyler olarak görülür ki bir iş önerisine hiç benzemezler; söz konusu tehlikeler hiçbir zaman gerçekleşmeyecek şeylerdir; gerçekleşseler bile öyle pek ciddi sonuçlar doğurmayacaklardır; insan kendisini sanki bütünüyle gerçek olmayan bir dünyada sanır." (Joseph A. Schumpeter)

Gerçeklik duygusunun böyle azalması, yalnızca sorumluluk duygusunun azalmasına değil, etkili bir isteğin oluşamamasına da yol açar. İnsanın dile getirdiği şeyler vardır elbette; dilekleri, düşleri, yakınmaları vardır; özellikle hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyler vardır. Ama bunlar hiçbir zaman —amaçlı sorumlu edimin ruhsal karşılığı olan— istenç dediğimiz şeyi oluşturmaz. Aslında, ulusal sorunlar üzerinde düşünen tek bir vatandaş için, böyle bir istencin geliştirileceği yer de, görev de bulunmamaktadır. Kendisinin çalıştırılamayacağı bir kurulun, tüm ulusun oluşturduğu kurulun bir üyesidir o; işte bu nedenle siyasal bir sorunu iyice kavramaya, bir el briç oyununa harcadığından daha çok disiplinli çaba harcamak için hiçbir neden görmez.

Sorunların ve herhangi bir konuda kamunun istencinin biçimlendiriliş yolları, ticari reklamların oluşturulması yollarına tıpatıp benzer. Bunların ikisinde de, bilinçaltını etkileme yolunda aynı girişimler başvurulduğunu görürüz. Her ikisinde de ne denli akıldışı olursa denli etkileyici olacak iyi ve kötü çağrışımlar yaratma tekniğini görürüz.

Bu çözümlemesine dayanarak Schumpeter, birincisi ölçüsünde yüce olmasa da, kuşkusuz daha gerçekçi bir demokrasi tanımına varıyor: “*Demokratik yöntem, siyasal kararlar almak için kurulan öyle bir kurumsal düzenlemedir ki burada bireyler, halkın oylarını alma yolunda giriştikleri yarışmalı bir savaşımın karar verme yetkisini ellerine geçirir*”.

Oy verme edimiyle son derece önemli yüksek düzeydeki siyasal kararlar arasında gize bir bağıntı vardır. Böyle bir bağıntının bulunmadığını söyleyemeyeceğimiz gibi son kararın, seçmenin oyuyla belirlendiğini de söyleyemeyiz. Bu durum, vatandaşın istencinin yabancılaşmış biçimde dışı vurulmasından başka bir şey değildir. O, bir şey yapar, oy verirken verdiği kararlar olarak benimsediği kararların yaratıcısı olduğu yanılması içindedir; oysa gerçekte bu kararlar, büyük ölçüde onun denetim ve bilgisi dışındaki güçler tarafından belirlenmiştir. Bu durum ortalama vatandaşta, siyasal sorunlar konusunda (her zaman bilinç üstü olmasa da) yoğun bir güçsüzlük duygusu, bundan dolayı da siyasal zekasının gittikçe azalmakta olduğu inancı uyandırır. Çünkü insanın harekete geçmeden önce düşünmesi gerektiği doğrudur; ama harekete geçme olanağı bulunmadığı zaman insanın düşünme yeteneğinin zayıfladığı da doğrudur; başka deyişle, insan etkin bir biçimde davranamayacaksa — üretici bir biçimde düşünemez de.

3) Yabancılaşma ve Akıl Sağlığı

Doğaldır ki sağlıklılık ve hastalık kavramları, bunları tanımlayan insanların —bu nedenle de bu insanların içinde yaşadıkları kültürlerin— yarattığı şeylerdir. Yabancılaşmış ruh hekimleri, akıl sağlığını yabancılaşmış kişilik açısından tanımlayacaklardır; bu nedenle de normatif insancılık açısından hasta kabul edilen bir durumu sağlıklı sayacaklardır.

İnsanlar hiçbir kuşkuyla, sorunları olmaması, hiçbir tehlikeyi göze almamaları, kendilerini “güvenlik” içinde duymaları gerektiğine gittikçe daha çok inanmaktadırlar. Ruh hekimliği ve ruh çözümlemesi, bu inanca büyük ölçüde destek olmuşlardır. Bu alanda pek çok yazar, güvenliği ruhsal gelişmenin başlıca amacı olarak görür ve güvenlik duygusunu akıl sağlığıyla az çok eşit sayar.

Duyarlı ve canlı bir insan nasıl üzüntü duymaktan korunamıyorsa, güvensizlik duymaktan da korunamaz. İnsanın kendisine benimsetebileceği ve benimsetmesi gereken ruhsal görev, *güvenlik duymak değil, paniğe ve gereksiz kuşkuya kapılmadan güvensizlik duygusunu kaldırabilmektir*.

Yaşam, zihinsel ve ruhsal yanlarıyla, ister istemez güvensizlikler ve belirsizliklerle doludur. Yalnızca doğduğumuz ve öleceğimiz konusunda kesinlik vardır; tam güvenlik, insanı karar almak, tehlikeye girmek ve sorumluluk taşımaktan kurtaran ve güçlü ve kalıcı olduğu sanılan güçlere sorgusuz sualsiz boyun eğme durumunda söz konusudur ancak. *Özgür kişi ister istemez güvensizlik içindedir; düşünen insan, ister istemez belirsizlik içinde olacaktır*.

Öyleyse insan, insanın varoluşunda yatan bu güvensizlikle nasıl başa çıkacaktır? Yollardan biri, insanın köklerini bir grubun içinde bulundurmasıdır; öyle ki bu grup ister aile, ister klan, ister ulus, isterse sınıf olsun, o grubun üyesi olmak kişiye bir özdeşlik duygusu kazandırır. Bireyselleşme süreci, bireyin bu ilkel bağlılıklardan kurtulacağı aşamaya gelmediği sürece, o kişi hala “hiç” durumundadır. Grup işlevini sürdürdüğü sürece de kişi, o grup içindeki üyeliğinden dolayı kendi özdeşliğini koruyacaktır. Çağdaş toplumun gelişmesiyle bu ilkel bağlılıklar da çözülmüştür. Çağdaş insan temelde tek başıdır; kendi ayakları üzerine oturtulmuştur ve ondan, kendi başına ayakta durması beklenir. Kendisini gerçekten “Ben Benim” diye algılayabileceği noktada “o” olan, biricik ve kendine özgü bir bütünlük geliştirerek kazanabilir özdeşlik duygusunu. Bu başarıya ancak, içindeki etkin güçleri dünyanın içinde yutulmadan, onunla ilişki kurabilecek ölçüde geliştirdiği zaman, üretken bir yönelim içine girebildiği zaman ulaşır. Oysa yabancılaşmış insan, aynı sorunu başka bir yolla, açık söylersek topluma-uyma yoluyla çözmeye çalışır. Öbür insanlara benzeyebildiği ölçüde benzemekle güvenlik içinde duyar kendisini. Başlıca amacı, öbür insanlarca onaylanmaktır; en büyük korkusu da, onlar tarafından onaylanmamak. Değişik olmak, kendini bir azınlığın içinde bulmak, onun güvenlik duygusunu tehlikeye sokan şeylerdir; bu nedenle o kişi, topluma sınırsız bir biçimde uyma açlığı içindedir. Kolayca görüldüğü gibi, bu topluma uyma açlığı, etkisini gizli gizli de olsa hiç durmadan duyurur ve bir güvensizlik duygusunu da birlikte getirir. Alışılmış düzenden en küçük bir sapma, en küçük bir eleştiri, kuşku ve güvensizliğe yol açar. İnsan her zaman başkalarının onayına bağımlı durum tıpkı bir uyuşturucu madde düşkününün o maddeye bağımlı olması gibi, gene, benzer biçimde, insanın kendi benlik duygusu ve “kendine” güveni gittikçe zayıflar. Birkaç kuşak önce güven duygusuna bağlı olarak insanın yaşamını kaplamış olan suçluluk duygusu, değişik olma açısından bir huzursuzluk ve yetersizlik duygusuna bırakmıştır yerini.

Akıl sağlığının başka bir amacı, *sevgi* de, güvenlik gibi yabancılaşma koşullarında yeni bir anlama bürünmüştür. Freud’a göre, onun yaşadığı zamanın ruhu içinde, sevgi temelde cinsel bir olguydu. “Cinsel sevginin (cinsel organlarla sevişmenin) kendisine en büyük doyum sağladığını deneyleriyle bulan ve bu doyum kendisi için tüm mutlulukların öntipi sayan insan, ondan sonra mutluluğu hep cinsel ilişkiler yolunda yürüyerek aramaya, cinsel organlarla sevişmeyi yaşamın önemli kısmı saymaya itilmiş olmalıdır”. ... Dinsel deneyimin, özellikle de gizemcilik deneyiminin özü olan dünyayla birlik ve kaynaşma içinde olma duygusu (“bütünde kendini yitirme duygusu”), bu arada sevgiliyle bir olma ve birleşme deneyi, Freud tarafından, gerileyerek ilkel “sınırsız narsisizm” durumuna dönme olarak yorumlanmıştır.

Temel görüşüne uygun olarak, Freud’a göre akıl sağlığı sevme yetisinin tam olarak kazanılması anlamına gelir; bu yeti de libido (cinsel enerji) gelişmesinin organ cinselliği aşamasına ulaşmasıyla kazanılmış olur.

Mutluluk ne demektir? Günümüzde pek çok insan bu soruyu belki de, mutlu olmanın “eğlenmek” ya da “iyi vakit geçirmek” olduğunu söyleyerek yanıtlayacaktır.

Bu açıdan bakıldığında mutluluk, üzüntü ya da acı çekmenin tersi olarak tanımlanabilir; gerçekten de sıradan insan, mutluluğu üzüntü ya da acılardan uzak olma durumu olarak tanımlar. Bununla birlikte bu, mutluluğun böyle tanımlanmasında temelden bir bozukluk bulunduğunu göstermektedir.

Mutluluğu karşıtıyla tanımlamak istiyorsak, *üzüntüyle* değil, *ruhsal çöküntüyle* karşıtlayarak tanımlamamız gerekir.

Ruhsal çöküntü nedir? Duyma yetisinden yoksun olmaktır; bedenimiz yaşıyorken, kendimizi ölü gibi duymamızdır. Üzüntüyü yaşayamama ölçüsünde, coşkuyu da yaşayamama durumudur. Ruhsal çöküntü içinde bulunan bir kişi, üzüntü duyabilirse büyük ölçüde rahatlayacaktır. Ruhsal çöküntü durumu, insanın coşku olsun, üzüntü olsun hiçbir şey duyamamasından dolayı o denli dayanılmazdır. Mutluluğu, ruhsal çöküntüyle karşıtlayarak tanımlamaya çalışırsak, Spinoza’nın coşku ve mutluluk tanımına yaklaşıyoruz; bu tanıma göre mutluluk, insan kardeşlerimizi anlama, hem de onlarla bir-olma çabamızın bu bütünde birleştirildiği yoğunlaşmış canlılık durumudur. Mutluluk üretici bir biçimde yaşama deneyinden, sevgi ve akıl yetimizi, bizi dış dünyayla birleştirecek biçimde kullanmaktan doğar. Mutluluk gerçekliğin ta dibine inmekten, benliğimizin ve başkalarıyla birliğimizin, aynı zamanda onlardan ayrı olan yanlarımızın farkına varmamızdan oluşur. Mutluluk, dünyayla ve kendimizle üretici ilişki kurmanın sonucunda doğan, yoğun bir iç-etkinliği ve canlılığımızın gittikçe artması durumudur.

Mutluluk, doldurulması gereken bir boşluk duymak değil, bütünlük duygusu içinde olmaktır. Günümüzde sıradan insan, büyük ölçüde eğlenmekten zevk almaktadır; ama buna karşın, temelde ruh çöküntü içindedir. Burada, “ruh çöküntüsü” sözcükleri yerine “can sıkıntısı” sözcüklerini kullanırsak, sorun daha aydınlık olarak görünecektir. Aslında bu iki durum arasında pek büyük bir ayırım yoktur derece ayırımı vardır; çünkü can sıkıntısı, üretici güçlerimizin felce uğradığını fark etmemizden ve cansızlığımızı duymamızdan başka bir şey değildir. Yaşamdaki kötü şeyler arasında, insana can sıkıntısı ölçüsünde dayanılmaz gelen pek az şey vardır; bundan dolayı can sıkıntısından kaçınmak için her çabaya girişilir.

Can sıkıntısından belli başlı iki yolla kaçılabilir; ya temelde üretkenliğe girip bu yolla mutluluk duyarak, ya da can sıkıntısını dışa vuran belirtilerden kaçınmaya çalışarak. Kaçınma çabaları aslında, günümüzdeki sıradan insanın eğlence ve zevk peşinde koşmasını gösterir. Kişi ya kendi başına, ya da kendisine en yakın olan kişilerle birlikteyken ortaya çıkan ruhsal çöküntü ve can sıkıntısı içinde olduğunu sezer. Tüm eğlence yolları, onun, kendisinden ve tehlike yaratan can sıkıntısından, kültürümüzün sunduğu bin bir kaçış biçimine sığınarak kurtulmasını kolaylaştırmak için düşünülmüştür; ne var ki, bir belirtinin saklanması, o belirtiyi yaratan koşulları ortadan kaldırmaz. Bedensel hastalığa yakalanma, yerini ve saygınlığını yitirerek aşağılanma korkusunun yanında can sıkıntısı korkusu, çağdaş insanın korkuları arasında çok önemli bir yer tutar. Eğlendirici ve oyalayıcı şeylerle dolu bir dünyada insan, can sıkıntısından korkmaktadır; bir gününü daha herhangi bir tatsızlık olmadan geçirdiğinde, her an üstüne çullanmaya hazır can sıkıntısının bilincine varmadan bir saatini daha öldürdüğüne sevinir.

İnsancıl anlamda akıl sağlığını belirleyen nitelikler, sevme ve yaratma yetisi, aileye ve doğaya karşı kandaşlar arası cinsel ilişki bağlılığından kurtulma, insanın kendisini, kendi güçlerinin nesnesi ve kullanıcısı olarak algılamasından doğan özdeşlik duygusu, içindeki ve dışındaki gerçekliği iyice kavraması, başka deyişle nesnellik ve aklın geliştirilmesidir. Yaşamın amacı, yoğun olarak yaşamak, bütünüyle doğup dünyaya gelmek, tam olarak uyanık olmaktır. O, çocuklara özgü kendini olduğundan büyük görme düşüncelerinden kurtularak, sınırlı da olsa, kendi gerçek gücüne inanmaktır; her birimizin evrende var olan en önemli nesne olduğu ve aynı zamanda bir sinek ya da bir sap ottan daha önemli olmadığı çelişkisini kabul edebilmektir. Yaşam, sevebilmek ama gene de ölümü dehşete kapılmadan kabul edebilmektir; yaşamın karşımıza çıkardığı en önemli sorunlarda belirsizliğe katlanabilmek — ama gene de, gerçekten bizim oldukları ölçüde, düşüncelerimize ve duygularımıza güvenebilmektir. Yalnız başına kalabilmek, aynı zamanda sevilen kişiyle bir-olabilmek, yeryüzündeki insan kardeşlerimizle, canlı olan her şeyle bütünleşebilmektir; vicdanımızın sesini, bizi kendimize gelmeye çağıran sesi izleyebilmek, gene de vicdanın sesi duyulamayacak ve izlenemeyecek denli kısıp çıktığı zaman kendimizden nefret etmeye kapılmamaktır. Akıl sağlığı yerinde olan kişi, sevgi, akıl ve inanla yaşayan, kendisinin olsun, insan kardeşlerinin olsun yaşamına saygı duyan kişidir.

Yabancılaşmış insan, genel çizgiyi yitirdiğinde ne zaman kuşkuya düşse aşağılık duygusuna kapılır. Değerlilik duygusu, topluma uymasına karşılık kendisine gösterilen onaya bağlı bulunduğundan, sapma olduğundan kuşkulandırılacak her duygu, her düşünce ya da eylem onu doğal olarak benlik duygusunu ve kendine saygısını yitirme korkusu içine sürükler. Otomatlaşmadığı, insan *kaldığı* sürece, sapmaktan da kaçınmaz; bu nedenle de sürekli olarak onay alamamak korkusu

içinde yaşar. Bunun sonucu olarak, topluma uyma, onay alma, başarılı olma yolunda daha da büyük bir çaba harcar. Ona güç ve güvenlik sağlayan, vicdanının sesi değil, sürüyle arasındaki yakın ilişkiyi yitirmeme duygusudur.

Yabancılaşmanın başka bir sonucu da, suçluluk duygusunun yaygınlığıdır. ... insanlar yaptıkları iyi şeyler için olduğu ölçüde yaptıkları kötü şeyler için de suçluluk duygusu içindedirler, sanki suçluluk duymak için bir neden yaratmak zorunda hissederler kendilerini.

Bu denli çok suçluluk duymanın nedeni ne olabilir? Öyle anlaşılıyor ki, bunun, her biri kendine göre ötekinden değişik olsa da, aynı sonuca yol açan iki ana kaynağı vardır. Bu kaynaklardan biri, aşağılık duygularını doğuran kaynaktır. Öbürleri gibi olmamak, topluma bütünüyle uyulanmış olmamak, büyük O'nun verdiği buyruklar karşısında insanı suçluluk duymaya götürür. Suçluluk duygusunun öteki kaynağı, insanın kendi vicdanıdır. İnsan kendi üstünlük ya da yeteneklerini, sevmeye, düşünmeye, gülme, ağlama, şaşma ve yaratma yetilerini, sezer; ömrünün kendisine verilmiş tek olanak olduğunu, bu olanağı yitirse her şeyini yitirmiş olacağını bilir. Atalarının akıllarına bile getiremeyecekleri ölçüde bir rahatlıklar ve kolaylıklar dünyasında yaşamaktadır — oysa, daha büyük rahatlıklar peşinde koşarken, yaşamının parmaklarının arasından kum gibi akıp gitmekte olduğunu görür. Boşuna harcanan, yitirilen bu olanak karşısında suçluluk duymadan edemez. Bu ikincil suçluluk duygusu, birincisine göre daha az bilinçlidir; ama biri, öteki için bir tür akla uydurma işlevi gören bu duygular birbirlerini daha da güçlendirir. Böylece, yabancılaşmış insan hem kendisi olduğu, hem kendisi olmadığı için, hem canlı, hem bir otomat olduğu için, hem bir kişi, hem de bir nesne olduğu için suçluluk duyar.

İnancı olmayan, vicdanın sesini duymayan, akıllı davranmaktan çok her şeyi kullanmaya yönelik bir kurnazlık taşıyan bu tür insan, şaşkın ve huzursuzdur; kendisine tam bir çözüm sunacak herhangi bir öneri seçip, belli bir yere getirmeye hazırdır.

ALTINCI BÖLÜM BAŞKA BAZI TANILAR

On dokuzuncu Yüzyıl

“Düşünen herkesi bana, yaşamdan geri kalanları göstermeye çağırıyorum. Dinmiş! Din konusunda konuşmanın, ya da ondan artakalanları aramanın hiçbir yararı yoktur; insanın Tanrı'yı inkar etme zahmetine katlanması bile acınası bir şeydir.” (Baudelaire)

“Para kazanmanızı sağlayacak yollar, kaçınılmaz olarak alçaltacaktır sizi. Size yalnızca para kazandıran herhangi bir şeyi yapmak demek, gerçekten başıboşluk etmek ya da bundan daha beter bir şey yapmış olmak demektir. ... İşinizi para için yapan adamı değil, o işi sevdiği için yapan adamı tutun,... Pek çok insanın yaşamını kazanma biçimleri başka deyişle yaşama biçimleri birer kaçıştan başka bir şey değildir; asıl yaşama işinden kaçmaktadırlar onlar— bunun başlıca nedeni de, gerçeği bilmemeleri değil, bir bakıma daha iyi seçememeleridir. ... Siyasal özgürlüğün, ahlaksal özgürlüğe giden yol olmaktan öte bir değeri var mıdır? Köle olma özgürlüğü mü, yoksa özgür olma özgürlüğü müdür bizim övündüğümüz ” (Thoreau)

Durkheim, Fransız Devrimi'nden sonra kolektif örgütlenmenin tek etkeni olarak geriye ancak siyasal devletin kaldığını belirtir. Bunun sonucu olarak gerçek toplumsal düzen ortadan kalkmıştır; toplumsal nitelik taşıyan tek örgütleyici etkinlik olarak da devlet çıkmıştır ortaya. Tüm gerçek toplumsal bağlarını yitirmiş olan birey, kendini bir yana atılmış, soyutlanmış ve gücünü yitirmiş duyar. Toplum, *“bireylerin oluşturduğu örgütsüz bir toz yığını”*na dönüşür.

Yirminci Yüzyıl

Tawney, anamalcı toplumun dayandığı ilkenin, nesnelerin insana egemen olması olduğunu belirtir. ... “Emek, insanlardan oluşur; anamalsa nesnelerden. Nesnelerin tek kullanım alanı insanların hizmetine sunulmalarıdır”

Huxley şunları söyler: *“Yakın geleceğin yakın geçmişe benzemesi çok olasıdır; yakın geçmişte yer alan hızlı teknolojik değişimler, kitle üretimi yapan bir ekonomide ve büyük ölçüde mülk sahibi olmayan insanlardan oluşan bir toplumda yer aldığından, her zaman ekonomik ve toplumsal karışıklık yaratma eğilimi taşımıştır. Karışıklıkla başa çıkabilmek için de güç merkezleştirilmiş ve hükümet denetimi artırılmıştır. Atom enerjisinin denetim altına alınmasından çok önce, dünyadaki tüm hükümetlerin totaliter duruma gelmesi çok olasıdır; atom enerjisinin denetim altına alınması sırasında ve alınmasından sonra bu hükümetlerin totaliter olacakları ise neredeyse kesindir. Günümüzde devletçiliğe karşı gelişen bu eğilimi durdurabilecek tek şey, gücü merkezden dışa doğru dağıtmak ve kendine yeterliliği sağlamak yolunda başlatılacak büyük ölçekli bir halk hareketidir yalnızca.”*

“Yeni totaliter akımların, eskisine benzemesi için elbette hiçbir neden yoktur. Kulüpler ve ateş mangaları, yapay olarak yaratılmış kutıklar, kitleleri hapse atmak ve bir yerden bir yere sürmek gibi şeylerle hükümet etmek yalnızca insanlık dışı

(zaten bugünlerde bu tanıma pek aldırın yok) olmakla kalmaz; bu, aynı zamanda gözle görülecek ölçüde beceriksiz bir hükümet etme biçimidir — ileri teknoloji çağında beceriksizlik. Kutsal Ruh'a karşı işlenmiş en büyük günahıdır. Gerçekten etkin bir totaliter devlet öyle bir devlet olacaktır ki, orada tüm yürütme gücünü ellerinde tutan siyasal patronlar ve onların buyruğundaki yöneticiler ordusu, köle olmaya bayıldıkları için zorlanmaları gerekmeyen bir köleler toplumunu denetleyeceklerdir. Bu topluluğa köleliklerini sevdirmeye görevi de, günümüzdeki totaliter devletlerde, propaganda bakanlıklarına, gazete yayımcılarına ve öğretmenlere verilmiştir. Ne var ki kullanılan yöntemler hala kabadır ve bilimsel olmaktan uzaktır. ... Propaganda alanında en büyük başarılar, bir şey yaparak değil, o şeyi yapmaktan kaçınarak sağlanmıştır. Doğru olan önemlidir; ama bundan da önemlisi, uygulamada başarılı olma açısından, o doğru konusundaki suskunluktur. ... İdamlardan, tasfiyelerden ve toplumsal sürtünmelerin başka belirtilerinden kaçınılmak isteniyorsa, propagandanın olumsuz yanları ölçüsünde olumlu yanlarının da etkinleştirilmesi gerekir. ... Ekonomik güvence sağlanmaksızın, köleliği sevdirmeye işini gerçekleştirmek olanaksızdır. ... Ne var ki güvenlik, bir kez sağlandı mı çabuk alışılan ve doğal sayılan bir şey olur. Bu güvenliğin sağlanması, yalnızca yüzeysel ve dışsal bir devrimdir. ... Siyasal ve ekonomik özgürlük azalırken, cinsel özgürlük bunu ödünleyecek ölçüde artma eğilimi göstermektedir. ... Esrar, filmler ve radyonun etkisi altında kendini düşlere kaptırma özgürlüğüyle birlikte cinsel özgürlük, diktatörün kullarının yazgıları olan köleliğe boyun eğmelerini kolaylaştıracaktır. ... Gerçekten de, gücü merkezden dışa doğru dağıtma ve uygulamalı bilimleri, insanları araç olarak kullanan bir amaç değil de özgür bireylerden oluşacak bir ırk yaratma aracı olarak kullanma yolunu seçmezsek, karşımızda iki seçenek kalıyor: Ya, atom bombasının dehşetinden kaynaklanan ve uygarlığın yıkımıyla sonuçlanacak bir sürü ulusal, askeri diktatörlükler dizgesi (savaş sınırlı tutulursa, militarizmin sürüp gitmesi); ya da genelde hızlı teknolojik gelişme, özelde atom devriminin yarattığı toplumsal kargaşa içinde ortaya çıkan ve etkinlik, dengelilik gereksinmesi altında Ütopya'nın refah zorbalığına dönüşen uluslar üstü bir totalitarizm. Paranın bastırın, istediğinizi seçin."

Albert Schweitzer şunları yazıyor: "Özel olarak ve zorlanmaksızın yeni bir kamuoyu yaratılmalıdır. Şimdiki kamuoyu kendi hizmetinde olan basın, propaganda, örgütler ve parasal ya da öbür etkenlerce sürdürülmektedir. Fikirleri böyle doğal olmayan bir biçimde yayma yolunun yerine doğal olarak yayma yolu geçirilmelidir; bu ikinci yol, fikirlerin insandan insana aktarılmasına ve yalnızca düşüncelerimizin doğruluğuyla doğruları duyan kişinin bunları kabul etme yetisine dayanır. Hiç silaha başvurmada, insan ruhunun o ilkel ve doğal dövüşme yöntemini kullanarak bu ikinci yol, karşısına Calut'un Davud'un karşısına çıkışı gibi çağın en güçlü silahlarıyla donatılmış olarak çıkan o ilk yola saldırmalıdır. ... Geçmişte, kuşkusuz özgür düşünceli bireyin tüm toplumun zincire vurulmuş ruhuna karşı verdiği savaşına tanık olunmuştur. Ne var ki sorun, daha önce kendisini hiç bugünkü boyutlarda ortaya koymamış çünkü topluluk ruhunun bugün olduğu gibi modern örgütler, modern çağa özgü düşünceden yoksunluk ve yaygın modern tutkular tarafından olduğu ölçüde zincire vurulması, tarihte bir örneği daha bulunma bir olgudur.

Kendisini, binbir değişik biçimde avucu içinde tutmaya çalışan aşırı örgütlenmiş toplumlar içinde, insan ne yapıp edip bir kez daha bağımsız bir kişilik edinecek ve böylece o toplumlar üzerinde etkili olacaktır. Toplumlar, insanı işlerine çok gelen bu kişiliksizlik durumu içinde tutabilmek için her çareye başvuracaklardır. Toplumların kişilikten korkmaları, susturmaya çalıştıkları insan ruhunun ve doğruların kendilerini dışa vurma aracını kişilikte bulmalarındandır. Güçleri de, ne yazık ki, korkuları ölçüsünde büyüktür toplumların.

Bir bütün olarak toplumla onun ekonomik koşulları arasında trajik bir bağıntı vardır. Korkunç bir acımasızlıkla bu koşullar, bugünün insanının özgürlükten, kendini bulmadan, bağımsızlıktan yoksun, kısaca insanlık nitelikleri taşımayacak ölçüde eksikliklerle dolu bir insan olarak yetişmesine yol açar. Değiştirilmesi en zor olan nitelikler de bunlardır. İnsan ruhunun, propagandanın yarattığı doğrulardan başka hiçbir şeyin bulunmadığı bir yerde gerçekten doğru olan hakikati anlayabilme gücünü geliştirmesi gerekecektir. Soysuz vatanseverlik duygularını ortadan kaldırması, onun yerine soylu vatanseverlik duygularını geçirmesi gerekecektir; soylu vatanseverlik, geçmiş ve şimdiki siyasal etkinliklerin yarattığı umarsız sorunların, yüreklerinin ta derinlerinde, insanların kurtulmak istemelerine karşın gene de milliyetçilik tutkularını körüklediği çevrelerde bile insanlığın tümüne yaraşır amaçlara yönelik bir vatanseverlik duygusudur. Bu duygu ulusal uygarlıklara bugün put gibi tapılan, ortak uygarlığı paylaşan, insanlık fikrinin ayaklar altında çiğnendiği yerlerde, uygarlığın tüm insanların ve bir bütün olarak insanlığın malı olduğu fikrini yerleştirmeye çalışmalıdır. ... Yaşamı kazanmanın gittikçe güçleşmesi, kitleleri daha çok maddi kaygıların içine çeker, tüm öteki şeyleri onların gözünde önemsiz kılarken, insan ruhu dikkatleri uygarlığın üzerinde yoğunlaştırmak zorundadır.

YEDİNCİ BÖLÜM ÇEŞİTLİ YANITLAR

İnsan erektir, hiçbir zaman bir araç olarak kullanılmamalıdır; maddi üretim insan içindir, insan maddi üretim için değil; yaşamın amacı, insanın güçlerinin dışa dökülüp gerçekleşmesidir; tarihin amacı, toplumu haktanırılık ve doğruluk ilkelerine göre yönetilen bir topluma dönüştürmektir — çağdaş anamalcılığa yöneltilen tüm eleştirilerin açık ya da üstü kapalı, dayandığı ilkeler bunlardır.

Bu dinsel-insancıl ilkeler, aynı zamanda daha iyi bir topluma temel oluşturacak önerilerdir.

Yunanlılar için tarihin hiçbir ereği, amacı ya da sonucu yokken, Yahudi-Hristiyan tarih görüşü, tarihin asıl anlamının insanın kurtuluşu olduğu fikriyle belirleniyordu. Bu son kurtuluş simgesi Mesih'ti; içinde yaşanan zaman da Mesih zamanıydı. Bununla birlikte *eschaton* 'u, "günlerin sonu"nu, tarihin amacını neyin oluşturduğu konusunda iki değişik görüş vardır. Bu görüşlerden birinde, kutsal kitaptaki Adem ve Havva miti, kurtuluş kavramıyla birleştirilir. Kısaca özetlenirse, bu fikrin özünde başlangıçta insanın doğayla bir olduğu yatar. İnsanla doğa ya da erkekle kadın arasında hiçbir çatışma yoktur. Şu da var ki o zaman insanda, en önemli insan niteliği, iyiyle kötüyü ayırma bilgisi eksiktir. Bundan dolayı insan, özgür karar verme yetisinden ve sorumluluktan yoksundur. İlk başkaldırma edimi aynı zamanda ilk özgürlük edimi oldu; böylece tarihi başlattı. İnsan cennetten kovuldu, doğayla arasındaki uyumu yitirdi, kendi ayakları üzerinde durmaya bırakıldı. Ne var ki, bugün hala zayıf, akıllı hala tam gelişmemiş, kötülöklere karşı direnme gücü hala yetersiz. Doğayla kendisiyle ve insan kardeşleriyle yeni bir uyuma ermek üzere aklını geliştirmesi, tam insan olması gerekiyor. ... Bu görüşe göre, Tanrı bir lütufta bulunmaz. İnsan pek çok yanlış yapmak, günah işlemek ve bunların sonuçlarına katlanmak zorundadır. Tanrı, yaşamın amaçlarını göstermek dışında, insana sorunlarını çözmede yardım etmez. İnsan kendi kurtuluşunu kendisi gerçekleştirmek kendisini yeniden doğurmak zorundadır, sonunda, insanın tarihsel süreci içinde kendini gerçekleştirmesiyle yeni uyum, yeni barış kurulacak, bir bakıma Adem ile Havva'nın üstünde kalan lanet kalkacaktır.

Hristiyan Kilisesi'nde ağır basan öbür görüş, Mesih'le kurtuluş görüşü, insanın kendini, Adem'in başkaldırması sonucu içine girdiği yozlaşmadan hiçbir zaman kurtaramayacağıdır. Onu bir lütf edimiyle yalnızca Tanrı kurtarabilir; Tanrı, kurtarıcı olarak kendini ölümden kurban eden İsa'nın kişiliğinde insanlaşarak kurtarmıştır onu. İnsan, kilisedeki kutsal törenlerde bu kurtuluşa katılır — ve böylece Tanrı'nın lütufu kendisine bağışlanır. Tarihin amacı, İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişidir — ki bu tarihsel değil doğaüstü bir olaydır.

Aydınlanma çağını belirleyen nitelik, Kiliseye ve din adamlarına karşı girilen savaştı; kuşkların gittikçe artmasıyla bu tutum daha da gelişti ve sonunda tüm dinsel görüşler yadsındı.

Belki de pek çok öteki aydınlanma düşünüründen daha açık olarak Marx'ın düşüncesi, laik dilde bir Mesihcil-dinsel düşüncedir. Geçmiş tarih bütünüyle "tarih öncesi"dir ancak; kendinden yabancılaşmanın tarihidir; toplumculukla birlikte, *insan* tarihi, insan özgürlüğü dünyası başlatılmış olacaktır. Bu sınıfsız eşitlik, kardeşlik ve akılcılık toplumu, yeni bir dünyanın başlangıcı olacaktır; daha önceki tarih de tümüyle bu dünyanın biçimlenmesine doğru yönelmiştir.

Yetkeci Puta tapma

Faşizm, nazizm ve Stalincilikte ortak olan yan, bunların otomatlaşmış bireye yeni bir sığınak ve güvenlik sunmalarıdır. Bu dizge yabancılaşmanın doruğunu gösterir. Bireye kendisini güçsüz ve önemsiz duyması aşılır; buna karşın ona tüm insanca güçlerin öndere, devlete, "anavatan"a yöneltilmesi öğretilir. Birey bunlara boyun eğerek, bunlara tapmak zorundadır. Özgürlükten kaçarak yeni bir puta sığınır. Ortaçağın sonlarından on dokuzuncu yüzyıla dek bireycilik ve akıl yolunda kazanılan tüm başarılar yeni putların mihrabında kurban edilir.

Lenin de Marx gibi bir sınıfın tarihsel görevinin toplumu özgürlüğüne kavuşturmak olduğunu düşünüyor, ama işçi sınıfında, bu amaca kendiliğinden ulaşmak için gerekli istem ve yeteneğin bulunduğuna pek inanmıyordu. Onun düşüncesine göre, işçi sınıfı ancak disiplinli, profesyonel, küçük bir devrimciler grubunun önderliğinde yönlendirilebilir, işçi sınıfı bu grup tarafından, Lenin'in anladığı anlamda, tarihin yasalarını uygulamaya zorlanırsa ancak o zaman devrim başarıya ulaşabilir, toplum sınıflı toplumun başka bir biçimine dönüşmekten alıkonabilirdi. Lenin'in tutumunda en önemli nokta, onun işçi ve köylülerin kendiliğinden eyleme geçeceklerine inanmamasıdır — Lenin'in onlara inancı yoktu *çünkü insana inancı yoktu*. Lenin'in görüşleriyle karşı-liberal ve dinsel fikirle ortak yanı işte bu inanç yokluğudur. Öte yandan tarih boyunca gerçekten ilerici hareketlerin hepsinin temelinde insana karşı olan bu inancı görüyoruz. Bu inanç demokrasinin ve toplumculuğun en temel koşuludur. *İnsan'a* inanç duymadan *insanlık'a* inanmak ya içten bir tutum değildir, ya da içtense, Engizisyon'un acıklı tarihinde, Robespierre'in dehşet dolu tutumunda ve Lenin'in buyurganlığında gördüğümüz sonuçlara yol açar. Demokratik toplumcuların ve toplumcu devrimcilerin çoğu Lenin'in görüşündeki tehlikeyi sezmişlerdir; bunu en açık olarak gören de Rosa Luxemburg'dur. Luxemburg, *demokratlaşma'yla bürokratlaşma* arasında bir seçme yapmanın gerektiğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Rusya'daki gelişme dönemi bu öngörünün doğruluğunu kanıtlamıştır. Anamalcılığı ateşli ve ödün vermez bir tutumla eleştirirken Rosa Luxemburg, aynı zamanda insana karşı sarsılmaz ve sağlam bir inançla doluydu. O ve Gustav Landauer, karşı-devrimci Alman askerleri tarafından öldürüldükleri zaman, insancılık geleneğinde insana karşı duyulan inanç da onlarla birlikte öldürülmüş oldu. İşte insana olan bu inancın yitirilmiş olması yüzündendir ki, yetkeci dizgeler, insanı egemenlikleri altına alıp kendinden çok putlara inanmaya sürükleyebilmişlerdir.

Toplumculuk

Toplumculuğun, siyasal bir hareket, aynı zamanda toplumun yasalarıyla uğraşan bir kuram ve toplumun aksaklıklarına getirilen bir sav olarak, Fransız Devrimi'nde Babeuf'le başladığı söylenebilir. Babeuf, toprağın özel mülkiyetten çıkarılmasından yana konuşmuş ve yeryüzü meyvelerinin ortaklaşa tüketilmesini, zenginle yoksul, yönetenle yönetilenler arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasını istemiştir.

Fourier, toplumun tümüyle anlaşılmasında insan ve onun tutkularını temel alır: sağlıklı bir toplumun amacının maddi zenginliği arttırmaktan çok, temel tutkularımızın, kardeş sevgisinin gerçekleştirilmesi olduğuna inanır. İnsan tutkuları arasında, özellikle "kelebek tutkusu" üzerinde durur; bu, insandaki değişme gereksinmesidir ve her insanda var olan pek çok, çeşitli gizilgücü gösterir. Çalışmak, bir zevk olmalıdır ve günde iki saatlik bir çalışma yeterli görülmelidir. Sanayinin tüm kollarındaki büyük tekellerin evrensel örgütlenmesine karşılık, Fourier, üretim ve tüketim alanında ortak kuruluşlar düşünür; bunlar, bireyciliğin kendiliğinden, ortaklaşmacılıkla kaynaşacağı bağımsız ve gönüllü kuruluşlar olacaktır. Üçüncü tarihsel evre, uyum evresi, ilk iki evreyi ancak bu yolla aşabilir: Bu iki evre, köleyle efendisi arasındaki ilişkilere dayanan toplumla, ücretli-işçilerle kompradorlar arasındaki ilişkilere dayanan evrelerdir.

Fourier, biraz saplantılı görüşleri olan bir kuramcıyken, Robert Owen uygulamadan gelen birisi, İskoçya'da en başarılı yönetilen dokuma fabrikalarından birinin yöneticisi ve sahibiydi. Owen'a göre de, yeni bir toplumun amacı, öncelikle üretimi artırmak değil, en değerli varlığın, insanın geliştirilmesiydi. Fourier'nin düşünceleri gibi Owen'inkiler de insan kişiliğinin ruhsal yanlarından kaynaklanıyordu. İnsanlar belli kişilik özellikleriyle doğarsa da, gerçek kişilikleri kesinlikle içinde yaşadıkları koşullarla belirleniyordu. Toplumsal yaşam koşulları doyurucu olduğu zaman, insanın kişiliği kendinde saklı iç değerleri dışa döküp geliştirebiliyordu. Owen, insanların, tarihin daha önceki kesiminde hep yalnızca kendilerini savunmak ya da başkalarını yok etmek için eğitilmiş oldukları görüşündeydi. Yepyeni bir toplumsal dönem yaratılmalıydı; bu düzende insanlar birlikte hareket etmelerini sağlayacak ve bireyler arasında gerçek ve içtenlikli bağlar yaratacak ilkelere göre eğitilmeliydiler. Üç yüz ile iki bin kişiden oluşacak topluluklar, yeryüzünün her yerine yayılacak, kendi aralarında ve birleriyle ortaklaşmacı yardımlaşma ilkelerine göre örgütleneceklerdi. Her toplulukta, yerel yönetim, tek tek bireylerle en yakın uyum içinde çalışacaktı.

Proudhon, toplumdaki tüm düzensizliklerin aksaklıkların başlıca nedeni olarak, yetkenin tek elde ve hiyerarşi için örgütlenmesini görür ve şuna inanır: "Devlet görevinin getirdiği kısıtlamalar, ortaklaşa olsun bireysel olsun, özgürlük açısından herkes için bir ölüm kalım sorunudur."

Proudhon, "Tekeller aracılığıyla insanlık, yerküreyi ele geçirmiştir ve bağlantılar yoluyla onun gerçek efendisi olacaktır." der. Onun yeni toplumsal düzen görüşü şu fıkreye dayanır: "... karşılıklı hak ve çıkar; bu düzende tüm işçiler kendilerine ücret ödeyen ve ürünleri kendilerine alan kompradorlar için çatışmak yerine, birbirleri için çalışacak ve böylece ortak bir ürün yaratacak, bundan elde edecekleri karı aralarında paylaşırlardır." Proudhon için önemli olan nokta, bu kuruluşların bağımsız olması ve kendiliğinden oluşmasıdır. Louis Blanc'ın istediği gibi devlet zoruyla kurulan ve devletin parasal bakımından desteklediği toplumsal işyerleri olmamalıdır. Ona göre, devlet denetimindeki böylesi yerler, öyle büyük kuruluşlar oluşturacaktır ki, "buralarda emekçiler birbirinin aynı olup çıkacak, sonunda anamalcılığın izlediği devlet siyaseti yüzünden tutsaklaşacaktır." ... Proudhon, aynı zamanda, Marksist kuramın gelişmesinde öylesine olumsuz bir etki yapacak olan dogmacılık tehlikesini de önceden görmüş ve bu tehlikeyi Marx'a yazdığı bir mektupta açıkça belirtmiştir. Şunları yazmıştır: "İsterseniz, toplumun yasalarının nasıl gerçekleştirildiğini, bunları hangi yöntemlere göre bulabileceğimizi birlikte arayalım. Ama Tanrı adına, tüm dogmaları yıktıktan sonra, insanlara kendimiz dogmalar aşılama çalışmayalım; vatandaşımız Luther'in düştüğü çelişkilere düşmeyelim. Luther Katolik tanrıbilimi yıktıktan sonra, Protestan tanrıbilimini bulabilmek için aforozlar ve lanetlemelerle başlamıştı işe." Proudhon'un düşünme biçimi, kendine saygının ilk kural olduğu bu ahlaksal görüşten kaynaklanmaktadır. İnsanın kendine duyduğu saygıdan sonra, ahlakın ikinci ana kuralı, insanın komşusuna duyduğu saygı gelir. Yeni bir toplumsal düzenin temeli olarak insanın iç değişmesine karşı duyulan bu ilgi, Proudhon'un bir mektubunda şöyle dile getirilmektedir: "Eski Dünya bir çözülme süreci içindedir, insan onu ancak *kafalarda ve yüreklerde tam bir devrim yaparak değiştirebilir...*"

1868'de yazdığı bir mektupta şöyle diyor Bakunin: "Hepimizin değerli öğretmeni Proudhon, meydana gelebilecek en talihsiz birleşmenin, toplumculuğun mutlakçılıkla birleşmesi olabileceğini söylemiştir; insanların ekonomik özgürlük ve maddi refah yolundaki çabalarının, diktatörlükle, tüm siyasal ve toplumsal güçlerin, Devlet'te toplanmasıyla birleşmesi. Dileyelim, gelecek bizi despotluğun lütuflarından korusun; ama gelecek bizi kör inançlılık ya da Devlet toplumculuğunun mutsuz sorunlarından ve engellemelerinden de korusun. Özgürlük olmadan hiçbir canlı yaratık ya da insan gelişemez; özgürlüğü ortadan kaldıran ya da özgürlüğü başlıca yaratıcı ilke ve temel olarak kabul etmeyen bir toplumculuk, bizi doğrudan doğruya tutsaklığa ve hayvanlığa sürükleyecektir."

Tüm öteki toplumcularda da olduğu gibi, Marx'ın önemle üstünde durduğu şey insandır. Bir yerde şunları yazmıştır: "Köktenci olmak köke inmek demektir, kök de insanın kendisidir." Dünyanın tarihi, insanın yaradılışından, insanın doğuş tarihinden başka bir şey değildir. Ama tüm tarih, aynı zamanda insanın kendisinden, "kendi insanca güçlerinden

yabancılaşmasının da öyküsüdür; kendi kültürümüzden çıkan ürünün, bizim üstümüzde, denetimimizin dışına taşan, beklentilerimizi boşa çıkaran, hesaplarımızı altüst eden nesnel bir güce dönüştürülmesi, daha önceki tüm tarihsel gelişmenin ana etkenlerinden biridir.” İnsan, koşulların *nesnesi* durumuna düşmüştür, oysa *öznesi* olmalıdır ki “insan için en yüce varlık insan” olsun. Marx’a göre özgürlük, yalnızca siyasal zorbalardan kurtulmak değil, insanın nesnelerin ve koşulların egemenliğinden kurtulmasıdır. Özgür insan, zengin insandır; ama buradaki zenginlik ekonomik zenginlik değil, insanca zenginliktir. Varlıklı insan Marx’a göre kişiliği çok zengin olan insandır; çok şeyi olan insan değil.

Toplumcu ve tarihsel sürecin çözümlemesi insanla, bir soyutlamayla değil, bedensel ve ruhsal nitelikleriyle gerçek, somut insanla başlamalıdır. Bu çözümleme, “insanın özü” kavramıyla başlamalıdır; ekonominin ve toplumun incelenmesi de, yalnızca insanı sakat eden koşulların anlaşılmasına, insanın kendisinden ve kendi güçlerinden nasıl yabancılaştığının aydınlatılmasına hizmet etmelidir. İnsanın gerçek yaradılışı, anamalcı düzen içindeki insana özgü belirtilere bakılarak çıkarılamaz.

Marx, işçi sınıfının tüm nüfus içinde yabancılaşmış sınıf olduğunu, bu nedenle de insanların kurtuluşuna giden yolda onun önderlik edeceğini söyler. Marx üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla toplumsal ve ekonomik süreç içinde insanın ve sorumlu bir ögeye dönüştürülebileceğini, böylece bireyle insanın toplumsal yanı arasındaki uçurumun kapanacağını öngörür. “İnsan, ‘gerçek güçlerini’ toplumsal güçler olarak algılayıp düzenlediği (o zaman, Rousseau’nun düşündüğü gibi, insanın yaradılışını değiştirmek, onu gerçek güçlerinden yoksun bırakmak ve ona toplumsal nitelikli yeni güçler kazandırmak gerekmecektir) ve bunun sonucu olarak artık toplumsal gücünü siyasal güç biçiminde kendinden koparıp alamaz olduğu zaman (*başka deyişle*, artık örgütlenmiş bir yönetim olan devleti kuramadığı zaman), ancak o zaman gerçekleşecektir insanlığın kurtuluşu.”

Marx elbette bir yandan çocukların sömürülmesine karşıyken, öte yandan çocukların hiç çalıştırılmaması ilkesine de karşı çıkıyor, eğitimin kol işçiliğiyle birleştirilmesini istiyordu. Marx şunları yazıyor: “Robert Owen’in bize ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, fabrika düzeninden, geleceğin eğitiminin çekirdeği fıskırmıştır. Bu eğitimde, her çocuğun eğitilmesi belli bir yaş süresi boyunca, üretici çalışma öğretimi ve insan bilimleri ile bağdaştırılacaktır. Bu, yalnızca üretim verimliliğini artırma yöntemi olarak değil, her yönüyle gelişmiş insanlar yetiştirme yöntemi olarak da benimsenecektir.” Fourier’nin gözünde olduğu gibi Marx’ın gözünde de iş, çekicilik taşınmalı, insan gereksinmelerine ve arzularına denk düşmelidir. Bu nedenle, Fourier’nin yaptığı gibi Marx da, insanların tek bir tür işte uzmanlaşmamaları, kendi değişik ilgi alanları ve gizli güçlerine göre değişik uğraşlarda çalışmaları gerektiğini savunur.

Marx ve Engels, toplumculuğun amacının yalnızca sınıfsız bir toplum değil aynı zamanda devletsiz bir toplum olduğu görüşündeydiler. Burada Engels’in deyişiyle Devleti en azından “halkın yönetilmesi değil, ‘işlerin yönetilmesi’” yürüten bir şey olarak düşünüyorlar. ... Marx, kökenleri mutlak monarşi ilkesine dayanan merkezleşmiş Devlet gücü yerine gücün merkezden dışa doğru dağıtılmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Büyük ölçüde merkezleşmeden kurtulmuş bir topluluk söz konusu olacaktır. “Gene de Merkezi Hükümete kalacak birkaç küçük ama önemli görev, komün görevlilerine, *başka deyişle* kesin olarak sorumlu tutulabilecek görevlilere devredilmelidir...”

Marx, gücün merkezden dışa doğru dağıtılmasından ve toplumculuğun gerçekleştirmeye çalışacağı ve sonunda ulaşacağı bir amaç olarak devletin ortadan kaldırılmasından yanaydı. Ne var ki Marx bunun, işçi sınıfının siyasal gücü ele geçirip devleti dönüştürmesinden *önce* değil, *sonra* olacağını öngörüyordu. Devletin ele geçirilmesi, Marx’a göre, son amaca, devletin ortadan kaldırılmasına ulaşmak için gerekli bir araçtı.

İşte Marx’ın bu merkezcilik görüşüdür ki Rusya’da toplumculuk fikrinin trajik gelişmesinin temeli olmuştur. Lenin hiç değilse sonunda, gücün merkezden dışa doğru dağıtılacağı umudunu benimsemişti. Sovyetler kavramında kendini ortaya koyan bu fikre göre, kararların alınması, merkezden kopmuş en küçük ve en somut gruplarda gerçekleştirilecekti; oysa Stalincilik bu çelişkili görüşün yalnızca bir yanını, merkezileşme ilkesini geliştirdi ve uygulamada, çağdaş dünyanın tanıdığı en acımasız Devlet örgütünün yaratarak, faşizmin ve nazizmin izlediği merkezleştirme ilkesini bile geride bıraktı.

Marx’ın merkezcilik görüşüyle yakından ilgili başka bir şey de devrimci eyleme karşı edindiği tutumdur, Marx ve Engels’in devletin toplumcu bir biçimde denetim altına alınmasının ille de zor kullanılarak ve devrimle (örneğin İngiltere’de ve Birleşik Amerika’da) gerçekleştirilmesi gerekmediğini kabul ettikleri doğrudur. Ama işçi sınıfının, amacına ulaşabilmek için yönetimi devrimle ele geçirmesi gerektiğine inandıkları da doğrudur. Aslında Marx ve Engels, herkesin askerlik yapmasından —yönetimin devrimci yoldan ele geçirilmesini kolaylaştırma aracı olarak— uluslararası savaşıardan da yanaydılar.

Marx’ın görüşüne göre, zihinsel ve ruhsal olgular, tüm yaşam uygulamasının sonucunda oluşan şeyler, bireyin öbür insanlar ve doğayla olan ilişkisinin sonucuydu. Getirdiği diyalektik yöntemle Marx, ondokuzuncu yüzyıl maddeciliğini aştı ve insanın *fizyolojisi*’nden çok onun *etkinliği* temeline dayanan gerçekten devingen ve bütüncü bir kuram geliştirdi.

Marx, insan tutkularının karmaşıklığına gereken önemi vermemiştir. İnsan yaradılışında, tarihsel gelişmeyi biçimlendiren ekonomik koşullarla sürekli bir alışveriş içinde bulunan gereksinimler ve yasalar bulunduğunu yeterince görememiştir. Yeterli ruhbilimsel sezgi ve anlayıştan yoksun olduğundan, Marx'ın insan kişiliği kavramı yetersiz kalmıştır, bir yandan toplumsal ve ekonomik düzen tarafından biçimlendirilirken, aslında insanın bir yandan da onu biçimlendirdiğini Marx fark etmemiştir. İnsanın yaradılışından ve varoluş koşullarından kaynaklanan, insan gelişmesinde en önemli itici gücü oluşturan tutku ve yönsemeleri yeterince görememiştir. Ne var ki bu yetersizlikler, tek yönlülüğün getirdiği sınırlılıklardır, bunlara her türden üretici bilimsel görüşte rastlıyoruz; Marx'la Engels kendileri de bu sınırlılığın farkındaydılar. Bu durumun farkında olduğunu, Engels herkesçe bilinen bir mektubunda dile getirmiştir; bu mektupta, buluşlarının çok yeni olmasından dolayı, tarihi yalnızca ekonomik koşulların belirlemediği, kültürel etkenlerin de toplumun ekonomik temelini etkilediği gerçeğine Marx'la kendisinin yeterli dikkatle eğilemediklerini belirtmiştir.

Ama eksiklikleri ne olursa olsun, Marx'ın ekonomik kuramı ve anamalcı ekonomik yapıyı derinliğine çözümlemesi, bilimsel bir görüş açısından bakıldığında tüm öteki toplumcu kuramları kesinlikle aşan bir ilerleme sayılmalıdır.

Bununla birlikte kuramın bu güçlü yanı aynı zamanda onun zayıf yanını da oluşturuyordu. Marx, ekonomik çözümlemesine, insanın yabancılaşma koşullarını bulabilmek amacıyla başlamıştı. Bir yandan bunun oldukça kısa bir inceleme gerektireceğine inanırken, bilimsel çalışmasının daha büyük bir kesimini, hemen hemen bütünüyle ekonomik çözümlemeye ayırdı. İlk amacını, insanın özgürlüğe kavuşturulmasını, hiçbir zaman gözden yitirmese de, gerek anamalcılığın eleştirisi, gerekse *insancıl anlamda* toplumcu amaç gittikçe daha çok ekonomik kaygıların altında gözlerden silindi. Marx, insanda, onun özgürlükten korkmasına yol açan, onda güç tutkusu ve yıkıcılık isteği yaratan akıldışı güçleri görmedi. Tam tersine, Marx'ın insan görüşünün ardında, insanın doğuştan iyi olduğu varsayımı yatıyordu. İnsanı sakat eden ekonomik zincirler koparılır koparılmaz, insanın iyiliği, olduğu gibi ortaya çıkacaktı. *Komünist Manifesto'nun* sonundaki o ünlü tümce, işçilerin “zincirlerinden başka yitirecekleri bir şeyleri olmadığı”, içinde çok büyük bir ruhbilimsel yanlış taşır. İşçiler zincirleriyle birlikte, zincire vurulmuşken doğan akıldışı gereksinme ve doyum isteklerini de yitirmek zorunda kalırlar.

İnsan tutkularının karmaşıklığını yeterince değerlendirememek, Marx'ın düşüncesinde çok tehlikeli bir yanılsama yol açmıştır. Her şeyden önce Marx, insandaki *ahlaksal* etkene gereken önemi vermemiştir. Ekonomik değişiklikler başarılı olduğunda, insandaki iyi yanın kendisini hemen belli edeceğini varsaydığı için Marx, kendi içlerinde ahlaksal değişimden geçmeyen insanların daha iyi bir yaşam yaratamayacaklarını görememiştir. Marx, yepyeni bir ahlaksal yönelişin gerekli olduğuna dikkat etmemiş, hiç değilse bunu açıkça belirtmemiştir; oysa olmadan tüm siyasal ve ekonomik değişiklikler boşuna yapılmış olacaktır.

Marx ve Engels, “iyi toplumun” hemen ortaya çıkıvereceğine inanıyorlardı; komünist ya da faşist yetkecilik biçiminde yeni bir barbarlık ve daha önce eşi görülmemiş yıkıcılıkta savaşlar yaşama olasılığının belli belirsiz farkındaydılar. Marx ve Engels'in düşüncesindeki kuramsal ve siyasal yanılgılar, gerçekçi olmayan bu yanlış değerlendirmelerden doğmuştur; Lenin'le başlayan toplumculuğun yıkılmasının nedeni de budur.

Üçüncü yanılsama, Marx'ın, üretim araçlarının toplumsallaştırılması amacının anamalcı toplumun toplumcu işbirlikçi bir topluma dönüştürülmesi için yalnızca *gerekli* değil *yeterli* koşul olduğu yolundaki görüşüdür. Bu yanılgının temelinde de gene Marx'ın insana, aşırı yalınlaştırılmış, aşırı iyimser ve aşırı akılcılığa kapılmış bir gözle bakması yatar. Tıpkı Freud'un insanı, doğal olmayan ve aşırı sert cinsel yasaklardan kurtarmanın akıl sağlığına yol açacağına inanması gibi, Marx da sömürüden kurtulmanın hemen özgür ve işbirliğine hazır insanlar yaratacağına inanıyordu. ... Birinci Dünya Savaşı deneyiminden sonra Freud, bu yıkıcılığın ne denli güçlü olduğunu anladı ve yıkıcılık güdüsünün, Eros ölçüsünde güçlü ve ortadan kaldırılamaz olduğunu kabul ederek tüm dizgesini büyük ölçüde değiştirdi. Marx bu türden bir bilinçlenmeye hiçbir zaman ulaşamamış ve toplumculuk amacını hemen gerçekleştirebilmek için, üretim araçlarının toplumsallaştırılması gerektiği yolundaki yalın çözümünü hiçbir değişikliğe uğratmamıştır.

Demokratik toplumculuk, anamalcılığı insanın insanca niteliklerine, onun ruhuna ve manevi yanlarına verdiği zarar açısından eleştirmelidir. Her türlü toplumculuk fikrini, insanlık açısından ele almalı, toplumcu bir toplumun insanın yabancılaşmasına, ekonomi ve devletin putlaştırılmasına son vermeye hangi bakımlardan katkıda bulunacağını araştırmalıdır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM SAĞLIĞA GİDEN YOLLAR

Genel Düşünceler

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında, tüm kötülüklerin nedeni olarak *siyasal* özgürlüğün, öncelikle de evrensel oy hakkının bulunmamasını görme eğilimi ağır basarken, toplumcular, özellikle de Marksçılar, ekonomik etkinliklerin önemini

vurguluyorlardı. Onlar, insanın yabancılaşmasının, onun sömürülen ve kullanılan bir nesne olma durumundan doğduğuna inanıyorlardı. Öte yandan Tolstoy ve Burckhardt gibi düşünürler, Batı insanının bozulmasına neden olarak ruhsal ve ahlaksal yoksullaşmayı vurguluyorlardı; Freud, çağdaş insanın asıl derdinin, içgüdüsel dürtülerini aşırı bastırmaktan ve bunun sonucun oluşan nevrozlu belirtilerden doğduğuna inanıyordu. Ancak öbür kesimi dışarıda bırakarak yalnızca bir kesimi çözümlemeye girişen bu açıklama, dengesiz, bu nedenle de yanlış bir açıklama olacaktır. Toplumsal, ekonomik, tinsel ve ruhsalimsel açıklamalar, aynı olguya değişik açılardan bakmaktadır; kuramsal bir çözümlemenin asıl görevi bu değişik açılardan birbiriyle ne bakımdan bağıntılı olduğunu, nasıl etkileşme içinde bulunduğunu ortaya çıkarmaktır.

Toplumculuk, özellikle Marksizm, toplumsal ve ekonomik değişikliğin zorunlu olduğunu vurgulamış, oysa insanların içinde yapılması gereken değişiklikleri ihmal etmiştir. Bu değişiklikler yapılmadan, ekonomik değişim hiçbir zaman “iyi toplum”u yaratamaz. ... İnsan bir bütündür; duyguları özgür olmadıkça insanın düşüncelerinin de özgür olması düşünülemez; yaşamı uygulayışında, ekonomik ve toplumsal ilişkilerinde bağımsız ve özgür olmadığı sürece de insan duyguları bakımından özgür olamaz.

Bireysel hastalıkları iyileştirme koşullarının belli başlıları şunlardır:

- 1) Bedensel yapımızda olduğu gibi, zihinsel yapımızda da kendini gösteren sağlıklılık yönünde bir çaba gösterme itkisi, her türlü hastalık tedavisinin temelini oluşturur ve ancak çok ağır hastalık durumlarında görülmez.
- 2) Sağlıklılık yönünde var olan bu eğilimin odaya çıkmasını sağlamak için atılması gereken ilk adım, çekilen acının ve bilinçli kişiliğimizden saklayıp kopardığımız şeyin farkına varmaktır.
- 3) Gittikçe artan kendinin-farkında-olma duygusu ancak ikinci bir adımın atılması koşuluyla çok etkili olabilir; bu ikinci adım, nevrozlu yapı üzerine kurulmuş olan ve hiç durmadan bu nevrozlu yapıyı besleyen yaşama biçiminin değiştirilmesidir.

Aynı koşullar —insan yaradılışının gerektirdikleriyle çatışma ve bunun sonunda ortaya çıkan acılar, yasaklanan şeylerin farkına varma, gerçek durumun ve değerlerle normların değiştirilmesi— toplumsal hastalığın tedavisi için de gereklidir.

Toplum, akıl sağlığının gerektirdiği bu amaçlara ulaşmak için ne gibi şeyler sunmaktadır ve sağlıklı bir toplumun yapısı nasıl olacaktır? Bu, her şeyden önce, kimsenin başka birisinin çıkarları için araç olarak kullanılamayacağı, her zaman ve herkes için geçerli olmak üzere kendi başına bir amaç sayılacağı bir toplum olacaktır. Bu nedenle, hiç kimse, kendi insanca güçlerini ortaya koyabilmenin dışında bir amaç için başkalarını ya da kendisini kullanamayacaktır. İnsan her şeyin merkezini oluşturacak ve tüm ekonomik ve siyasal etkinlikler onun gelişmesi amacına hizmet edecektir. Sağlıklı bir toplumda açgözlü sömürgecilik, mülkiyet ve narsisizm gibi niteliklerin, daha büyük ekonomik çıkarlar ya da insanın kendi kişisel saygınlığını artırma aracı olarak kullanılması olasılığı ortadan kalkacaktır. Sağlıklı toplumda insanın vicdanına göre davranması temel ve gerekli bir nitelik sayılacak, çıkarıcılık ve ilkesizlik topluma karşı nitelikler olarak yerilecektir. Bireyler, toplumsal sorunlarla öylesine ilgileneceklerdir ki bu sorunların her biri kişilerin sorunu olacaktır, insanın insan kardeşleriyle ilişkisi kendi yaşama alanına giren ilişkilerden değişik olmayacaktır. Bundan başka sağlıklı toplum, insanın denetlenebilir boyutları içinde işlevde bulunmasını, kendi yaşamının efendisi olduğu ölçüde, toplumcu yaşama etkin ve sorumlu bir öge olarak katılmasını sağlayacaktır. Bu, insanlar arası dayanışmayı güçlendiren, üyelerinin birbirleriyle sevecen ilişkiler kurmalarını yalnızca olanaklı kılmakla kalmayıp onları buna yönlendiren bir toplum olacaktır. Sağlıklı bir toplum, herkesin içindeki üretici etkinliği hızlandırır, aklın gelişerek ortaya konmasına yardım eder ve insanların iç gereksinimlerini, toplu sanat ve törenlerde dışa vurmalarını sağlar.

Ekonomik Dönüşüm

A — BİR SORUN OLARAK TOPLUMCULUK

Tek yapıcı çözüm toplumculuktur; toplumculuk insanı, kendi dışındaki amaçlar için kullanmaktan kurtarma, insanca dayanışma, akıl ve üretkenliğin engellenmekten çok hızlandırıldığı bir toplumsal düzen yaratma yolunda ekonomik ve toplumsal dizgeminin temelden yeniden örgütlenmesini amaçlar. Bununla birlikte, bugüne dek uygulanabildiği yerlerde toplumculuğun sonuçları en azından umut kırıcı olmuştur. Bu başarısızlığın nedenleri nelerdir? Başarısızlıklardan kaçınarak sağlıklı toplumun kurulmasını gerçekleştirecek toplumsal ve ekonomik yeniden-kurmanın amaçları ve erekları neler olabilir?

Marksçı toplumculuğa göre, toplumcu bir toplum iki önerme üzerinde kuruluyordu; üretim ve dağıtım araçlarının toplumsallaştırılması, merkezileştirilmesi ve planlı bir ekonomi. Marx ve ilk toplumcular, bu amaçları gerçekleştirebildiğinde, tüm insanların yabancılaşmadan, insanca niteliklerini yitirmeden kurtulacağından, kardeşlik ve adalete dayanan sınıfsız bir topluma hemen ulaşabileceğinden hiç kuşku duymuyorlardı. İnsanın dönüşümü için gerekli olan tek şey, onların gözünde, zorla olsun, oyla olsun, işçi sınıfının siyasal gücü ele geçirmesi, sermayenin toplumsallaştırılması ve planlı ekonominin kurulmasıydı.

B — ORTAKLAŞMACI TOPLUMCULUK İLKESİ

Marksçı toplumculuğun başarısızlığı —belki yaygınlığı da— işte mülkiyet haklarına ve salt ekonomik etkenlere bu aşırı burjuva değerlendirmesine göre yaklaşmasından gelmektedir. ... “Ortaklaşmacı Toplumculuk” diyebileceğimiz ... çeşitli toplumculuk biçimlerinin amacı, bir sanayi örgütü kurmaktır; bu örgütte *çalışan her kişi, etkin ve sorumlu birisi olarak işe katılacak, çalışma çekici ve anlamlı olacak, anamalı emeği değil, emek anamalı işletecekti*. Bu toplumculuk türleri, her şeyden önce sahipliği değil, işin örgütlenişini ve insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri vurguluyordu.

Büyük görüş ayrılıklarına karşın sendikalar, anarşistler, toplumcular ve gittikçe artan sayıda Marksçı toplumcuların ortak olarak benimsedikleri bu ortaklaşmacı (communitarian) toplum ilkeleri konusunda okura genel bir fikir vermek için, Cole’dan alıntıladığım şu formülleri veriyorum:

İnsan her yerde zincire vurulmuş durumdadır; bir kişiye olsun, Devlete olsun bağımlı kalmanın aşağılayıcı bir şey olduğunu anlamadıkça koparamayacaktır insan bu zincirleri. Uygarlığın hastalığı, birçok insanın maddi yoksulluğu, değil, özgürlük ve kendine güven ruhunun çürümüş olmasıdır. Dünyayı değiştirecek olan başkaldırma, “düzeltimleri” üreten iyi yüreklilikten değil, özgür olma istencinden doğacaktır. İnsanlar, karşılıklı bağımlılıklarının tam olarak bilincine vardıkları zaman birlikte eyleme geçeceklerdir; ama her insan kendi adına davranacaktır. Özgürlükler onlara gökten iner gibi verilmeyecektir; kendi adlarına davranarak kazanacaklardır özgürlüğü.

“Yoksulluk, insanın tutsaklığını gösteren işaretten başka bir şey değildir; buna çare bulmak için, sizin başkaları için çalışmaktan vazgeçmeniz ve kendinize inanmanız gerekir.” ... Sıradan insan, en az uygar yaşama ölçütünü güvence altına almak için değil, kendisini ve insan kardeşlerini içinde bulundukları durumu göremeyecek ölçüde kör eden tutsaklıktan utandığı için, onları tutsak eden sanayi dizgesine son vermeye kararlı olduğu için toplumcu olacaktır.

C — TOPLUMSAL-RUHBİLİMSEL KARŞI ÇIKMALAR

Mekanikleşmiş işin sağladığı düş kurma ve hayale dalma özgürlüğünün, pek çok sanayi ruhbilimcisinin varsaydığı gibi, olumlu ve sağlıklı bir etken olduğundan da kuşkulananmak gerekir. Aslında düş kurmak, gerçeklikle ilişki kuramamanın bir belirtisidir. İnsana zindelik veren ya da insanı rahatlatan bir şey değildir — kaçmanın yarattığı tüm olumsuz sonuçları birlikte getiren bir kaçış türüdür. Sanayi ruhbilimcilerinin göklere çıkararak tanımladıkları şey aslında, çağdaş insanın genel belirgin niteliği olan yoğunlaşmama durumudur. Aynı anda üç şeyi birden yapmaya çalışmamız, hiçbir şeyi yoğunlaşma içinde yapamadığımızdandır. Herhangi bir şeyi yoğunlaşmadan yapmanın insana zindelik vereceğine inanmak büyük bir yanılgıdır. Tam tersine, iş olsun, oyun olsun, dinlenme olsun (dinlenme de bir etkinliktir çünkü) yoğunlaşarak yapılan her etkinlik canlılık vericidir. Yoğunlaşmadan yapılan her etkinlik yorucudur.

Çabasız iş yapma umudu, tembellik düşünce ve düğmeye-bas, her şeyi yap güçlülüğüne dayanan bir hayal, üstelik oldukça sağlıksız bir hayal değil midir? Çalışma, insan varoluşunun bütünüyle anlamsız bir kerteye indirgenemeyecek ve indirgenmemesi gereken temel bir parçası değil midir? Sonra, çalışmanın biçimi, insan kişiliğinin biçimlendirilmesinde temel bir öge oluşturmaz mı? Bütünüyle otomatikleşmiş bir çalışma, bütünüyle otomatikleşmiş bir yaşama yol açmaz mı?

İnsanın yaradılıştan tembel olduğu görüşünün, gerek ruhbilimciler, gerekse ruhbilimci olmayan kişiler tarafından hala savunulması şaşırtıcıdır. Hem de bu savı çürütecek bunca gözlemlenebilir gerçek varken. *Tembellik, normal olmak şöyle dursun, ruh hastalığının patolojik bir belirtisidir*. Aslında, ruhsal acıların en kötü türlerinden biri can sıkıntısı, insanın kendisini ve yaşamını ne yapacağını bilememesidir. Sonunda parasal ya da başka bir ödül olmasa bile insan, enerjisini anlamlı bir biçimde kullanmaya can atar, çünkü etkin olmamanın getirdiği can sıkıntısına dayanamaz.

Ruh hastalıkları alanında, hiçbir şey yapmaya ilgi duymayan kişinin ciddi olarak hasta olduğunu ve insan yaradılışının normal durumunu sergilemekten çok uzak olduğunu görürüz. İşsizliğin arttığı dönemlerde, işçilerin maddi yoksunlukları ölçüsünde ya da ondan daha çok, bu zorunlu “dinlenme”den yakındıklarını gösteren pek çok malzeme vardır. Gene, altmış beş yaşın üstündeki pek çok insan için, işi bırakma zorunluluğunun büyük bir mutsuzluk getirdiğini, birçok kişide bedensel yıpranmaya ve hastalıklara yol açtığını gösteren aynı ölçüde zengin malzeme bulunmaktadır.

En yerleşmiş ve en yaygın kuram, çalışma için başlıca özendirici etkenin para olduğudur. Bu yanıtın iki değişik anlamı olabilir: Bunların birincisi, açlık korkusunun çalışma için en önemli özendirici etken olduğudur ki, bu durumda sav, kuşkusuz doğrudur. İşçi, açlıkla bazı koşullar arasında seçme yapmak zorunda bırakılmasa, pek çok iş yalnızca ücrete ya da başka çalışma koşullarına bakılarak kabul etmezdi. Toplumumuzda hoş olmayan, düşük işler, istendiği için değil, ekmeğini kazanma gereksinmesi içinde insanlar, bunları yapmaya itildiği için görülmektedir.

Özendirici bir etken olarak paradan söz edildiğinde işçiyi işinde daha büyük bir çaba göstermeye götüren güdü olarak *daha çok para kazanmayı* istemesi anlaşılır. Bu sava göre, insanlar daha büyük parasal ödüller alma umuduyla kandırılmasalar, ya hiç çalışmazlar ya da değilse işlerine ilgi duymadan çalışırlar.

Bununla birlikte, şu gerçeği de belirtmeden geçerseniz, parayla yapılan özendirmeler konusu eksik kalmış olacaktır: Paraya karşı olan istek, iş için parayı başlıca özendirici sayan sanayi tarafından sürekli olarak körüklenmektedir. Reklamlar, taksitli

ödeme düzenlen ve daha pek çok yolla, kişinin daha çok ve daha yeni şeyler alma açlığı öyle bir noktaya dek kıskırtılmaktadır ki, insanın bu “gereksinmeler”i doyumaya yetecek parası pek olamaz. Böylelikle, sanayi tarafından yapay bir biçimde körüklendiğinden, parasal özendirme düzeni, aslında oynayacağından daha önemli bir rol oynar duruma girmektedir. Bundan başka, tek özendirme yolu olarak kaldığı sürece parasal ödemelerin çok önemli bir rol oynayacağı da açıktır: çünkü çalışma süreci, kendi içinde doyum getirmeyen ve sıkıcı bir süreçtir. İşin daha ilginç olması durumunda, parası daha az olan işleri seçen pek çok insan vardır.

Paradan başka, onunla birlikte *saygınlık*, *toplumsal yer* ve *güç* de için en önemli özendirici etkenler olarak kabul edilmektedir. Orta ve üst sınıflarda bugün, saygınlık ve güç özleminin, işi özendirici en önemli etkenler olduğunu kanıtlamaya gerek yoktur; aslında alınan paranın önemi, güvenlik ve rahatlık ölçüsünde saygınlığın da göstergesi olmasından gelmektedir.

Para, saygınlık ve güç bugün nüfusumuzun —çalışmakta olan nüfusumuzun— büyük kesiminin dayandığı belli başlı özendirici etkenlerdir. Ama başka güdüler de vardır. *Bağımsız bir ekonomik varlık* kurmak ve *ustalaşmış işleri* başarmak gibi; bunların ikisi de, çalışmayı para ve güç güdüsü altında olduğundan daha anlamlı ve daha çekici kılabilir.

Bağımsızların sayısının azalarak çalıştırılanların sayısının artması, yukarıda sözü edilen nedenlerle işten alınan doyumun da azalmasına yol açtı. Yabancılaşmış durumda olan insan bağımsız kişiden çok, birisinin yanında çalışan kişidir. Aldığı ücret düşük olsun, yüksek olsun bu kişi, kendi adına bir iş gerçekleştiren bir insan olmaktan çok içinde çalıştığı örgütün yardımcı bir parçasıdır.

Özetlersek, nüfusun büyük çoğunluğu pek az ustalık isteyen işlerde çalışanlardan oluşmaktadır; bunların özel bir yetenek geliştirmek ya da olağanüstü başarı gösterme olanakları hemen hemen hiç yoktur. Yönetimde ya da meslek uğraşlarında çalışanlar, kişisel bir başarı geliştirmeye büyük bir ilgi duyabilseler de, büyük çoğunluk bedensel güç ya da zekalarının son derece küçük bir kesimini, işverene, kendilerinin hiç pay alamayacakları karlar kazandırmak, hiç ilgi duymadıkları işler için, yalnızca yaşamlarını kazanmak, belki biraz da tüketici açgözlülüklerini doyurmak için satmaktadırlar.

Bu durumun kaçınılmaz sonuçları doyumsuzluk, isteksizlik, can sıkıntısı, yaşama sevincinin ve mutluluğun yok olması, boşuna yaşamışlık duygusu ve yaşamın anlamsızlığı düşüncesidir. Toplumsal köke bu ruh hastalığı belirtisi, insanların bilinç üstüne çıkmamış olabilir; çılgınca kaçış etkinliklerine sığınma ya da daha çok para, saygınlık ve güç peşinde koşma biçimlerinde saklanmış olabilir. Ne var ki ikinci grup güdülerin ağırlığının bu denli büyük olması, yabancılaşmış insanın bu tür ödünleri aramasının nedeni, bu gibi arzuların çalışma için “doğal” ya da en önemli özendirici etkenler olmasından değil de kendi içindeki boşluğu doldurmak istemesindendir.

“Bu insanların, kendi başlarına ve adım adım yeniden buldukları şey, en doğal ahlak kuralları, On Emir’di. Bu On Emir’i onlar, kendi sözcükleriyle şöyle dile getirdiler:

Komşunu seveceksin.

Öldürmeyeceksin.

Komşunun malına el sürmeyeceksin.

Yalan söylemeyeceksin.

Verdiğin sözü tutacaksın.

Ekmeğini alın terinle kazanacaksın.

Komşuna, onun kişiliğine, özgürlüğüne saygı göstereceksin.

Kendine saygı duyacaksın.

Önce kendine, insanı alçaltan tüm kötülüklere, insanı tutsak eden ve onun toplumsal yaşamına zarar veren tüm tutkulara karşı savaşıyorsun: gurur, tamah, şehvet, açgözlülük, oburluk, öfke, tembellik.

Yaşamından da değerli iyiliklerin bulunduğuna inanacaksın: Özgürlük, insan onuru, hakikat, adalet...

İlkeleri şuydu: “Biz, fabrikadan, insanın teknik etkinliğinden değil, insanın kendisinden yola çıkıyoruz... Bir Çalışma Topluluğunda önemli olan, topluluğun ve kişiliğin doyuma ulaşması amacıyla birlikte bir şeyler *biriktirmek* değil, bir arada *çalışmaktır*.” Burada amaç, üretimin artırılması ya da üretimin yükseltilmesi değil, yeni bir yaşama biçiminin geliştirilmesidir; bu yeni yaşama biçimi, “sanayi devriminin sağladığı çıkarlardan vazgeçmek şöyle dursun, bu çıkarlara kendini uyarlamaktır.” Bu topluluğun ve öbür Çalışma Toplulukları’nın dayandığı temel ilkeler şunlardır:

1. İnsana yaraşır bir yaşam sürebilmek için, emeğin meyvesinden tat alabilmek gerekir.
2. İnsan kendisini eğitebilmelidir.
3. İnsan, ortak bir uğraşı, insanca boyutlara uygun (en çok 100 ailelik) bir meslek grubu içinde sürdürmelidir.
4. İnsan tüm dünyayla etkin bir ilişki içinde olmalıdır.

“Bu ön koşulları incelediğimizde, yaşam sorununun ağırlık noktasının başka bir alana kaydırıldığını görürüz — ağırlık merkezi nesnelerin üretilip biriktirilmesinden insan ilişkilerinin ortaya çıkarılması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesine

kaydırılmıştır. Nesnelerin uygarlaştırılmasından, kişilerin uygarlaştırılmasına; daha doğrusu kişiler arasındaki hareketlerin uygarlaştırılmasına.”

“Çalışma Topluluğu’nun amacı, insanın eksiksiz gelişmesini olanaklı kılmaktır. ... Ama gene kabul etmek gerekir ki, çoğu zaman bu üç sözcük bize, paraların üzerindeki yazılardan ya da resmi binaların giriş kapılarının üstündeki yazıları anımsatmaktan öte bir şey söylemez.

ÖZGÜRLÜK

İnsan, ancak şu üç durum içinde özgürdür: Ekonomik özgürlük - Zihinsel özgürlük - Ahlaksal özgürlük.

Ekonomik Özgürlük. İnsanın, elinden alınamaz bir çalışma özgürlüğü vardır. Kendi emeğinin ürünü ve ona sahip olma hakkı kesinlikle onundur; bu haktan insan, ancak kendi isteğiyle vazgeçebilir. Bu görüş, toplu üretim araçlarının özel mülkiyetin elinde bulunmasına ve insanın insanlar tarafından sömürülmesine olanak veren, paranın para üretmesine karşıdır. Bizler ayrıca, ‘İş’ten, insanın toplum için yararlı olacak her şeyi üretmesini anladığımızı da belirtmek isteriz. *Zihinsel Özgürlük.* İnsan, ancak seçebildiği sürece özgürdür. Ayrıca insan ancak karşılaştırma yapabilecek bilgiye sahip olduğu zaman seçme yapabilir.

Ahlaksa1 Özgürlük. İnsan, tutkularının elinden kurtulamadığı sürece gerçekten özgür olamaz. Kendisinin yaşamda tutarlı bir etkinlikte bulunmasını olanaklı kılacak bir ideal ve düşünsel tutum edinebilirse özgür olabilir ancak.

KARDEŞLİK

İnsan, ancak toplum içinde gelişebilir. Bencillik, kendini geliştirmenin çok tehlikeli ve sürekli olamayacak bir yoldur. İnsan, gerçek çıkarlarını toplumun çıkarlarından ayrı düşünemez. Kendi çıkarlarını, ancak topluma katkıda bulunarak gözetebilir.

İnsan kendi eğiliminin öbür insanların eğilimleriyle birleştiğinde, artan bir coşkuya dönüştüğünün bilincine varmalıdır. Dayanışma yalnızca bir görev değil, bir doyumdur ve güvenliğin en iyi güvencesidir.

Kardeşlik, karşılıklı hoşgörü ve hiçbir zaman birbirinden kopmama kararlılığı getirir. Bu da, tüm kararların oybirliğiyle ortak bir en az’a dayanılarak alınmasını olanaklı kılar.

EŞİTLİK

Bizler, bir kandırmaca biçiminde bütün insanların eşit olduğunu söyleyenleri suçluyoruz. İnsanların değer bakımından eşit olmadıklarını görüyoruz.

Bize göre hak eşitliği demek, kendini bütünüyle gerçekleştirebilmek yollarının herkese açık olması demektir.

Bu nedenle bizler, töresel ya da kalıtsal hiyerarşi yerine bu kişisel değer hiyerarşisinin getirilmesini öneriyoruz.”

E – UYGULANABİLİR ÖNERİLER

İşçinin yönetime etkin olarak katılabilmesinin ilk koşulu, yalnız yapacağı iş konusunda değil, bütün kuruluşun işleyişi hakkında çok iyi bilgi sahibi olmasıdır. Bu bilgi, her şeyden önce, iş süreciyle ilgili teknik bilgi demektir.

İşe karşı yabancılaşması ancak işçinin anamal tarafından kullanılmaması, bir buyruğun nesnesi olmaması durumunda ve *anamalı kullanan* sorumlu bir *özne* olmasıyla engellenebilir. Burada önemli nokta, *üretim araçlarını ele geçirmek* değil, *yönetime ve kararların alınmasına katılmaktır*. Siyasal alanda olduğu gibi, burada da sorun merkezi planlamanın ve önderliğin bulunmadığı anarşik bir duruma düşme tehlikesinden kaçınmaktır. Ama merkezleşmiş yetkeci yönetimle plansız, eş güdümlenmemiş işçi yönetimi arasında ille de bir seçme yapma zorunluluğu yoktur. Bu sorunun yanıtı merkezleşme ve gücün merkezden dışa doğru dağıtılması arasında bir karma yapmak, karar alma mekanizmasının işleyişinde yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya akış arasında bir bileşime varmaktır.

Birlikte yönetme ve işçilerin yönetime katılması ilkesi öyle ayarlanabilir ki yönetimin sorumluluğu merkezdeki önderlerle yönetilenler arasında bölünebilir. Bilgiyle donatılmış küçük gruplar, içinde bulundukları çalışma durumu ve tüm kuruluşla ilgili konulan tartışılar; bu grupların aldıkları kararlar yönetime aktarılacak ve gerçek bir birlikte yönetme düzeninin temelini oluşturacaktır. Üçüncü bir taraf olarak tüketicinin de karar alma ve planlamaya herhangi bir biçimde katılması gerekecektir. Her türlü işin birincil amacının, kar elde etmek değil de insanlara hizmet etmek olduğu ilke olarak bir kez kabul edildikten sonra, hizmeti alan kişilerin, kendilerine hizmet edenlerin çalışma biçimleri konusunda söz sahibi olmaları gerekir.

Birlikte-yönetme ve birlikle-karar verme ilkesi, mülkiyet haklarının ciddi olarak kısıtlanması demektir. Bir kuruluşun sahibi ya da sahipleri, yaptıkları anamal yatırımı üzerinden akla yatkın oranda bir faize hak kazanacaklar, ama bu anamalla kiralayıp çalıştırılan insanlar üzerinde sınırsız bir buyurma hakkı kazanmış olmayacaklardır. Bu hakkı hiç değilse o kuruluşta çalışanlarla paylaşmak zorunda kalacaklardır.

İşin insancılaştırılması yönündeki tüm önerilerin amacı ekonomik verimi artırmak olmadığı gibi *yalnız ve yalnız* çalışmadan daha büyük bir doyum almak da değildir. Bu öneriler ancak ve ancak bütünüyle bambaşka bir toplumsal yapı içinde anlam kazanabilir; bu yeni ekonomik yapıda, ekonomik etkinlik toplumsal yaşamın bir parçası —ikincil önemde bir parçası— olmalıdır. Çalışma etkinliklerini siyasal etkinliklerden, boş zamanların ve kişisel yaşamın kullanılmasından ayrı düşünemeyiz. Yaşamın başka alanları insancılaştırılmaksızın iş ilginç kılınabilse bile, hiçbir gerçek değişiklik yer almış

olmayacaktır. Aslında, iş de ilginç olmayacaktır. Günümüz kültürünün asıl kötülüğü, yaşamın çeşitli alanlarının birbirinden ayrılmasından ve kopmasından gelmektedir. Sağlığa giden yol, bu kopukluğu ortadan kaldırmaktan toplum içinde olsun, bireyin kendi içinde olsun, yepyeni bir birlik bütünleşme kurmaktan geçer.

Yol açtığı ekonomik kaybın dışında savurganlığın önemli bir ruhsal etkisi de vardır: Savurganlık, tüketicinin insan çabasına karşı duyması gereken saygıyı yok etmektedir. Kendi ülkesinde ve daha yoksul ülkelerde bulunan insanların gereksinmelerini unutturmaktadır tüketiciye. Kendisinin savurganca kullandığı ürünün öbür insan için son derece değerli bir şey olduğunu düşündürmemektedir ona. Kısacası savurganlık alışkanlıklarımız, insan yaşamının gerçeklerini, kimsenin kaçınmayacağı o, var olmak için sürdürülen ekonomik savaşımı adeta çocukça bir tutum içinde görmezlikten gelmeye sürüklemektedir bizi.

Açıkça görülüyor ki ekonomik dizgemiz, insanlar gittikçe daha yeni ve daha iyi şeyler satın almak istemeyecekleri zaman bunalıma girecek biçimde düzenlenmişse, hiçbir manevi etkileme yolu uzun sürede başarılı olamaz. Bu nedenle, yabancılaşmış tüketimi insanca tüketime dönüştürmek istiyorsak, yabancılaşmış tüketime yol açan ekonomik süreçlerde değişiklikler yapmak zorunludur.

Bir birey olarak vatandaşın ekonomik durumu göz önüne alındığında, gelir eşitliği fikri hiçbir zaman toplumculukta üzerinde durulan şey olmamıştır. Pek çok nedenden dolayı bu, ne uygulanabilir bir şeydir ne de özlenen bir şey. Gerekli olan şey, onurlu bir insan yaşamını sürdürmeye yetecek gelirin sağlanmasıdır. Gelir eşitsizliği söz konusu olduğunda bu eşitsizliğin gelirdeki ayrılıkların yaşam deneylerinde ayrılıklara yol açacak ölçülere varmaması gerekir. Milyonlarca lira geliri olan ve her hevesini hiç düşünmeden doyurabilen kişi, pahalı bir isteğini doyurabilmek için başka bir isteginden vazgeçmek zorunda olan kişiye göre yaşamı bambaşka bir biçimde algılar. Kendi yaşadığı küçük kasabadan başka bir yer göremeyen, lüks (başka deyişle ille de gereksinme duymadığı) bir şeye hiçbir zaman para harcayamayan insan da gene, bunları yapabilen insana göre değişik bir yaşam deneyi içindedir. Oysa gelir farklılıkları belli bir marjı aşmadığı sürece, belli gelir farklılıkları sınırı içinde bile yaşamın temel deneyimleri aynı kalabilir. Önemli olan, kendi başına daha yüksek ya da daha düşük gelir elde etmek değil, gelirin getirdiği niceliksel ayrılıkların, yaşam deneyindeki niceliksel ayrılıklara dönüştüğü noktadır.

Her bireyin özgür ve sorumlu bir öge olarak davranabilmesi ancak bugünkü özgürlüksüzlüğü yaratan ana nedenlerin ortadan kaldırılabilmesiyle olasıdır: Bu nedenler, ekonominin getirdiği ve insanların başka koşullarda hiçbir zaman kabul etmeyecekleri durumlarda çalışmayı kabul etmeye onları zorlayan açlık tehdididir. Anamal sahibi, “yalnızca kendi yaşamından başka hiçbir şeyi” olmayan bir insana, isteklerini zorla kabul ettirebildiği sürece özgürlük diye bir şeyden söz edilemez; çünkü anamalı olmadığından, işçi anamalı kendisine sunduğu dışında bir iş sahibi olamayacaktır.

Yüz yıl önce yaygın olan, yoksulların bilgisizlikleri, sorumsuzlukları —kısacası “günahları”— yüzünden yoksul kaldıkları yolundaki akla uydurmalar, çok gerilerde kalmıştır artık. Sanayileşmiş Batı ülkelerinde, işsizlik, hastalık ve yaşlılık durumunda herkese en az geçim düzeyi sağlayacak sigorta dizgesi uygulanmaktadır. Bir adım daha ilerleyerek, bu durumlar söz konusu olmadığı zamanlarda da, herkesin belli bir geçinme düzeyine hakkı olduğunu düşünebiliriz. Uygulamada bu, işsiz, hasta ya da yaşlı olmayan vatandaşların da en az gelir düzeyini sürdürmeye yetecek miktarda bir hak kazanmaları demektir. Vatandaş, şimdi geçerli olan toplumsal güvenlikten yararlanma ulamlarından herhangi birine girmeksizin bu miktarı, isteyerek işinden ayrıldığı, kendisini başka türde bir işe hazırlamak istediği ya da para kazanmasını engelleyecek herhangi bir kişisel nedeni bulunduğu durumlarda da alabilecektir. Kısacası, herhangi bir “neden” göstermeksizin bu en az geçim parasını almaya hak kazanacaktır. Bu paranın belirli bir zaman süresiyle, örneğin iki yılla sınırlandırılması gerekir. Böylelikle her türlü toplumsal yükümlülükten kaçınan nevrozlu bir tutumun yerleşmesine engel olunabilir.

Aç kalma korkusu ortadan kalktığından artık kimsenin sunulan işi kabul etmek zorunda kalmaması durumunda, işin kabul edilebilir olması için yeterince ilginç ve çekici olması gerekecektir. Sözleşme özgürlüğü, ancak her iki taraf da sözleşmeyi kabul ya da reddetmekte bağımsız olduğu zaman söz konusudur; içinde yaşadığımız anamalı dizgede durum bu değildir.

Ne var ki böylesi bir düzen, yalnızca işverenlerle çalışanlar arasında gerçek sözleşme özgürlüğünü başlatmakla kalmayacaktır; gündelik yaşamda da insanlar arası ilişkilerde özgürlük alanını büyük ölçüde genişletecektir.

Bunun getirdiği masraf ne olacaktır? İşsizler, hastalar ve yaşlılar için bu ilkeyi zaten kabul etmiş olduğumuzdan, bunun getireceği ayrıcalıktan yararlanacak kişiler sayıca pek kabarık bir grup oluşturmayacaktır. Bunlar da özellikle yetenekli kişiler, kendilerini geçici bir zorluk içinde duyanlar ve hiçbir sorumluluk duygusu taşımayan ya da çalışmaya hiç ilgi duymayan nevrozlu insanlar olacaktır. Söz konusu edilebilecek tüm etkenleri düşündüğümüzde, bu ayrıcalıktan yararlanacak insanların olağanüstü bir kalabalık oluşturmayacağını, dikkatli bir araştırmayla bugünden iyi bir tahminde bulunabileceğimizi görürüz. Ama unutulmamalıdır ki bu önerinin, burada ileri sürülen öbür toplumsal değişikliklerle birlikte ele alınması gerekir. Bireyleri işlerine etkin olarak katılan bir toplumda, işlerine ilgi duymayan insanların sayısı

bugünküne oranla çok düşük olacaktır. Sayıları ne olursa olsun, bu insanlar için uygulanacak programın masrafı, büyük devletlerin, silah için yaptıkları harcamaları düşünmesek bile son yıllarda ordularını beslemek için yaptıkları masrafları aşamayacaktır. Sonra, herkesin yaşama ve çalışmaya karşı ilgi duymasını sağlayacak bir düzenleme içinde, tek bir işçinin üretkenliği, iş durumunda çok daha az değişiklik yapılarak bugün sağlanabilenden çok daha yüksek bir düzeye çıkacaktır. Bundan başka suçlular, nevrozlu ya da ruhsal-bedensel kökenli hastalıklar için yapılan masraflar da büyük ölçüde azalacaktır.

Siyasal Dönüşüm

Yabancılaşmış bir toplumda demokrasinin yürümeyeceğini, demokrasinin düzenlenme biçiminin genel yabancılaşma sürecini hızlandırdığını belirtmiştim. Eğer demokrasi bireyin inancını ve istemini ortaya koyması demekse, o zaman kişinin bir inancı, bir istemi olduğunu kabul ediyoruz demektir. Oysa gerçekler bize çağdaş, yabancılaşmış insanın fikirleri ve önyargıları bulunduğunu, ama inançları bulunmadığını, hoşnut olduğu ya da olmadığını gösteriyor. Bu insanın fikirleri ve önyargıları, hoşnut olduğu ya da olmadığı şeyler, tıpkı beğenilen gibi, güçlü bir propaganda çarkıyla etkilenecek yaratılıyor — reklamlar ve tümüyle yabancılaşmış olan yaşam onu böylesine koşullandırmış olmasa, bu çark belki de hiçbir zaman böylesine etkili olamazdı.

Oy sahibi ortalama vatandaş, yeterince bilgilenmiş de değildir. Günlük gazetesini düzenli okusa da bütün dünya kendisine öylesine yabancılaşmış bir durumdadır ki hiçbir şeyin gerçek bir anlamı ya da söylediği hiçbir şey yoktur ona. Milyarlarca doların harcandığını, milyonlarca insanın öldüğünü okur. Hiçbir biçimde yorumlanamayacak rakamlar, soyutlamalardır bunlar. Okuduğu bilim-kurgu kitapları, bilimle ilgili haberlerden pek de farklı değildir. Her şey gerçekdışı, sınırsız ve kendinin dışındadır. Veriler, kendisinin ve çocuklarının yaşamının dayandığı öğeler değil de, bir oyundaki bilmeceler gibi, akılda tutulması gereken bir sürü ayrıntıdır. Bu koşullara karşın, bugün siyasal seçimlerin bütünüyle akıldışı bir alana kaymaması, tersine bir ölçüde akli başında kararlar olması, sıradan insanların gerçekten dayanıklı ve temelde sağlıklı olduğunun bir belirtisi olarak oylama sürecinde kendini göstermektedir.

Bütün bunlara ek olarak, çoğunluğun-oyu fikrinin, soyutlaştırmaya ve yabancılaşmaya yatkın olduğunu da unutmamak gerekir. Başlangıçta çoğunluğun yönetimi, azınlığın yönetimine, kralın ya da derebeylerinin yönetimine karşı bir almaşık olarak ortaya çıkmıştı. Bu, hiçbir zaman çoğunluğun haklı olduğu anlamına gelmiyordu. Azınlığın, çoğunluğa istediklerini zorla kabul ettirmesinden, çoğunluğun haksız olmasının yeğlenebileceği anlamına geliyordu. Ne var ki içinde yaşadığımız bu topluma-uyuma çağında, demokratik yönetim, gittikçe çoğunluğun kararının ille de doğru, azınlığın kararına göre ahlaksal açıdan daha üstün olduğu, bu nedenle de kendi istemini azınlığa zorla kabul ettirmeye hakkı olduğu anlamına bürünmeye başladı. Tıpkı ulus çapında reklamı yapılan bir ürün için, “On milyon Amerikalı yanılıyor olamaz.” denmesi gibi, çoğunluğun kararı da, o kararın doğruluğunu kanıtlayan bir sayı olarak anlaşılmaya başladı. Bu tutumun yanlış olduğu açıkça ortadadır. Aslında tarihsel açıdan bakarsak felsefe, din ya da bilim alanında olduğu gibi siyasette de “doğru” fikirlerin hepsi başlangıçta azınlığın fikri olarak çıkmıştır ortaya. Bir fikrin gerçek değeri konusunda, dayandığı siyasal temele bakarak karar verseydik, bugün hala mağaralarda yaşıyor olurduk.

Schumpeter’in de belirttiği gibi oy veren vatandaş, yalnızca oy almak için yarışan iki aday arasından birini seçtiğini gösterebilmektedir. ... Büyük demokrasilerde oy verme süreci, gittikçe daha çok bir plebisit niteliğine bürünmektedir; plebisitte seçmen, siyasal istemini güçlü siyasal çarklardan birine bağlayarak ona katıldığını ya da katılmadığını belirtmekten öte bir şey yapamaz.

Oy hakkının tam olarak herkese sağlanması da yetmez. Demokratik dizgenin daha da ilerleyebilmesi için yepyeni bir adımın atılması gerekmektedir. Her şeyden önce, doğru kararların kitle oylaması havası içinde alınamayacağı, ancak belki, eski Kasaba Kurulları’na benzeyen ve örneğin beşyüz kadar insanı kapsayan oldukça küçük gruplar içinde alınabileceği kabul edilmelidir. Böylesi küçük gruplar içinde güncel sorunlar enine boyuna tartışılabilir; her bir üye kendi fikrini dile getirebildiği gibi başka savları da dinleyip bunları akılcı bir biçimde tartışabilir. İnsanlar birbirleriyle kişisel ilişkiler içine girerler; bu da onların benimsediği düşüncelerin, demagoji ve akıldışı etkilerin altında kalmasını güçleştirir. İkinci olarak da vatandaş, akılcı karar vermesini sağlayacak çok önemli veriler konusunda bilgi sahibi olmalıdır. Üçüncü olarak insanların, birbirine yakın kişilerden oluşan böyle küçük bir grubun üyesi olarak kararlaştırdıkları şey, merkezi olarak seçilecek bir parlamento görevlisinin alacağı kararlar üzerinde etkili olmalıdır. Bu böyle olmadığı sürece vatandaş, siyasal açıdan bugün olduğu gibi aptallık içinde kalmaya yazgılı olacak demektir.

Ben burada çözümlenemeyecek bir güçlük görmüyorum. Tutulabilecek yollardan biri, bütün nüfusu oturdukları ya da çalıştıkları yerlere göre, diyelim ki beşyüz kişilik küçük gruplara ayırarak örgütlemektir; bu gruplar, toplumsal yapıları açısından, olabildiğince çok çeşitlilik göstermelidirler. Gruplar düzenli olarak, örneğin ayda bir, toplanmak ve her yıl yenilenmek üzere, görevlilerini ve kurullarını seçmelidirler. Programları, gerek yerel gerekse ulusal önem taşıyan belli başlı siyasal sorunları tartışmak olmalıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ilkeye göre, akılcı olması isteniyorsa, bu tür tartışmaların hepsinde herkesin belli ölçüde, gerçeğe dayanan bilgiye sahip olması gerekecektir. Bu bilgi nasıl sağlanabilir? Siyasal

bakımdan bağımsız bir kültür biriminin, tartışmalarda kullanılacak malzemeyi oluşturmak üzere gerçeğe dayanan bilgileri hazırlama ve yayımlama işlevini yürütmesi de olmayacak bir şey değildir. ... Bir görüş birliğine varılamaması durumunda, ayrılığı yaratan temel nedenler de açıklanarak vatandaşlara birbirinden ayrı veriler sunulabilir. Yakın ilişki içindeki insanlardan oluşan küçük gruplar bu bilgileri alıp konulan tartıştıktan sonra oylamaya geçerler bugün elimizde bulunan teknik gereçler yardımıyla bu oyların toplam sonucunu kısa bir süre içinde belirlemek çok kolay olacaktır. O zaman da sorun, bu yolla alınan kararların merkezi hükümet düzenine nasıl aktarılabilceğine, karar alma alanında nasıl etkili kılınabileceğine dönüşür. Bu sürece uygun bir biçimin bulunamaması için de hiçbir neden yoktur. Parlamento geleneğine baktığımızda, çoğu zaman değişik ilkelere göre seçilen ama karar alma sürecine birlikte katılan iki parlamento kamarası bulunduğunu görürüz. Birbirine yakın insanlardan oluşan grubun kararları gerçek “Avam Kamarası”nı oluşturacak ve bu kamaraya, herkesçe seçilen temsilcilerle gene herkesçe seçilen bir yürütücünden oluşan öbür kamarayla yönetim gücünü paylaşacaktır. Bu yolla karar alma süreci, yalnızca yukardan aşağıya doğru değil, aynı zamanda aşağıdan yukarıya doğru da işleyecek, her bir vatandaşın etkin ve sorumlu bir biçimde düşünebilmesinden kaynaklanmış olacaktır. Birbirine yakın insanlardan oluşan küçük gruplarda yapılan tartışma ve oylamalar yoluyla karar alma sürecinde kendini gösteren aklıdışı ve soyut nitelik, büyük ölçüde ortadan kalkacak ve siyasal sorunlar gerçekten vatandaşın ilgilendiği konular olacaktır. Vatandaşın siyasal istemini oy verme ayininde kendini aşan güçlere teslim etmesine yol açan yabancılaşma süreci, tersine döndürülmüş olacaktır; böylece de her birey toplumun yaşamına katılan bir kişi olma rolünü de kazanacaktır.

Kültürel Dönüşüm

Bizim yeni idealler ya da yeni manevi erekler belirlememiz gerekmiyor artık bugün. İnsan soyunun büyük öğretmenleri, sağlıklı yaşamın dizgelerini belirlemişlerdir. Her şeyi güvence altına almak için, değişik dillerde konuşmuş, değişik yönleri vurgulamış ve belli konularda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Ama toplu olarak ele alındıklarında bu ayrılıklar gene de önemsizdir; büyük dinlerin ve ahlak dizgelerinin birbirleriyle böylesine sık çatışmaları, temel benzerliklerden çok ayrılıkları vurgulamaları, insanın manevi yanıyla uğraşanların bulduğu doğrulara dayanan o yalın temel üzerine, kiliseler, hiyerarşiler siyasal örgütler kurmaya kalkanlar yüzünden olmuştur. İnsan soyunun doğal kökeninden ve hayvansal varoluşundan kopmasından, kendine bilinçli ve kardeşçe dayanışma içinde yepyeni bir yuva edinme yolundaki temel dönüşümü yapmasından, insan soyunun bir bütün, yazgısının da doğuşunu sonuna dek tamamlamak olduğu düşüncesine ilk kez varmasından bu yana, fikirler ve idealler hep aynı olagelmıştır. Her kültür merkezinde, hemen hemen hiçbir karşılıklı etkileşme olmaksızın, aynı sezgisel görüşler geliştirilmiş, aynı idealler öğretilmiştir. Bütün bu fikirlere bugün kolayca ulaşabilen, o büyük insancıl öğretilerin hala ilk elden mirasçıları durumunda olan bizler, sağlıklı bir yaşamın nasıl sürdürülebileceği konusunda yeni bilgiler edinme gereksinmesi içinde değiliz — tam tersine, gerçekten gereksinme duyduğumuz şey inandıklarımızı, öğrettiklerimizi ve yaydıklarımızı ciddiye almaktır. Yürekllerimizde yer alan devrimin yeni bir bilgelige gereksinmesi yoktur — yeni bir ciddilik ve kendini adama tutumuna gereksinmesi vardır.

Uygarlığımızın bulduğu yol gösterici idealleri ve dizgeleri insanlara kabul ettirme görevi, her şeyden önce bir eğitim görevidir. Oysa eğitim dizgemiz, bu görevin yerine getirilmesi açısından bakıldığında, ne acınası bir yetersizlik içindedir. Eğitimin amacı öncelikle, sanayileşmiş uygarlık içinde bir işlevde bulunabilmek için bireye gerekli bilgiyi sağlamak ve onun kişiliğini istenen kalıba göre biçimlendirmektir. Hırslı ve yarışmacı, ama gene de belli sınırlar içinde işbirliğine yatkın, yetkeye karşı saygılı, ama gene de istendiği ölçüde bağımsız, tıpkı bazı raporlarda bildirildiği gibi, başkalarıyla yakınlık kurabilen, ama hiç kimseye ya da hiçbir şeye derinden bağlanamayan bir insan. Liselerimiz, üniversitelerimiz, yaşamdaki uygulamalı görevleri yerine getirebilmeleri için öğrencilere gerekli bilgileri verme, onlara kişilik pazarında geçerli nitelikleri kazandırma işini yürütmeye devam etmektedirler. Öğrencilere eleştirel düşünme yetisini kazandırabilme ya da uygarlığımızın amaçladığını belirttiği ideallere yakın düşen kişilik özelliklerini yaratabilme konusundaysa, pek başarılı olamamaktadır.

Alvin Johnson’ın da çok inandırıcı bir biçimde gösterdiği gibi altıyla onsekiz yaşları eğitime genel olarak sanıldığı ölçüde uygun yaşlar değildir. Bunlar, okuma yazma, çarpım tablosu ve yabancı dillerin öğrenilmesi için en iyi yaşlardır elbette; ne var ki tarih, felsefe, din, edebiyat, ruhbilim, vb.nin anlaşılabilmesi bu erken yaşlarda çok sınırlı kalabilir; bu derslerin üniversitede okutulduğu yirmi yaş sıraları bile, ideal olmaktan uzaktır. Pek çok insanın bu alanlardaki sorunları gerçekten anlayabilmesi için, üniversite çağında olduğundan çok daha fazla yaşam deneyine sahip olması gerekir. Pek çok insan için, otuz ya da kırk yaşları, öğrenme açısından —burada öğrenmeyi, ezberlemekten çok kavramak anlamında kullanıyorum— okul ya da üniversite yaşlarına göre çok daha uygun yaşlardır. Sonra genel ilgi, gençliğin fırtınalı yıllarına göre daha sonraki yaşlarda çoğu zaman çok yüksektir. Gene, bu yaşlarda insan uğraşını bütünüyle değiştirmek, böylece yeni bir şeyler öğrenme olanağını, bugün yalnız gençlerimize tanıdığımız bu olanağı, kullanmamakta özgür olmalıdır.

Sağlıklı bir toplum, yetişkinlere de bugün çocuklara sağladığı okul öğrenimi ölçüsünde eğitim olanakları sağlamalıdır. Bu ilke bugün yetişkin-eğitimi kurslarının gittikçe artmasında kendini göstermektedir. Ama bu özel düzenlemelerin hepsi nüfusun ancak bilinçli bir kesim kapsamaktadır; oysa bu ilkenin bütün nüfus için geçerli olması gerekir.

Burada eğitim sözcüğünü, en gerçek ve en temel anlamında insanın içindekileri “*e-ducere* = ortaya çıkarmak” anlamında

kullanırsak, okul eğitimi, ister bilgi aktarımı isterse kişiliğin biçimlendirilmesi olsun, eğitimin yalnızca bir yanındır ve en önemli yanı değildir belki de. Bilgi sahibi olsa, işini çok iyi bir biçimde yapsa, dürüst, namuslu bir insan olsa, maddi gereksinmeler konusunda hiçbir endişesi olmasa da insan, gene de doyumlu değildir ve doyumlu olamayabilir.

İnsan dünyayı kafasıyla kavrayıp düşünme yoluyla kendisini onunla birleştirebildiği zaman, felsefe, tanrıbilim, mit ve bilim yaratır. Dünyayı kavrayışını duyumlarıyla dışa vurduğundaysa, sanatı ve ayinleri, şarkıları, dansı, tiyatroyu, resmi ve yontuyu yaratır. Sanat sözcüğünü kullanırken, sözcüğün modern çağdaki kullanımının, yaşamın ayrı bir alanıymış gibi anlaşılmasının etkisinde kalırız. Bize göre bir yanda uzmanlaşmış bir uğraş alanı olarak sanatçılık vardır — öte yandaysa sanatı beğenenler ve tüketenler.

Peki ama bir Gotik katedral, bir Katolik ayini, bir Hint yağmur dansı, bir Japon çiçek düzenlemesi, bir halk dansı, toplu şarkı söyleme gibi şeylerin karşısında ne düşüneceğiz? Sanat mıdır bunlar? Halk sanatı mıdır? Bu etkinlikleri tanımlamak için kullanabileceğimiz bir sözcük yoktur; çünkü geniş ve genel anlamda, herkesin yaşamının bir parçası olan sanat, dünyamızda yerini çoktan yitirmiştir. Hangi sözcüğü kullanacağız öyleyse? Yabancılaşmayı incelerken “ayın” sözcüğünü kullanmıştım. Burada karşımıza çıkan güçlük, bu sözcüğün dinsel bir anlam taşımasıdır ki bu yanı onu gene ayrı ve özel bir alana kaydırıyor. Daha iyi bir sözcük bulamadığım için, ayinle aynı anlama gelmek üzere “toplular sanat” terimini kullanacağım. Bu, *dünyaya duyularımızla, anlamlı, ustalıkla, üretici, etkin ve katılıcı bir biçimde tepki göstermek* demektir. Bu tanımlamada “katılıcı bir biçimde” deyişi önemlidir ve “toplular sanat” biçimi kavramının modern anlamda sanattan ayrıldığı noktaları gösterir. Modern sanat, gerek üretim gerekse tüketim açısından bireycidir. “Toplular sanat”sa katılımcıdır; insanın kendisini öbür insanlarla anlamlı, zengin ve üretici bir biçimde birlik içinde duymasını sağlar. Yaşama *eklenmiş* bireysel bir “boş zaman” doldurma uğraşı değil, yaşamın bütünleyici bir parçasıdır. Temel bir insan gereksinmesini karşılar; bu gereksinme doyurulmazsa insan, dünyanın kendi kafasında oluşturduğu anlamlı tablosu eksik kalmış gibi güvensiz ve huzursuz duyar kendini. Alıcı yönelimden kurtulup üretici yönelime geçebilmesi için insanın dünyayla yalnızca düşünsel ya da bilimsel değil, sanatsal bir ilişki kurması gerekir. Bir kültür bu gereksinmenin gerçekleştirilmesine olanak vermiyorsa, sıradan insan alıcı ya da pazarlayıcı yönelimden öteye bir gelişme gösteremez.

Biz neredeyiz şimdi? Dinsel ayinlerin, Katolikler dışında kimse için bir önemi yoktur artık. Laik ayinlerse hemen hemen hiç kalmamış gibidir. Ayinleri, localar, biraderlikler, vb. gibi yerlerde öykünmeyle yaşatmaya çalışma çabaları dışında, birkaç ulusal tören ve spor törenleri vardır ortada; bunlar da kişinin toplam gereksinmelerine ancak sınırlı bir biçimde seslenir. Bir tüketiciler kültürüdür, içinde bulunduğumuz kültür. Filmleri, cinayet haberlerini, içkileri, eğlenceyi “içiyoruz”. Etkin olarak üretime katılma, birleştirici, ortak bir deneyi paylaşma, yaşama verilecek önemli yanıtları anlamlı bir biçimde dile getirme diye bir şey yoktur ortada. ... Herkese okuma-yazma öğretmenin, şimdiye dek görülen en yaygın yüksek öğrenim oranını gerçekleştirmenin ne yararı var — kişiliklerimizi ortak bir deneyde tümüyle dışa vuramayacak, ortak bir sanatı ya da ayini paylaşamayacak olduktan sonra? Gerçek sözlenlerin, paylaşılan ortak, dışa vurma yollarının hala yaşadığı, ama kimsenin okuma-yazma bilmediği oldukça ilkel bir köy, içinde yaşadığımız bu eğitilmiş, okuyup-yazan, radyo-dinleyen toplumumuzdan kültürel bakımdan daha ilerde ve ruh sağlığı açısından daha iyi durumdadır kuşkusuz.

Sağlıklı bir toplumu nasıl kurabileceğimizi düşünürken, dinsel olmayan bir temele dayanan toplular sanat ve ayin yaratma gereksinmesinin, insanlara okuma-yazma öğretme ve yüksek öğrenim sağlama ölçüsünde önemli olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Atomlaşmış bir toplumun, ortaklaşmacı bir topluma dönüştürülmesi, insanlar için birlikte şarkı söyleme, birlikte yürüme, birlikte dans etme ve birlikte beğenme olanaklarının yeniden yaratılmasına bağlıdır — ama gerçekten birlikte; Riesman’ın özlü deyişini kullanarak söylersek, “*yalnız kalabalık*”ın bir üyesi olarak değil!

Ne yapmak gerekiyor öyleyse? Yeni ayinler uydurabilir miyiz? Toplular sanat yapay olarak yaratılabilir mi? Elbette yaratılamaz! Ama bir kez bunlara olan gereksinmemizi kabul edersek, bir kez bunları geliştirmeye girişirsek, ekilen tohumlar yeşermeye başlayacak ve yetenekli insanlar ortaya çıkarak eski biçimlerin üstüne yenilerini ekleyeceklerdir; eski yönelim içinde kaybolup giden yepyeni yetenekler, ortaya çıkacaktır o zaman.

Toplular sanat, anaokulunda çocukların oyunları ile başlayacak, okulda, daha sonra da yaşamda sürdürülecektir. Ortak danslarımız, korolarımız, oyunlarımız, müziğimiz ve bandolarımız olacaktır; bunlar modern sporları bütünüyle ortadan kaldırmayacak, kar amacı gütmeyen ve ille de amaçlı olmayan pek çok etkinlikten biri durumuna getirecektir.

Din’den söz etmeden toplumun manevi dönüşmesinden söz etmeye olanak var mıdır? Hiç kuşku yok ki büyük tek tanrılı dinlerin öğretilerinde, “üretici yönelim”in vurguladığı aynı insancıl amaçlar üzerinde durulur. Hristiyanlığın ve Musevilik’in amaçları, kendi başına bir amaç ve bir erek olarak insanın onurunu korumak, kardeş sevgisini gerçekleştirmek, akıl yolunu izlemek ve manevi değerleri maddi değerlere üstün tutmaktır. Bu ahlaksal amaçlar, çeşitli Tanrı kavramlarıyla bağdaştırılmıştır. Bu kavramlar konusunda değişik dinlerden inananlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşerler ya da aynı kavramlar, milyonlarca kişiye kabul edilemez kavramlar olarak görünür. Bununla birlikte, Tanrı’ya inananların saldırılarını Tanrı fikri üzerinde yoğunlaştırmaları bir hata olmuştur. Aslında bu saldırıların gerçek hedefi dine inananları, inandıkları dini, özellikle de Tanrı kavramını ciddiye almaya davet etmek olmalıydı; bu tutum, kardeş sevgisi ruhunu,

doğruluğu ve adaleti yaşama geçirmek anlamına gelecek, böyle bir çağrıda bulunanlar günümüz toplumunun en köktenci eleştirmenleri olacaktır.

Öte yandan çok dar bir tek tanrılı görüş açısından bile bakıldığında Tanrı konusunda tartışmalara girişmek, Tanrı'nın adını boş yere kullanmak demektir. Ama Tanrı'nın ne olduğunu söyleyemesek bile, ne olmadığını söyleyebiliriz. Tanrı üstüne yapılan tartışmaları kesmenin, bunun yerine puta tapmanın girdiği çağdaş biçimlerin maskelerini düşürme işleminde birleşmenin zamanı gelmedi mi daha? Bugün artık sorun Baal ya da Astartenin değil, yetkeci ülkelerde devletin ve yönetim gücünün tanrılaştırılması, bizim kültürümüzde de makinelerin ve başarının tanrılaştırılmasıdır; bugün insanın manevi niteliklerini tehdit eden şey, her yeri sarmış olan yabancılaşmadır. İster dinden yana olalım ister olmayalım; ister yeni bir dinin gerçekliğine, istersek Musevi-Hristiyan geleneğinin sürdürülmesine inanalım, kabukla değil de özle, sözcüklerle değil de yaşanan deneyle, kurumla değil de insanla ilgilendiğimiz sürece, puta tapmanın kesin bir biçimde olumsuzlanmasında birleşebilir, belki de bu olumsuzlamada Tanrı'yla ilgili olumlu yargılarda bulacağımızdan daha çok ortak yanı olan bir inanç buluruz. Daha fazla alçakgönüllülük ve kardeş sevgisi bulacağımızsa kesindir.

İnsan benim düşündüğüm gibi, tanrıci görüşlerin bir gün gelip insanlığın gelecekteki gelişmesi içinde kaybolup gideceğine inansa bile bu yargının doğruluğu değişmez. Aslında, tek tanrılı dinleri insan soyunun evrimindeki duraklardan yalnızca biri olarak görenler için bile, bundan sonraki birkaç yüzyıl içinde yepyeni bir dinin, insan soyunun gelişmesine uygun bir dinin doğacağına inanmak öyle pek olmayacak bir şey değildir. Böyle bir dinin en önemli özelliği, evrensel nitelikler taşıması ve çağımızda yer almakta olan insanlığın birleşmesi sürecine denk düşmesi olacaktır. Bu din, Doğu'nun ve Batı'nın tüm büyük dinlerinde ortak olan insancıl öğretileri bağrında toplayacaktır. Bu dinin öğretileri, insanlığın geliştirdiği bugünkü bilgelik ve sezgilerle çatışmayacaktır; vurguladığı şey de, öğretisel inançlardan çok yaşamın uygulanması olacaktır. Böylesi bir din, yepyeni ayinler ve sanatsal dışavurum biçimleri getirecek, bunlar da yaşama ve insanca dayanışmaya karşı saygılı bir havanın yaratılmasına yol açacaktır. Bu din büyük, yeni bir öğreticinin ortaya çıkmasıyla gösterecektir kendini; tıpkı önceki yüzyıllarda, zamanı geldiğinde, yeni öğreticilerin ortaya çıkması gibi. Bu arada, Tanrı'ya inananlar, bu inançlarını *yaşama geçirerek* dışa vurmalıdırlar; inananlarsa yaşamlarında *sevgi* ve *adalet* kavramlarını uygulayarak — ve bekleyerek.

DOKUZUNCU BÖLÜM ÖZET— SONUÇ

Yeni teknikler, hayvanların ve insanın bedensel gücü yerine buhar, petrol ve elektriğin kullanımını getiriyor. Bu teknikler, yeryüzünü bir kıtanın boyutlarına, insan soyunu da bir grubun yazgısının başka bir grubun yazgısına dönüştüğü tek bir topluma indirgeyen bildirişme araçları yaratıyor. Aynı teknikler, en iyi sanat, edebiyat ve müzik ürünlerini toplumun her bir bireyinin ayağına getirebilecek harika araçlar sunuyor; herkesin maddi açıdan olumlu bir yaşam sürebilmesini sağlayacak üretici güçler yaratıyor ve çalışmayı, insanın günde ancak çok az bir zamanını alacak boyutlara indiriyor.

Ne var ki bugün, insanın daha zengin ve daha mutlu yepyeni bir çağın başlangıcına ulaştığı şu günde, insanın ve bundan sonra gelecek kuşakların varlığı, şimdiye dek görülmemiş bir tehlikenin tehdidi altında bulunuyor. Bu nasıl olabilir?

İnsan, özgürlüğünü dinsel ve laik yetkelerin elinden kurtarmış, kendisini yargılayacak yargıçlar olarak aklı ve vicdanıyla baş başa kalmıştır; ama yenilerde kazandığı bu özgürlükten korkar olmuştur; “bir şeyden kurtulup özgür olmayı” başarmış ama henüz “bir şey yapmak için özgür olmayı” başaramamış — kendisi olmayı, üretici olmayı, bütünüyle bilinçlenmeyi başaramamıştır. Bu nedenle özgürlükten kaçmaya çalışmıştır. Başardığı şey; doğanın efendisi olması, kendi kaçışına giden yolları da açmıştır ona.

Yeni sanayi çarkını kurarken insan, bu yeni görevine öylesine kaptırmıştır ki kendisini, bu iş yaşamın en önemli ereği olup çıkmıştır. Bir zamanlar Tanrı'yı ve kurtuluşu aramaya yönelttiği enerjilerini, şimdi insan doğanın egemenlik altına alınmasına ve maddi rahatlığın gittikçe artırılmasına yöneltmiştir. Üretimi, yaşamı daha iyi kılacak bir araç olmaktan çıkarıp kendi başına bir amaç olarak dondurmuş ve yaşamını bu amacın hizmetine adanmıştır. İşbölümünün gittikçe artması, işin gittikçe daha çok makineleşmesi ve toplumsal sınıflaşmanın boyutlarının gittikçe büyümesi süreci içinde insanın kendisi de, efendisi olacağı yerde bir parçası olup çıkmıştır bu çarkın. Kendisini bir mal, bir yatırım olarak algılamaya başlamıştır artık; amacı, başarılı bir insan olmak, başka deyişle, kendisini pazarda en karlı biçimde satılabilmek olmuştur. Bir insan olarak onun değeri, sevgi, akıl gibi insanca nitelikleriyle ya da sanatsal yetenekleriyle değil, satılabilirliğiyle belirlenmektedir artık. Mutluluk, daha yeni ve daha iyi malları tüketmekle eşanlamı bir şey olup çıkmıştır; müziğin, perde oyunlarının, eğlencenin, cinselliğin, içki ve sigaranın içilmesidir mutluluk. Çoğunluğa uymanın getirebileceğinden öte bir benlik duygusu bulunmadığından bu insan, güvensiz, huzursuz, onaya bağımlı birisi olup çıkmıştır. Kendisine yabancılaşmıştır; kendi elinden çıkan ürüne, kendi seçtiği önderlere, sanki bunlar kendi eliyle yarattığı şeyler değil de kendini aşan şeylermiş gibi tapar. İÖ ikinci bin yılda büyük insan evriminin başlamasından önceki noktaya geri dönmüştür bir bakıma.

İnsan, sevme, aklını kullanma ve karar verme yetilerini yitirmiştir; aslında yaşamın tadını çıkaramaz olmuştur; bu nedenle

de her şeyi yok etmeye bile hazırdır, Dünya gene paramparça olmuş, bütünlüğünü yitirmiştir; insan gene binbir değişik şeye tapmaya başlamıştır. Şimdi eskisinden değişik olan tek şey, bunların doğanın bir parçası değil de insanın kendi yaptığı şeyler olmasıdır.

Çağdaş toplum, insanın gereksinmelerini doyuracak bir kültür yaratma umuduyla yola çıkmıştır. İdeal olarak da bireysel ve toplumsal gereksinimler arasında uyumu sağlamayı, insan yaradılışıyla toplumsal düzen arasındaki çatışmaya bir son vermeyi benimsemiştir. Bu amaca iki yoldan ulaşılabilirdiği düşünülmüştür. Üretim tekniklerini herkesin yeterli ölçüde doyurulmasını sağlayacak biçimde artırarak, insana ve onun gereksinmelerine akılcı, nesnel bu gözle bakarak. Değişik bir biçimde söylersek, çağdaş insanın çabalarını yönelttiği amaç, sağlıklı bir toplum yaratmaktır. Daha açık söylersek bu, üyelerini, kendilerini, başkalarını ve doğayı, çocukça bir iyimserlik ya da paranoyak bir nefretle değil de, akıl bakımından gerçekten oldukları gibi görebilecek ölçüde gelişmiş bir toplum yaratmak demektir. Bu, üyeleri bağımsızlıklarını iyiyle kötüyü ayırabilecek, kendi seçmelerini kendileri yapabilecek, fikirden çok inançla hareket edebilecek, asılsız ya da belli belirsiz umutlardan çok inanla davranabilecek ölçüde geliştirilmiş kişilerin oluştuğu bir toplum demektir. Gene üyeleri çocuklarını, komşularını, tüm insanları, kendilerini ve doğayı sevme yetisi geliştirmiş, kendilerini herkesle birlik içinde duyan, ama gene de kendi bireysellik ve bütünlük duygularını yitirmeyen, doğayı yıkarak değil de yaratarak aşan bir toplum demektir.

Bunları gerçekleştirmeyi başaramadık. Bu ereklere farkına varan ve bunlara uygun olarak yaşamaya çalışan bir azınlıkla, kafası çok gerilerde, Taş Devri'nde, totemcilikte, puta tapmada ve feodalizmde kalan çoğunluk arasındaki uçurumu kapatamadık.

Bundan sonraki elli ya da yüz yıl içinde görebildiğimiz kadarıyla hem anamalcılığın hem de komünizmin gelişmesinde atomlaşma ve yabancılaşma sürüp gidecektir. Her iki dizge de yönetimci toplumlara dönüşmektedir; üyeleri karnı tok, sırtı pek, istekleri doyurulmuş, doyurulamayacak istekleri kalmamış insanlardır. Zorlama olmadan buyruklara uyan, önder olmadan güdülen, insan gibi davranan makineler ve makine gibi davranan insanlar üreten otomatlardır. Bu dizgeler, zekaları sivrilirken akılları yozlaşan insanlar yaratmaktadır. Bu nedenle de insanı büyük bir maddi güçle donatırken ona bilgelik kazandırmayarak tehlikeli bir duruma doğru sürüklemektedirler.

Yabancılaşma ve otomatlaşma gittikçe artan bir akıl bozukluğuna yol açmaktadır. Yaşamın anlamı yoktur; yaşama sevinci yoktur. Bu nedenle de insan yok olmuştur; gerçeklik yok olmuştur. Herkes “mutlu”dur — ne var ki duyma, akıl yürütme, sevme yetisini yitirmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılda sorun *Tanrı'nın ölmüş olmasıydı*; yirminci yüzyılda sorun, *insanın ölmüş olmasıdır*. Ondokuzuncu yüzyılda insanlık dışı olmak, zulüm demektir; yirminci yüzyılda bu şizoid bir kendine yabancılaşma demektir. Eskiden tehlike, insanların köle olmalarıydı. Gelecekteki tehlikeyse insanların robotlara dönüşmesidir. Robotların başkaldırmayacağı doğrudur. Ama insan yaradılışını göz önüne alırsak robotlar, canlı kalsalar bile ruh sağlıklarını koruyamazlar.

Bizi bekleyen tehlikeler savaş ve robotlaşmadır. Peki öbür almaşık nedir? Şu anda içinde debelenmekte olduğumuz kısıkaçtan kurtulmak, insanlığın yeniden doğuşu ve kendini gerçekleştirmesi için gerekli adımı atmak. Bunun ilk koşulu, başımızın üstünde asılı duran, tüm inancımızı ve girişim gücümüzü felce uğratan tehdidi ortadan kaldırmaktır. Tüm insanların yaşamının sorumluluğunu yüklenmeli ve bütün büyük ulusların kendi içlerinde başardıkları şeyi uluslararası bir çapta gerçekleştirmeye çalışmalıyız: Zenginliğin görece olarak paylaşılması ve ekonomik kaynakların yeni ve daha adil bir biçimde dağıtılması. Bu, ister istemez sonunda uluslararası ekonomik işbirliği ve planlamaya, çeşitli biçimlerde dünya hükümetlerine, tam bir silahsızlanmaya götürecektir bizi. Sanayi yönteminden vazgeçmememiz gerekir. Ne var ki, *insanca boyutlar* kazandırabilmek için çalışmayı ve devleti merkezleşmekten kurtarmamız gerekecektir. Merkezleşmeye, sanayinin gereksinimleri açısından zorunlu olduğu ölçüde optimal boyutlarda yer vermeliyiz. Ekonomik alanda yönetimde etkin ve sorumlu bir rol oynayabilmeleri bir kuruluştaki çalışanların tümünün birlikte-yönetime katılmaları gerekir. Bu katılımı sağlamanın yeni yolları bulunabilir. Siyasal alandaysa, gerekli bilgilerle donatılmış, tartışabilen ve kararları yeni bir “avam kamerasında” bütünleştirebilen birbirine yakın insanlardan oluşan binlerce küçük gruba, eski kasaba kurulu toplantılarına dönebiliriz. Ekonomik alandaki bu yeniden-doğuş, gençler için iş eğitimi, yetişkinlerin eğitimi, ulus çapında yepyeni bir halk sanatı eğitimi ve laik ayinlerle bağdaştırılabilir.

Robotlaşma tehlikesi karşısında bize açık olan tek seçenek, insancıl ortaklaşmacılıktır. Burada asıl sorun, öncelikle mülk sahipliğiyle ilgili yasal sorun olmadığı gibi *karların* paylaşılması da değildir. *İşin* paylaşılması, *deneyimin* paylaşılmasıdır. Mülkiyet sahipliğinde değişikliklere, bir iş topluluğu yaratmak ve kar dürtüsünün üretimi toplumsal bakımdan zararlı yönleri itmesine engel olmak için gerektiği ölçüde gidilmelidir. Gelir, herkese onurlu bir yaşam sürdürebilecek maddi temeli sağlayacak ölçüde eşit dağıtılmalı, böylece ekonomik ayrımların değişik toplumsal sınıflar için temelden değişik yaşam deneyimlerine yol açması engellenmelidir. İnsan, toplum içindeki yüce yerine yeniden çıkarılmalıdır, hiçbir zaman bir araç, başkaları ya da kendisi tarafından kullanılacak bir nesne olmamalıdır. İnsanın insanı kullanması son bulmalı,

ekonomi insanın gelişmesi için onun hizmetine verilmelidir. Anamal emeğin, nesneler yaşamın hizmetinde olmalıdır. Ondokuzuncu yüzyıla egemen olan sömürücü ve biriktirici yönelimlerin, bugün egemen olan alıcı ve pazarlayıcı yönelimlerin yerine, tüm toplumsal düzenlemelerin yöneldiği tek amaç *üretici yönetim* olmalıdır.

Hiçbir değişiklik zora başvurularak yapılmamalı, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda eşzamanlı olarak gerçekleştirilmelidir. *Tek bir* alanda sınırlı kalan değişiklikler, her türlü değişikliği mahvedecektir. Doğal güçler karşısında ilkel insanın çaresiz kalması gibi, çağdaş insan da bugün kendi yarattığı toplumsal ve ekonomik güçlerin karşısında çaresiz kalmıştır. Çağdaş insan kendi eliyle yaptığı şeylere tapar. Bu yeni putlara boyun eğer; ama gene de kendisine tüm putları yıkmayı buyuran Tanrı'nın adına yemin eder. İnsan kendi yarattığı bu çılgınlığın elinden kendini ancak, insanca gereksinmelere, varoluş koşullarının kökeninde yatan gereksinmelere uyarak, sağlıklı bir toplum yaratarak kurtarabilir. İnsanların insanla sevgi ilişkisi içinde olduğu, kan ve toprak bağları yerine birbirlerine kardeşlik ve dayanışma duygusuyla bağlandığı bir toplum; insana doğayı aşma olanağını, yıkım yoluyla değil de yaratıcılık yoluyla açan, herkesin benlik duygusunu, topluma uyarak değil de kendi güçlerinin öznesi olarak bulmasını sağlayan, insanı gerçekliği çarpıtmaya ve putlara tapmaya zorlamadan bir yönelme ve kendini adama dizgesi sunan bir toplum.

Aztekler'in ayinleri biçiminde olsun, savaş gibi dünyasal biçimlerde olsun, ilkel insan kurban etme aşamasından kurtulduktan, doğayla ilişkisini kör inançlar yerine akılla düzenlemeyi başardıktan, nesneler artık onun putları olmaktan çıkıp hizmetçileri durumuna girdikten sonra, insan gerçekten insana yaraşır çelişki ve sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Serüvenlere atılmaya hazır, gözüpek, imgelem gücü geniş, acıları ve coşkuları yaşamaya açık olacaktır insan. Ama kendi güçlerini yaşamın hizmetine sunacaktır. Ölümün hizmetine değil. Bu nedenle, insanlık tarihinin yeni evresi, eğer gelirse, son değil yepyeni bir başlangıç olacaktır.

İnsan bugün en önemli seçmesiyle karşı karşıya bulanmaktadır; bu, anamalcılıkla komünizm arasındaki seçme değil, (hem anamalcı hem de komünist çeşitlemeleri içinde) *robotlaşma* 'yla, İnsancıl Ortaklaşmacı Toplumculuk arasındaki seçmedir. Pek çok veri insanın robotlaşmayı seçtiğini göstermektedir; bu da uzun sürede, delilik ve yıkım demektir.